

Antonio Gramsci
EL PRÍNCIP MODERN

Pròleg de Jordi Solé-Tura

edicions 62, barcelona

L'edició original italiana fou publicada per Giulio Einaudi editore, de Torí, dins el *Quaderni del carcere*. © Instituto Gramsci, Roma.

Traducció de JORDI SOLÉ-TURA

Coberta de Jordi Fornas
impresa a Frontis, Aribau 230, Barcelona

Primera edició: setembre de 1968
Propietat d'aquesta edició (inclosos la traducció i el disseny de la coberta) d'Edicions 62 s/a., Casanova 71, Barcelona

Imprès a Flamma, Pallars 164, Barcelona
Dip. Legal: B. 32.327 - 1968

Actualitat de Gramsci

Antonio Gramsci ja no és un autor totalment desconegut pel públic català. El mes d'abril de 1966 aparegué una primera antologia dels seus escrits, amb el títol de *Cultura i literatura*.¹ D'altra banda, per a alguns nuclis intel·lectuals catalans, Gramsci no és solament un autor conegut, sinó fins i tot assimilat. Però no ens féssim pas il·lusions. Ni

1. ANTONIO GRAMSCI, *Cultura i literatura*, selecció i pròleg de Jordi Solé-Tura. Edicions 62, BBCC, Barcelona, 1966. Cal dir que la nota biogràfica de Gramsci inserida en aquesta edició conté alguns errors, bé per causes tipogràfiques, bé per defectes d'informació del prologuista. Entre els d'ordre tipogràfic hi ha els següents: s'hi diu que Gramsci va néixer el 23 de gener de 1891 i va morir el 25 d'abril de 1937. En realitat, va néixer el 22 de gener de 1891 i va morir el 27 d'abril de 1937. S'hi diu també que va ésser condemnat l'any 1926. En realitat, el seu procés davant el tribunal feixista es va celebrar l'estiu de 1928. Els errors deguts a defectes d'informació són els següents: es diu (pàgina 8) que Mussolini va exclamar: «Cal impedir que aquest cervell pensi.» Val a dir que la frase és del fiscal que va acusar Gramsci davant el tribunal especial; a la pàg. 6 es diu que l'any 1915 va acabar els estudis. La frase es pot prestar a confusió, per tal com sembla donar a entendre que Gramsci va acabar la carrera. El que va fer realment fou abandonar els estudis, sense llicenciar-se, per dedicar-se de ple al periodisme polític; a la pàg. 10 es diu que els seus escrits de la presó formaven un conjunt de més de tres mil pàgines manuscrites: el total és de 2.848. Tots aquests errors han estat corregits en la versió castellana de la mateixa antologia, *Cultura y literatura*, Ed. Península, HCS, Barcelona, 1967.

aquesta assimilació és massa profunda, ni aquests nuclis són nombrosos i sòlids. D'altra banda, l'antologia publicada dona, com ja ho advertíem al pròleg, una visió forçosament fragmentària de l'obra gramsciana, molt més rica en suggeriments i en implicacions. Per això hem emprès la tasca d'aquesta nova antologia, de caràcter més orgànic i centrada en una problemàtica molt concreta: l'Estat, el partit polític i la relació dialèctica entre aquestes dues realitats. L'interès concret que ens ha guiat i ens guia en la publicació dels escrits de Gramsci és doble: en primer lloc, perquè volem incorporar al nostre patrimoni cultural els autors que millor representen els grans temes i corrents de la lluita ideològica mundial; en segon lloc, perquè Gramsci no sols és un d'aquests autors, un dels centres d'una polèmica teòrica viva i actual, sinó també un home que va partir d'una realitat nacional (italiana) molt pròxima a la nostra. Les seves reflexions, les conclusions a què va arribar, ens interessen com a homes immersos en una realitat concreta que volem comprendre i transformar, però inserida sempre en una altra realitat més general, mundial, que ens condiciona, ens barra el pas i, alhora, ens obre noves vies d'avanç.

Per això ens sembla indispensable intentar d'elucidar, en la mesura de les nostres possibilitats, les virtuts i els límits que pot tenir per al lector català d'avui l'aportació teòrica gramsciana, trenta anys després de la mort del gran pensador.

I

Unes paraules, per començar, sobre el títol d'aquest recull. El conjunt de notes i assaigs que pu-

bliquem sota el títol d'*El príncep modern* constitueixen la primera part del volum *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno* de l'edició Einaudi. Aquests escrits corresponen a diversos quaderns de la presó, però el nucli bàsic procedeix del quadern XXX, començat a Torí el 1932 amb el títol de «Noterelle sulla politica del Machiavelli».² En aquesta edició ha calgut suprimir un paràgraf de la nota titulada «Observacions sobre alguns aspectes de l'estructura dels partits polítics en els períodes de crisi orgànica», però, en canvi hem afegit (segona part d'aquesta edició) algunes notes del volum citat no estrictament englobades en la primera part i algunes altres notes del volum *Passato e presente*, també de l'edició Einaudi.

El títol d'*El príncep modern* fou suggerit pel mateix Gramsci per una raó no sols historiogràfica, sinó també per motius molt concrets de la política moderna, de la política italiana de l'època. Té, doncs, un caràcter metafòric, a més de l'estrictament historiogràfic.

Com és sabut, *El príncep* és el títol de l'obra cabdal de Machiavelli, un dels primers grans monu-

2. Els quaderns de la presó foren numerats per la cunyada de Gramsci, Tatiana Schucht, sense tenir en compte l'ordre en què van ésser escrits. La publicació dels quaderns es va fer gradualment, a partir de 1945, agrupant les notes i assaigs per temes, i no per ordre cronològic. Ara es troba en curs una nova edició crítica dels quaderns de Gramsci. Sobre aquesta qüestió, Cf. VALENTINO GERRATAMA, «Punti di riferimento per un'edizione critica dei Quaderni del carcere», a *Prassi rivoluzionaria e storicismo in Gramsci*, quadern especial núm. 3 de «Critica marxista», Roma, 1963, pp. 240-259. Cf. també GIUSEPPE FIÒRI, *Vita di Antonio Gramsci*, Universale Laterza, Bari, 1966, pp. 284, 322 i 340-341.

ments de la ciència política. Machiavelli no hi descriu un Estat ideal, sinó que, partint de la realitat italiana de l'època, una realitat dispersa, escindida, travada pel predomini polític i ideològic dels Estats Pontificis, planteja el problema de la creació d'un Estat unitari «civil» basat en la unificació de les masses pageses i urbanes, en l'enderrocament del monopoli ideològic (religió) de la Santa Seu i en l'acció dirigent, «civilitzadora», d'una minoria urbana encapçalada per un monarca absolut, el «Príncep».

Per a Gramsci, aquest problema es mantenia vigent en començar la dècada del 1930. Vigent, no pas el sentit de la unificació política i estatal, ja realitzada, sinó en el de la unificació social i nacional del poble italià. Per a ell, el gran problema d'Itàlia era l'escissió entre un nord industrialitzat i un sud agrari i endarrerit, un sud que era, de fet la colònia interior de la burgesia septentrional. Aquesta escissió impedia la unificació de les forces populars, posava la població del sud i de les illes sota el domini ideològic de la burocràcia administrativa, clerical-militar i, a través d'aquesta, de la burgesia dominant. El problema de la veritable unificació nacional es mantenia, doncs, plantejat. Però era ja ben clar que el bloc dominant no podia resoldre'l, perquè precisament en ell fonamentava el seu domini. Calia, doncs, la realització d'un nou bloc històric, basat en l'aliança entre el proletariat industrial i les masses pageses, sota la direcció del primer, que trenqués les relacions de colonització interior i obrís pas a una veritable unificació nacional-popular.

Per això Gramsci es proposava l'anàlisi del problema partint del primer gran intent teòric de resolució —el de Machiavelli—, per tal de veure'n les febleses inicials i les raons del seu fracàs ulterior.

Ara, aquesta motivació historiogràfica, que es vincula orgànicament amb els seus estudis sobre els intel·lectuals³ i sobre la formació de l'esperit públic a Itàlia i que té una importantíssima projecció pràctico-política en estudis com *Alcuni temi della questione meridionale*,⁴ troba una raó complementària, una raó d'urgència, diríem, en la situació concreta d'Itàlia sota el feixisme. El feixisme mussolinià s'havia apropiat del tema del «Príncep», es presentava ell mateix com el veritable continuador d'una tradició unificadora, nacional i popular i volia identificar la figura del Cap, del «Duce», com l'encarnació moderna, viva del dictador progressista que propugnava Machiavelli. Per això l'elecció del tema i del títol respon en Gramsci a un afany de polèmica immediata, de lluita política concreta, de denúncia i de clarificació alhora, perquè no es tractava simplement d'un «No és això» sinó d'un «Ha d'ésser això».

L'estudi se centra, doncs, en el problema del «príncep modern», és a dir, de l'elucidació del subjecte concret que ha de dur a terme la gran tasca històrica de la unificació nacional-popular. Gramsci és categòric: el «príncep modern» ja no pot ésser un home, un Cap, un Cèsar, sinó que ha d'ésser un grup, un col·lectiu i, més concretament, un «intel·lectual col·lectiu»: el partit polític.

Aquesta afirmació va lligada, naturalment, a la seva visió del paper dels intel·lectuals. Per a Gramsci, els intel·lectuals no són simplement els especialistes en l'elaboració de conceptes: són tots els qui participen en l'organització concreta del consentiment, no

3. Cf. *Cultura i literatura*, esp. pp. 23-40.

4. Cf. *2000 pagine di Gramsci*, a cura de GIANSIRO FERRATA i NICCOLÒ GALLO, Il Saggiatore, Milà, 1964, vol. I, pp. 797 ss.

sols en sentit ideològic, sinó també en sentit institucional i fins i tot administratiu. Des d'un angle sociològic, distingeix dues grans categories d'intel·lectuals: els «orgànics», és a dir, els que cada classe social crea orgànicament en exercir una funció essencial en el món de la producció econòmica, i els «tradicionals», és a dir, «categories intel·lectuals pre-existents que apareixen com a representants d'una continuïtat històrica ininterrompuda»⁵ i que en part són assimilats per la classe social que avança cap a l'hegemonia.

Els intel·lectuals exerceixen un paper importantíssim en l'organització del consentiment dels governats i, per tant, en la consolidació del bloc històric dominant. A Itàlia, concretament —i aquest és un dels punts concrets de similitud amb el nostre país—, la petita burgesia agrària forneix els quadres essencials de l'administració, la clerecia i l'exèrcit i els intel·lectuals mitjans que s'encarreguen de transmetre a les masses populars les construccions teòriques dels grans intel·lectuals (Croce, per exemple) fins a convertir-les en «sentit comú», en valors acceptats i practicats per les masses, contra llurs interessos profunds.

Una reestructuració radical del país, una veritable unificació nacional-popular, la creació d'un nou bloc històric, han de passar, necessàriament, per la ruptura d'aquesta situació, per la ruptura de l'hegemonia política i ideològica de la classe dominant. Per això cal un nou intel·lectual, col·lectiu, com el que serveix d'instrument a la classe dominant, i com ell inserit en la realitat viva del país, però, al revés d'ell, no per a consolidar-la, sinó per a transformar-

5. *Cultura i literatura*, pàg. 24.

la. El proletariat només podrà encapçalar el nou bloc històric si és capaç de superar la visió estretament corporativa, sindicalista, economicista i d'arribar a una visió global, nacional, del procés històric. Aquest és el sentit exacte de la fórmula leninista: «...els obrers no poden tenir consciència socialista. Aquesta només pot ésser introduïda des de fora».⁶ L'«introduïdor» d'aquesta consciència, d'aquesta perspectiva global, nacional, és el partit polític de la classe obrera, el seu «intel·lectual col·lectiu» i orgànic.

Per això Gramsci dedica una anàlisi tan extensa i detallada a l'estructura interna del partit polític, a les condicions del seu sorgiment i de la seva consolidació, al seu paper en la lluita per l'hegemonia abans i després de la presa del poder. I per això, també, Gramsci polemiza amb la visió economicista i sindicalista, que no supera la fase corporativa i, per tant, condemna el proletariat a vegetar en la subordinació, en la incapacitat de superar l'ordre existent.

Aquest és el tema central d'*El príncep modern*. Però el tema i la forma de tractar-lo ens duen directament al cor mateix del pensament polític gramscianista i de les polèmiques que desvetlla.

II

Aquestes polèmiques giren entorn d'uns quants punts fonamentals que podríem resumir així: ¿Es pot dir realment que la concepció gramsciana respon a l'esperit íntim del marxisme? ¿No és més

6. V. I. LENIN, *¿Qué hacer?* a *Obras escogidas en dos tomos*, Ed. Lenguas Extranjeras, Moscou, 1948, tom I, pàgina 206.

aviat un empelt idealista, d'arrel crociana i hegeliana? I, en el pla tàctic i estratègic, ¿no és una posició de caire socialdemocràtic, una prefiguració de la integració en el sistema capitalista, una renúncia a la «revolució» (dictadura del proletariat) en favor de la conquesta lenta i gradual de l'«hegemonia»?

La lluita ideològica no és mai gratuïta. L'aparició de les obres de Gramsci van constituir un impacte enorme en la vida política i cultural italiana, i és natural que els seus adversaris polítics intentin de parar el cop de l'única manera que poden, vista l'exemplar trajectòria humana de l'home: assimilant en part la seva concepció, neutralitzant-la en part, traient-la de les mans dels seus companys de lluita per elevar-la a la categoria de patrimoni nacional, comú.⁷

Ara, les raons conjunturals de la lluita no ens poden fer perdre de vista el problema bàsic: què significa el pensament gramscian en la polèmica actual sobre l'actualització del marxisme? ¿Fins a quin punt és una aportació vivificadora? ¿O fins a quin punt cal rebutjar-la en nom d'una visió estructuralista,

7. El Congrés d'Estudis Gramscians, celebrat a Càller (Sardenya) del 23 al 27 d'abril de 1967 ha estat un exemple típic d'aquests intents d'assimilació. En la sessió inaugural, el president de la regió autònoma de Sardenya va comparar Gramsci amb Don Sturzo, el fundador de la Democràcia Cristiana italiana, i en la sessió de clausura un altre dirigent demòcrata-cristià va proposar una edició nacional de les obres de Gramsci, pagada pel govern. Són dos exemples anecdòtics, si es vol, però que adquireixen una profunda significació sobre el teló de fons de les lluites i maniobres més subtils de la dreta, el centre i l'esquerra. Fins i tot dins el Partit Comunista italià hi ha elements favorables a una certa «socialdemocratització» de Gramsci, per raons tàctiques.

com a introducció d'elements historicístico-humanistes aliens al veritable esperit del mètode marxista?

Una de les crítiques més serioses, honestes i agudes de la continuïtat entre Marx i Gramsci ha estat, a parer meu, la del professor Norberto Bobbio en el Congrés d'Estudis Gramscians celebrat a Càller. Al seu informe *Gramsci e la concezione della società civile*, el professor Bobbio afirma, amb aportació de textos concrets del mateix Gramsci, que hi ha no sols una diferència radical entre la concepció d'aquest i la de Marx, sinó fins i tot una veritable inversió de termes. La diferència es troba en un punt tan fonamental com el de les respectives concepcions de societat civil i societat política. Per a Marx, la societat civil és —segons el professor Bobbio— l'estructura econòmica, sobre la qual és erigida la superestructura política, ideològica, jurídica, etc., és a dir, la societat política. Les relacions entre l'una i l'altra van en sentit únic: la societat civil determina la societat política, aquesta és l'element subordinat.

Gramsci, en canvi, situa la societat civil en la superestructura —seguint la concepció hegeliana—, com a anella intermèdia entre l'estructura econòmica i la societat política (l'Estat). La societat civil és el regne de l'hegemonia; la societat política, el de la coerció. L'element determinant és el de la societat civil, que utilitza l'estructura com a primera matèria, per dir-ho així. Dins la superestructura, l'element ideològic predomina sobre l'institucional: «El moment ètico-polític, en tant que moment de la lliber-

8. Per a una crítica de l'historicisme gramscian des d'una perspectiva estructuralista cf. LOUIS ALTHUSSER i d'altres, *Lire le Capital*, Maspero, París, 1965, pp. 104 ss.

tat entesa com a consciència de la *necessitat* (és a dir, de les condicions materials) domina el moment econòmic a través del reconeixement que el subjecte actiu de la història fa de l'*objectivitat*, reconeixement que permet de resoldre *les condicions materials en instrument* d'acció, i d'aconseguir, per tant, l'*objectiu volgut*.»⁹ «En Gramsci —afegeix Bobbio— la relació entre les institucions i les ideologies, bé que dins l'esquema d'una acció recíproca, és invertit (respecte a Marx): les ideologies esdevenen el moment primari de la història, les institucions el moment secundari.»¹⁰

La crítica del professor Bobbio es fonamenta, com he dit, en diversos textos de Gramsci,¹¹ i és indubtable que, filològicament parlant, les seves bases són sòlides. Però el *quid* de la qüestió és un altre. Concretament, es tracta de saber què és en realitat el marxisme: ¿una teoria mecànica de l'evolució, la visió d'una història predeterminada per la fèrria llei de la subordinació de la supraestructura a l'estructura econòmica? El professor Bobbio així ho sembla entendre. Cita la frase cèlebre de Marx al «Prefaci»

9. NORBERTO BOBBIO, *Gramsci e la concezione della società civile*, Informe presentat al Congrés d'Estudis Gramscians de Càller (ciclostilat), pàg. 11.

10. *Ibid.*

11. Per exemple, de *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura* (1949), pàg. 9 (També a *Cultura i letteratura*, ed. citada, pàg. 29): «De moment, podem establir dos grans "plans" supràstructurals: aquell que podem anomenar la "societat civil", és a dir, el conjunt d'organismes vulgarment anomenats "privats", i el de la "societat política o Estat", els quals corresponen respectivament a la funció d'"hegemonia" exercida pel grup dominant a tota la societat i a la funció de "domini directe" o de comandament que s'expressa en l'Estat i en el govern "jurídic".»

de la *Contribució a la crítica de l'economia política*: «El conjunt de les relacions de producció forma l'estructura econòmica de la societat, és a dir, la base real sobre la qual s'eleva una supraestructura jurídica i política i a la qual corresponen determinades formes de la consciència social»; però no va més enllà.

Tanmateix, aquest mateix prefaci conté una altra fórmula de Marx, no menys cèlebre: que els homes adquireixen consciència del conflicte (entre les forces productives i les relacions de producció) i lluiten per resoldre'l a través de les formes ideològiques, és a dir, a través de les formes jurídiques, polítiques, religioses, artístiques o filosòfiques.

La supraestructura no és, doncs, un element passiu; l'home no viu migpartit entre l'*home estructural* i l'*home supraestructural*, entre l'*home econòmic* i l'*home jurídic, filosòfic, artístic, religiós, polític*, etc. El marxisme és un humanisme integral, les teories poden esdevenir veritables forces materials: «És cert —afirma Marx— que l'arma de la crítica no pot substituir la crítica de les armes, que el poder material ha d'ésser enderrocat per mitjà del poder material, però també la teoria es converteix en poder material quan s'apodera de les masses. I la teoria és capaç d'apoderar-se de les masses quan argumenta i demostra *ad hominem*, i argumenta i demostra *ad hominem* quan es fa radical. Ésser radical és atacar el problema per l'arrel. I per a l'home, l'arrel és l'home mateix.»¹²

És aquest l'esperit que anima les *Tesis sobre*

12. KARL MARX, *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Einleitung*. (Versió castellana de W. Rocas a *La sagrada familia*, Ed. Grijalbo, Mèxic, 1959, pp. 9-10.)

Feuerbach de Marx: «El defecte fonamental de tot el materialisme anterior —incloent el de Feuerbach— és que només concep l'objecte, les coses, la realitat, el món sensible, en forma d'*objectes* d'observació, però no com a *activitat sensorial humana*, no com a *activitat pràctica*, no subjectivament» (Tesi I); «...És en la pràctica on l'home ha de demostrar la veritat, és a dir, la realitat i la força, la "terrenalitat" del seu pensament» (Tesi II); «La vida social és essencialment *pràctica*. Tots els misteris que desvien la teoria cap al misticisme troben llur solució racional en la pràctica humana i en la comprensió d'aquesta pràctica» (Tesi VIII); «Els filòsofs no han fet més que *interpretar* el món de diverses maneres; el que importa, però, és *transformar-lo*» (Tesi XI).»

Contra l'idealisme, que subratlla el moment actiu de l'home, però un moment actiu abstracte, desvinculat de la realitat, Marx dona una imatge total de l'home actiu i arrelat en la realitat efectiva, de l'home supraestructural, que no pot anar més enllà dels límits que li traça l'estructura, però que no viu sotmès fatalment a unes preteses lleis d'aquesta: l'home no sols interpreta, sinó que transforma. Però no pot transformar sense interpretar, no pot modificar l'inexistent. La consciència no és un mer epifenomen de l'ésser, però no pot existir ni operar sense aquest i, per tant, no pot anar més enllà dels límits que li traça un ésser en constant esdevenir-se.

Que, a efectes analítics, Marx i Engels subratllessin la primacia del moment estructural no vol dir

13. K. MARX - F. ENGELS, *Obras escogidas en dos tomos*, Ed. Lenguas Extranjeras, Moscou, tom II, pp. 426-428. (Cf. també K. MARX, *Sociologia i filosofia social*, trad. J. Solé-Tura, Edicions 62, «Llibres a l'abast», Barcelona, 1967, pp. 89-92.)

que el veiessin com un moment desvinculat del supraestructural. A les obres històriques de Marx —per exemple, als tres grans estudis sobre les revolucions franceses—, l'anàlisi mescla constantment els dos nivells en una unitat indestruïble: el fil conductor és sempre la primacia de l'ésser sobre la consciència en *darrera anàlisi*, mai la separació mecànica entre l'un i l'altra, la subordinació estricta de la segona.

Els mateixos Marx i Engels van haver de protestar contra la deformació mecanicista de llur pensament. «L'únic que sé —deia Marx a finals de la dè-

14. Cf. la carta d'Engels a K. Schmidt de 5 d'agost de 1890: «...les condicions materials de vida són el *primum agens*, però això no impedeix que l'esfera ideològica reaccioni sobre elles, bé que llur influència sigui secundària...» (K. MARX - F. ENGELS, *Obras escogidas en dos tomos*, tom II, pàg. 518). També la carta d'Engels a J. Bloch de 21-22 de setembre de 1890: «...Segons la concepció materialista de la història, el factor que en *última instància* determina la història és la producció i la reproducció de la vida real. Ni Marx ni jo no hem afirmat mai res més que això. Si algú ho tergiversa dient que el factor econòmic és l'*únic* determinant, convertirà aquella tesi en una frase buida, abstracta, absurda. La situació econòmica és la base, però els diversos factors de la supraestructura que sobre ella s'aixeca —les formes polítiques de la lluita de classes i llurs resultats, les constitucions que, després de guanyada una batalla, redacta la classe triomfant, etc., les formes jurídiques i fins i tot els reflexos de totes aquelles lluites reals en el cervell dels participants, les teories polítiques, jurídiques, filosòfiques, les idees religioses i el desenvolupament ulterior d'aquestes fins a convertir-les en un sistema de dogmes— exerceixen també llur influència sobre el curs de les lluites històriques i determinen, predominantment en molts casos, llur *forma*. És un joc mutu d'accions i reaccions entre tots aquests factors, en el qual, a través de la munió infinita de casualitats (és a dir, de coses i esdeveniments l'entrellaçament interior dels quals és tan remot o tan difícil de provar que podem considerar-lo inexistent,

cada de 1870— és que no sóc marxista.» I en una carta al sociòleg rus Mikhailovski, Marx protestava contra l'aplicació mecanicista de la seva teoria a les condicions socials de Rússia i contra la seva transformació en un còmode *passe-partout* que ho explicava tot sense necessitat de passar per l'indispensable estudi de les situacions globals concretes.¹⁵

Cal dir, però, que els advertiments i les protestes de Marx i Engels van caure en el buit. El marxisme de la II Internacional es va fossilitzar gradualment en un sistema mecànic d'interpretació del passat i de previsió del futur. Tot estava prefixat i els alts i baixos només podien tenir una importància transitòria. El marxisme es va barrejar amb el positivisme i la mescla que en resultà fou una mena d'optimisme històric a llarg termini que, en la pràctica, reduïa el moviment socialista a la passivitat: calia confiar-ho tot a les lleis de la història.

Contra aquest fatalisme mecanicista —els tristos resultats del qual es van poder veure en la catàstrofe del moviment socialista durant la I Guerra Mundial— reaccionà Lenin amb la seva «anàlisi concre-

no fer-ne cas), acaba sempre imposant-se com a necessitat, el moviment econòmic. Altrament, aplicar la teoria a una època històrica qualsevol seria més fàcil que resoldre una simple equació de primer grau.» (K. MARX-F. ENGELS, *op. cit.*, pàg. 520). I en la carta d'Engels a K. Schmidt de 27 d'octubre de 1890: «Si el poder polític és econòmicament impotent, per què lluitem aleshores per la dictadura política del proletariat? La violència (és a dir, el poder de l'Estat) és també una potència econòmica.» (*Op. cit.*, pàgina 529.)

15. Cf. M. RUBEL i T.H. BOTTOMORE, *Karl Marx: Selected writings in sociology and Social Philosophy*, Penguin Books, Londres, quarta edició, 1965, pp. 37-38. (Versió catalana, K. MARX, *Sociologia i filosofia social*, pàgs. 38-39.)

ta de la situació concreta», amb la seva teorització del nou estadi del capitalisme —l'imperialisme— i amb l'accentuació de l'element creador: la interpretació de la realitat per a transformar-la.

Gramsci s'inscriu, a parer meu, en aquesta línia. És cert que en la seva primera formació van predominar els elements idealistes, però fins i tot un article tan carregat d'aquests elements com el famós *La rivoluzione contro il «Capitale»*¹⁶ és, per damunt de tot, un crit d'alliberament contra el fatalisme positivista dels teòrics de la II Internacional, un cant d'esperança davant l'empenta creadora, humana i *suprastructural* dels bolxevics russos.¹⁷

Tota la seva elaboració teòrica posterior s'inscriurà en aquesta línia. El seu materialisme no és mai mecanicista, positivista. La historicitat és, per a ell, la clau del concepte de matèria, que no és la matèria de les ciències físiques ni tampoc una realitat independent de l'activitat humana:

«La matèria de què parla Gramsci és la natura *humanitzada* pel treball, transformada, organitzada, dominada històricament per les forces productives de l'home. Però és també, en un sentit més ampli, el conjunt de relacions socials de producció de què l'home ha de partir per a forjar la seva nova història; el procés històric no és sols lluita de l'home amb la natura pel desenvolupament de les forces productives, és també lluita de l'home amb l'home per la conservació o la transformació de les relacions de producció.»¹⁸

16. 2.000 pagine di Gramsci, *op. cit.*, pp. 265-267.

17. Cf. P. TOGLIATTI, «Gramsci e il leninismo», dins *Gramsci*, Editori Riuniti, Roma, 1967, pàg. 166.

18. JACQUES TEXIER, *Gramsci*, Ed. Séghers, París, 1966, pàg. 48.

Gramsci no oblida el moment estructural, tal com pot comprovar el lector a la nota titulada *Anàlisi de les situacions. Correlació de força*, que incloem dins el present volum, i on distingeix tres moments o graus de la «correlació de força», el primer dels quals és el pròpiament estructural. Però no veu en l'estructura un simple element mecànic, aliè, determinant, sinó que hi veu un element de control del realisme i de l'«actuabilitat» de les diverses ideologies generades pel seu contradictori desenvolupament. Aprofundint la fórmula de Marx sobre la presa de consciència dels conflictes estructurals en el pla supraestructural, afirma: «No és l'estructura econòmica la que determina directament l'acció política, sinó la interpretació que es fa d'aquella i de les anomenades lleis que en regeixen el desenvolupament.»¹⁹ L'estructura és, per a ell, el conjunt de condicions objectives que permeten a l'home d'alliberar-se, reconcixent-les i transformant-les, és a dir, que permeten el pas de la necessitat a la llibertat. El subjecte actiu és, però, l'home, exactament com ho deien Marx i Engels: «Els homes són els productors de llurs representacions, de llurs idees, etc., però els homes reals, actius, condicionats per un desenvolupament determinat de llurs forces productives i de les relacions que hi corresponen, compreses les formes més àmplies que aquestes poden prendre. La consciència no pot ésser mai res més que l'Ésser conscient (*das bewusste Sein*), i l'Ésser dels homes és llur procés de vida real.»²⁰

19. A. GRAMSCI, *Scritti giovanili*, Einaudi, Torí, 1958, pàg. 281.

20. K. MARX - F. ENGELS, *L'ideologie allemande*, trad. francesa de Renée Cartelle, Ed. Sociales, París, 1953, pàg. 17.

III

Aquesta és, a parer meu, la gran aportació de Gramsci, la raó de la seva actualitat i, per dir-ho clarament, del seu mestratge: la revalorització de l'element humà actiu, creador, en l'edificació de la realitat històrica. L'home no és una criatura inerta, passiva davant la força misteriosa d'una estructura que ha heretat i que redueix la seva vida personal a un mer epifenomen. L'home és un ésser creador que troba en la realitat històrica que l'envolta els límits de la necessitat i n'extreu l'estímul i els mitjans per a elevar-se al regne de la llibertat.

Aquesta concepció creadora i activa té, però, un gran perill: el de la deliquescència idealista. L'accentuació del moment humà creador pot fer oblidar o negligir, si més no, el pes del moment estructural, condicionant, necessari, sense el qual la pura acció humana seria un absurd. El mateix Gramsci voreja constantment aquest perill, sobretot en els escrits de joventut. Més tard, sobretot a partir del Congrés de Lió i de l'assaig sobre la qüestió meridional, l'anàlisi gramsciana es fonamenta més en una consideració de la realitat sociològica italiana. Aquesta consideració es troba sempre subjacent en els escrits de la presó i, a parer meu, arriba a ésser modèlica en molts moments, com per exemple en l'estudi sobre els intel·lectuals, en l'estudi sobre el *Risorgimento* italià i en els assaigs i notes d'*El príncep modern*. Cal dir, però, que en general, Gramsci és més un teòric de la supraestructura que de l'estructura. Aquesta és la raó de les crítiques d'Althusser i aquest és, en definitiva, el sentit de l'exposició crítica del professor Bobbio.

¿Vol dir això que hi ha una relació directa, de

causa a efecte, entre el «supraestructuralisme» de Gramsci i la seva concepció política de l'hegemonia i del bloc històric, com a sistema d'aliances del proletariat? Una part de l'esquerra comunista així ho creu,²¹ i per això refusa en bloc l'heretatge gramscian. Jo crec que hi ha una part de raó en aquesta crítica, però només una part, i no fonamental.

En primer lloc, entre la concepció «supraestructuralista» de Gramsci —directament enllaçada amb el veritable esperit del marxisme, com hem vist— i el concepte d'hegemonia hi ha una relació filosòfica profunda, creadora. Com ha dit Luciano Gruppi, «el concepte d'hegemonia serveix a Gramsci per a explicar com en la vida social real no hi ha una correspondència automàtica entre les posicions de classe i la consciència, sinó que es mesclen de manera complexa i contradictòria. El *bloc històric*, que dirigeix una societat dividida en classes antagoniques, regeix en la mesura que aconsegueix de mantenir-se unit, de contenir les contradiccions entre les classes dominades i la ideologia dominant. El bloc històric revolucionari ha d'arribar a superar l'heterogeneïtat del bloc històric dominant per a establir una nova coherència. El moment de la consciència, del partit, de la seva funció teòrica, cultural, en surt exalçat. En Gramsci, com en Lenin».²²

Aquí hi ha, segurament, la clau del problema. L'e laboració teòrica de Gramsci no és entenedora sense l'experiència de la revolució russa d'octubre i sense l'aportació teòrica del leninisme. En retornar de

21. Cf., per exemple, el comentari de Robert Paris sobre el Congrés d'Estudis Gramscians a Càller, publicat a «Giovane critica», juny de 1967.

22. LUCIANO GRUPPI, «Il concetto di egemonia», dins *Prassi rivoluzionaria e storicismo in Gramsci*, pàg. 87.

Rússia, Gramsci ja no és solament un teoritzador: és un polític en acte. La seva tendència «supraestructuralista» juvenil es projecta ara en la realitat concreta italiana, en les difícils condicions de lluita contra el feixisme mussolinian. Dos grans problemes el preocupen: l'estructuració i la consolidació del partit polític del proletariat i l'establiment d'un sistema ampli d'aliances que esberli la base social del feixisme i permeti la creació d'un nou bloc històric a través de l'experiència democràtica.

Gramsci és conscient de les diferències estructurals entre la Rússia tsarista i els països capitalistes occidentals. A la vella Rússia no hi havia pràcticament cap «fortalesa» intermèdia entre el bloc dominant i la immensa majoria del poble, unit en l'aliança proletariat urbà-pagesia. En canvi, a l'occident, entre els dos grans adversaris hi ha tot un sistema de «trinxeres», de «fortaleses» intermèdies, que fan molt difícil l'atac frontal. Cal, doncs, passar de la guerra de maniobra a la guerra de posicions, a un atac més lent i gradual, en el qual el proletariat només aconseguirà la victòria si sap constituir-se en capdavanter polític, ideològic i moral d'un nou bloc històric. Per això té tanta importància el moment ètico-polític, el moment de l'hegemonia. Per això és tan fonamental el paper del partit polític, «intellectual col·lectiu», instrument de superació dels estrets límits corporatius, arma de lluita en tots els terrenys, des de l'ètico-polític fins al militar.

Els avatars de la lluita a Itàlia, la consolidació del bloc tradicional amb el ciment de la democràcia cristiana, han allunyat la perspectiva del moment «militar». No és d'estranyar, doncs, que dintre i fora del moviment comunista italià hagi sorgit una interpretació «conciliadora» i «socialdemocràtica» del

pensament gramscian. Un autor com Giuseppe Tamburrano ha pogut intentar²³ l'assimilació de Gramsci pel moviment socialdemocràtic, i en el darrer Congrés d'Estudis Gramscians de Càller hi ha hagut intents d'assimilació fins i tot per part de la democràcia cristiana —a base de convertir Gramsci en heroi antifeixista nacional—, propiciats, cal dir-ho, per la visió tàctico-oportunista d'algun sector del moviment comunista italià.

La lluita ideològica —he dit més amunt— no és mai gratuïta. El pensament d'un actor s'inscriu dins un marc històric determinat i sempre hi ha el perill de canonitzar-lo o de fer-ne una útil abstracció per raons tàctiques i estratègiques, quan el separem del seu marc concret de naixement. Per a mi, el valor actualíssim de Gramsci rau no tant en les seves solucions concretes com en l'esperit de la seva metodologia. Res de mecanicismes, d'automatismes; res de dogmes establerts d'una vegada per sempre; res de visions simplistes de l'assalt contra l'ordre burgès establert. Però, també, res de democratismes gratuïts, d'hegemonies purament culturals, de lluites purament ideològiques. El moment «militar» pot ésser més o menys llunyà, però no es pot veure desvinculat del moment «ètico-polític». La «guerra de posicions» no és la «guerra de maniobra», però és guerra al cap i a la fi, i en tota guerra hi ha dos adversaris fonamentals que lluiten per una victòria decisiva. Precisament perquè la fase actual és de «guer-

ra de posicions», cal accentuar-ne ara un aspecte, ara un altre, però sense perdre mai el fil orientador que els uneix tots en un sol front dinàmic. Ara, hi ha sempre el perill que els arbres no deixin veure el bosc, que les raons tàctiques obscureixin el pla estratègic. L'hegemonia es convertirà aleshores en pur verbalisme inoperant: el «moment ètico-polític» serà o una lluita cultural, ideològica, purament supraestructural, en què les armes bàsiques estaran en mans de l'adversari (socialdemocratització) o serà un pur expedient tàctic per tal de consolidar aliances transitòries, com si les trinxeres intermèdies només fossin obstacles molestos i no, també, possibles bases d'una nova partença (oportunisme). Ni una cosa ni l'altra.

El pensament de Gramsci és viu, actual i creador, si no li fem dir ni més ni menys d'allò que volia dir. I, sobretot, si l'assimilem críticament, sense codificar-lo ni sacralitzar-lo. No és un conjunt de solucions matemàtiques ni de fórmules fetes. És, com a veritable marxisme, una guia per a la comprensió i l'acció. És una crida d'atenció contra l'esquematisme, una reivindicació de l'home creador que troba la llibertat en la comprensió col·lectiva de la necessitat, en la transformació col·lectiva de la realitat, en la lluita col·lectiva contra els suports naturals i humans del vell ordre.

JORDI SOLÉ-TURA
Octubre de 1967

23. Per exemple dins *Antonio Gramsci. La vita, il pensiero, l'azione*, Lacaita, Manduria, 1963. Cf. també al volum *Gramsci y el marxismo*, Ed. Proteo, Buenos Aires, 1965, «Gramsci y la hegemonía del proletariado», pp. 107-116. Aquest volum recull les principals aportacions al Congrés d'Estudis Gramscians celebrat a Roma l'any 1958.

PRIMERA PART

NOTES SOBRE LA POLÍTICA DE MACHIAVELLI

El caràcter fonamental del *Príncep* no és el d'ésser un tractat sistemàtic, sinó un llibre «viu», en el qual la ideologia política i la ciència política es fonen en la forma dramàtica del «mite». Entre la utopia i el tractat escolàstic, les formes en què la ciència política es configurava fins a Machiavelli, aquest donà a la seva concepció la forma fantàstica i artística, per la qual l'element doctrinal i racional s'encarna en la persona d'un *condottiero* que representa plàsticament i «antropomòrficament» el símbol de la «voluntat col·lectiva». El procés de formació d'una determinada voluntat col·lectiva, per a un determinat fi polític, és representat no a través de disquisicions i classificacions pedants de principis i criteris d'un mètode d'acció, sinó com a qualitats, trets característics, deures, necessitat d'una persona concreta; així es fa operar la fantasia artística d'aquell que es vol convèncer i es dona una forma més concreta a les passions polítiques.¹

El Príncep de Machiavelli es podria estudiar com

1. Caldrà cercar si en els escriptors polítics anteriors a Machiavelli hi ha obres configurades com *Il Príncipe*. Fins i tot el final del *Príncipe* es relaciona amb aquest caràcter «mític» del llibre: després d'haver representat el *condottiero* ideal, Machiavelli, amb un passatge de gran eficàcia artística, invoca el *condottiero* real que històricament l'ha d'encarnar; aquesta invocació apassionada es reflecteix en

una exemplificació històrica del «mite» sorelià, és a dir, d'una ideologia política que es presenta no com una freda utopia ni com un raciocini doctrinari sinó com una creació de fantasia concreta que opera sobre un poble dispers i polvoritzat per suscitar-ne i organitzar-ne la voluntat col·lectiva. El caràcter utòpic del *Príncep* rau en el fet que el príncep no existia en la realitat històrica, no es presentava al poble italià amb característiques d'immediatesa objectiva, sinó que era una pura abstracció doctrinària, el símbol del cap, del *condottiero* ideal. Però, els elements passionals, mítics, continguts en tot el volum, amb un moviment dramàtic de gran efecte, es resumeixen i esdevenen vius en la conclusió, en la invocació d'un príncep «realment existent». En tot el volum, Machiavelli tracta de com ha d'ésser el príncep per a conduir un poble a la fundació del nou Estat; l'argumentació és feta amb rigor lògic, amb distanciament científic; en la conclusió, el mateix Machiavelli es fa poble, es confon amb el poble, però no amb un poble «genèricament» entès, sinó amb el poble que Machiavelli ha convençut amb el tractat precedent, del qual esdevé i se sent consciència i expressió, amb el qual s'identifica: sembla que tot el treball «lògic» no sigui res més que una autoreflexió del poble, un raonament intern que es fa en la consciència popular i que troba la seva conclusió en un crit apassionat, immediat. La passió, que era raonament sobre ella mateixa, torna a esdevenir «afecte», febre, fanatisme d'acció. Per això l'epíleg del *Príncep*

tot el llibre, conferint-li precisament el caràcter dramàtic. Als *Prolegomeni* de L. Russo, Machiavelli és anomenat l'artista de la política i trobem fins i tot l'expressió «mite», però no precisament en el sentit que acabem d'indicar.

no és una cosa extrínseca, «enganxada» des de fora, retòrica, sinó que s'ha d'explicar com l'element necessari de l'obra, com l'element que fa reverberar la seva veritable llum per damunt de tota l'obra i la converteix en un «manifest polític».

Es pot estudiar com Sorel no ha passat de la concepció de la ideologia-mite a la comprensió del partit polític, sinó que s'ha aturat en la concepció del sindicat professional. És cert que per a Sorel el «mite» no trobava la seva principal expressió en el sindicat com a organització d'una voluntat col·lectiva sinó en l'acció pràctica del sindicat i d'una voluntat col·lectiva ja operant, acció pràctica, la màxima realització de la qual hauria d'haver estat la vaga general, és a dir, una «activitat passiva», per dir-ho així, de caràcter negatiu i preliminar (el caràcter positiu és donat únicament per l'acord a què s'ha arribat en la voluntat associativa), d'una activitat que no preveu una pròpia fase «activa i constructiva». En Sorel es combatien, doncs, dues necessitats: la del mite i la de la crítica del mite, puix que «tot pla preestablert és utòpic i reaccionari». La solució era abandonada a l'impuls de l'irracional, de l'«arbitrari», (en el sentit bergsonià d'«impuls vital»), és a dir, de l'«espontaneïtat».²

2. Es pot observar aquí una contradicció implícita en la manera en què Croce planteja el seu problema d'història i antihistòria, en relació amb altres modes de pensar del mateix Croce: la seva aversió als «partits polítics» i la seva manera de plantejar la qüestió de la «previsibilitat» dels fets socials (Cf. *Conversazioni critiche*, primera sèrie, pp. 150-152, recensió del llibre de Ludovico LIMBANTI, *La previsione dei fatti sociali*, Torí, Bocca, 1907): si els fets socials són imprevisibles i el mateix concepte de previsió és una paraula buida, l'irracional ha de dominar forçosament i tota organització d'homes és antihistòrica, és un

Pot, però, un mite ésser «no constructiu»? ¿Es pot imaginar en l'ordre d'intuïcions de Sorel que sigui productor d'efectualitat un instrument que deixa la voluntat colectiva en la seva fase primitiva i elemental del mer formar-se, per distinció (per «escissió»), amb violència, és a dir, destruint les relacions morals i jurídiques existents? Però, aquesta voluntat colectiva, formada elementalment d'aquesta manera, ¿no deixarà tot seguit d'existir, dissolent-se en una infinitud de voluntats singulars que, per a la fase positiva, segueixen direccions diverses i contràries? Ultra la qüestió que no hi pot haver destrucció, negació, sense una construcció, una afirmació implícites, no en sentit «metafísic», sinó pràcticament, és a dir, políticament, com a programa de partit. En aquest cas es veu que se suposa darrera l'espontaneïtat un pur mecanicisme, darrera la llibertat (arbitri-impuls vital) un màxim de determinisme, darrera l'idealisme un materialisme absolut.

El príncep modern, el mite-príncep, no pot ésser una persona real, un individu concret; només pot ésser un organisme; un element de societat complex en el qual comenci ja a concretar-se una voluntat colectiva reconeguda i afirmada parcialment en l'acció. Aquest organisme ha estat donat ja pel desenvolupament històric i és el partit polític: la primera cèl·lula en què es reuneixen els gèrmens de voluntat colectiva que tendeixen a esdevenir universals i totals. En el món modern, només pot encar-

«prejudici»: només resta una cosa: resoldre cas per cas i amb criteris immediats els problemes pràctics singulars que planteja el desenvolupament històric (Cf. l'article de CROCE, *Il partito come giudizio e come pregiudizio*, a «Cultura e vita morale») i l'oportunisme és l'única línia política possible.

nar-se míticament en un individu concret una acció històrico-política immediata i imminent, caracteritzada per la necessitat d'un procediment ràpid i fulminant; la rapidesa només pot ésser necessària per l'existència d'un gran perill imminent, un gran perill que, de manera fulminant, arroenta les passions i el fanatisme, anihila el sentit crític i la corrosivitat irònica que poden destruir el caràcter «carismàtic» del *condottiero* (això és el que s'esdevingué en l'aventura de Boulanger). Però, una acció immediata d'aquest gènere, per la seva natura mateixa, no pot ésser de gran abast ni tenir un caràcter orgànic: serà gairebé sempre del tipus restauració i reorganització i no del tipus adequat a la fundació de nous Estats i de noves estructures nacionals i socials (com s'esdevenia en el cas del *Príncep* de Machiavelli, en el qual l'aspecte de restauració era tan sols un element retòric, és a dir, lligat al concepte literari de la Itàlia descendent de Roma, que havia de restaurar l'ordre i la puixança de Roma),³ de ti-

3. Machiavelli fou dut a la seva concepció política de la *necessitat* d'un Estat unitari italià no sols pel model exemplar de les grans monarquies absolutes de França i Espanya sinó també pel record del passat de Roma. Cal assenyalar, però, que Machiavelli no s'ha de confondre tanmateix amb la tradició literàrio-retòrica. En primer lloc, perquè aquest element no és exclusiu i ni tan sols dominant i d'ell no es dedueix la necessitat d'un gran Estat nacional; en segon lloc, perquè la mateixa referència a Roma és menys abstracta que no sembla, si la situem exactament en el clima de l'Humanisme i del Renaixement. Al llibre VII de l'*Arte della guerra* llegim: «Aquest província (Itàlia) sembla nascuda per a ressuscitar les coses mortes, com s'ha vist en la poesia, en la pintura i en l'escultura»; per què, doncs, no retrobarà la virtut militar?, etcètera. Caldrà reagrupar altres referències d'aquest gènere per tal d'establir-ne el caràcter exacte.

pus «defensiu» i no creador original, és a dir, un tipus en què se suposa que una voluntat colectiva ja existent ha perdut el seu nervi, s'ha dispersat, ha sofert un col·lapse perillós i amenaçant, però no decisiu i catastròfic, i cal reconcentrar-la i enrobustir-la, i no que calgui crear *ex novo*, originalment, una voluntat colectiva, dirigir-la cap a objectius concrets i racionals, però d'una concreció i d'una racionalitat encara no verificades i criticades per una experiència històrica efectivament i universalment coneguda.

El caràcter «abstracte» de la concepció soreliana del «mite» es veu clarament per l'avversió (que assumeix la forma passional d'una repugnància ètica) pels *jacobins*, els quals foren, certament, una «encarnació categòrica» del Príncep de Machiavelli. *El Príncep modern* ha de tenir una part dedicada al *jacobinisme* (en el significat integral que aquesta noció ha tingut històricament i que encara ha de tenir conceptualment), a tall d'exemplificació de com s'ha format en concret i ha operat una voluntat colectiva que, per alguns aspectes si més no, fou una creació *ex novo*, original. I cal definir la voluntat colectiva i la voluntat política en general en sentit modern; la voluntat com a consciència operant de la necessitat històrica, com a protagonista d'un drama històric real i efectiu.

Una de les primeres parts s'hauria de dedicar, precisament, a la «voluntat colectiva», plantejant la qüestió d'aquesta manera: «Quan es pot dir que existeixen les condicions perquè pugui suscitar-se i desenvolupar-se una voluntat colectiva nacional-popular?» Caldrà, doncs, una anàlisi històrica (econòmica) de l'estructura social del país en qüestió i una representació «dramàtica» dels intents fets a

través dels segles per a suscitar aquesta voluntat i les raons dels successius fracassos. Per què a Itàlia no hi hagué monarquia absoluta a l'època de Machiavelli? Cal anar fins a l'Imperi romà (qüestió de la llengua, dels intel·lectuals, etc.), comprendre la funció dels *Comuni* medievals, el significat del catolicisme, etc.; cal, en definitiva, fer un esbós de tota la història italiana, sintètic però exacte.

La raó dels fracassos successius dels intents de crear una voluntat colectiva nacional-popular s'ha de cercar en l'existència de determinats grups socials, que es formen amb la dissolució de la burgesia comunal, i en el caràcter particular d'altres grups que reflecteixen la funció internacional d'Itàlia com a seu de l'Església i dipositària del Sacre Imperi Romà, etc. Aquesta funció i la posició consegüent determinen una situació interna que es pot anomenar «econòmico-corporativa», és a dir, des del punt de vista polític, la pitjor de les formes de societat feudal, la forma menys progressiva i més estagnant: mancà sempre i no podia constituir-se una força *jacobina* eficient, la força que en altres nacions ha suscitat i organitzat la voluntat colectiva nacional popular i ha fundat els Estats moderns. ¿Existeixen finalment les condicions per a aquesta voluntat? És a dir, quina és la relació actual entre aquestes condicions i les forces oposades? Tradicionalment, les forces oposades han estat l'aristocràcia terratinent i, més en general, la propietat agrària en el seu conjunt, amb el tret característicament italià de l'existència d'una «burgesia rural» especial, heretatge de parasitisme deixat als temps moderns per la dissolució com a classe de la burgesia comunal (les cent ciutats, les ciutats del silenci). Les condicions positives s'han de cercar en l'existència de

grups social urbans, convenientment desenvolupats en el terreny de la producció industrial i que ja han atès un determinat nivell de cultura històrico-política. Tota formació de voluntat colectiva nacional-popular és impossible si les grans masses dels pagesos cultivadors no irrompen *simultàniament* en la vida política. Això és el que volia aconseguir Machiavelli amb la reforma de la milícia; això és el que feren els jacobins en la Revolució francesa; en aquesta comprensió es pot identificar el jacobinisme precoç de Machiavelli, el germen (més o menys fecund) de la seva concepció de la revolució nacional. Tota la història, de 1815 ençà, mostra l'esforç de les classes tradicionals per impedir la formació d'una voluntat colectiva d'aquest gènere, per mantenir el poder «econòmico-corporatiu» en un sistema internacional d'equilibri passiu.

Una part important del Príncep modern s'haurà de dedicar a la qüestió d'una reforma intel·lectual i moral, és a dir, a la qüestió religiosa o d'una concepció del món. També en aquest terreny trobem en la tradició una manca total de jacobinisme i una por d'aquest (l'última expressió filosòfica d'aquesta por és l'actitud maltusiana de B. Croce envers la religió). El Príncep modern ha d'ésser i no pot deixar d'ésser el pregoner i l'organitzador d'una reforma intel·lectual i moral, cosa que significa crear el terreny per a un desenvolupament ulterior de la voluntat colectiva nacional popular cap a l'acompliment d'una forma superior i total de civilització moderna.

Aquests dos punts fonamentals (formació d'una voluntat colectiva nacional-popular, de la qual el Príncep modern és alhora l'organitzador i l'expressió activa i operant, i la reforma intel·lectual i mo-

ral) han de constituir l'estructura del treball. Els punts concrets del programa s'han d'incorporar en la primera part, és a dir, han de resultar «dramàticament» del desenvolupament mateix del discurs i no ésser una exposició freda i pedant de racionis.

¿Pot existir una reforma cultural, és a dir, l'elevació civil dels estrats subordinats de la societat, sense una reforma econòmica precedent i un canvi en la posició social i en el món econòmic? Per això una reforma intel·lectual i moral no pot deixar d'anar lligada a un programa de reforma econòmica; més ben dit, el programa de reforma econòmica és la manera concreta en què es presenta tota reforma intel·lectual i moral. En desenvolupar-se, el Príncep modern trasbalsa tot el sistema de relacions intel·lectuals i morals, puix que el seu desenvolupar-se significa, precisament, que cada acte és concebut com a útil o pernicios, com a virtuós o pervers només en tant que té com a punt de referència el Príncep modern mateix i serveix per a incrementar el seu poder o per a contrastar-lo. El Príncep ocupa, en la consciència, el lloc de la divinitat o de l'imperatiu categòric, esdevé la base d'un laïcisme modern i d'una laïcització completa de tota la vida i de totes les relacions de costum.

LA CIÈNCIA DE LA POLÍTICA

La innovació fonamental introduïda per la filosofia de la praxi en la ciència de la política i de la història és la demostració que no existeix una «natura humana» abstracta, fixa i immutable (concep-

te que deriva indubtablement del pensament religiós i de la transcendència), sinó que la natura humana és el conjunt de les relacions socials històricament determinades, és a dir, un fet històric identificable, dintre de certs límits, amb els mètodes de la filologia i de la crítica. Per tant, la ciència política s'ha de concebre en el seu contingut concret (i fins i tot en la seva formulació lògica) com un organisme en desenvolupament. Cal observar, però, que el plantejament de la qüestió de la política per Machiavelli (és a dir, l'afirmació implícita en els seus escrits que la política és una activitat autònoma, amb els seus principis i lleis, distints dels de la moral i de la religió, proposició de gran abast filosòfic perquè innova implícitament la concepció de la moral i de la religió, és a dir, innova tota la concepció del món), que aquest plantejament, diem, és encara avui discutit, no ha arribat a convertir-se en «sentit comú». Què vol dir, això? ¿Vol dir únicament que la revolució intel·lectual i moral, els elements de la qual existeixen *in nuce* en el pensament de Machiavelli, encara no s'ha realitzat, no ha esdevingut la forma pública i manifesta de la cultura nacional? ¿O potser té un simple significat polític actual, serveix per a indicar la distància existent entre els governants i els governats, per a indicar que existeixen dues cultures: la dels governants i la dels governats, i que la classe dirigent, com l'Església, adopta una actitud envers els homes senzills dictada per la necessitat de no separar-se d'ells, per una banda, i, per l'altra, de mantenir-los en la convicció que Machiavelli no és res més que una aparició diabòlica?

Es planteja, doncs, el problema del significat que tingué Machiavelli en la seva època i dels fins

que es proposava quan escriví els seus llibres i, especialment, *El Príncep*. La doctrina de Machiavelli no era, en la seva època, una cosa purament «llibresca», un monopoli de pensadors aïllats, un llibre secret que circulava entre iniciats. L'estil de Machiavelli no és el d'un tractadista sistemàtic, com els de l'Edat Mitjana i de l'Humanisme; ben al contrari: és l'estil d'un home d'acció, d'un home que vol impulsar a l'acció, és l'estil d'un «manifest» de partit. La interpretació «moralista» de Foscolo és errònia; tanmateix, és cert que Machiavelli *revelà* alguna cosa i no es limità a teoritzar el real; però, quina era la finalitat de la revelació? ¿Una finalitat moralista o política? Se sol dir que les normes de Machiavelli per a l'activitat política «s'apliquen però no es diuen»; el grans polítics —es diu— comencen maleint Machiavelli, es declaren antimachiavèlics, precisament per a poder-ne aplicar les normes «santament». ¿No s'esdevé, potser, que Machiavelli fou poc machiavèlic, un d'aquells qui «saben el joc» i estòlidament l'ensenyen, mentre el machiavèlisme vulgar ensenya a fer el contrari? L'afirmació de Croce que, pel fet d'ésser una ciència, el machiavèlisme tant serveix als reaccionaris com als demòcrates, de la mateixa manera que l'art de l'esgrima tant serveix als gentilhomes com als bandits per a defensar-se i assassinar i que en aquest sentit és com cal entendre el judici de Foscolo, aquesta afirmació, diem, és veritat des d'un punt de vista abstracte. El mateix Machiavelli diu que les coses que ell escrigué són aplicades i ho han estat sempre pels homes més grans de la història; no sembla, doncs, que vulgui suggerir res a qui ja ho sap; tampoc no es pot dir que el seu estil sigui l'estil d'una activitat científica desinteressada ni es pot pensar que

arribés a les seves tesis de ciència política per via d'especulació filosòfica, cosa que, en aquesta matèria particular, hauria tingut una mica de miraculós en la seva època si encara avui topa amb tanta oposició i és tan discutida.

Es pot suposar, doncs, que Machiavelli pensa en «aquell qui no sap», que es proposa educar-lo políticament, no d'una manera negativa, fent-li odiar els tirans, com ho sembla entendre Foscolo, sinó d'una manera positiva, la de qui ha de reconèixer com a necessaris determinats mitjans, encara que siguin propis dels tirans, perquè vol determinats fins. Qui ha nascut en la tradició dels homes de govern adquireix gairebé automàticament els trets del polític realista per tot el complex de l'educació que absorbeix de l'ambient familiar, en el qual predominen els interessos dinàstics o patrimonials. Qui és, doncs, el qui «no sap»? La classe revolucionària de l'època, el «poble» i la «nació» italians, la democràcia ciutadana que fa sorgir del seu si els Savonarola, Pier Soderini, Castruccio i Valentino. Es pot considerar que Machiavelli vol convèncer aquestes forces de la necessitat de tenir un «cap» que sàpiga el que vol i la manera d'aconseguir-ho, de la necessitat d'acceptar-lo amb entusiasme encara que les seves accions puguin ésser o semblar en contrast amb la ideologia difusa de l'època, la religió. Aquesta posició de la política de Machiavelli es repeteix en el cas de la filosofia de la praxi. Es repeteix la necessitat d'ésser «antimaquiavèlic», desenvolupant una teoria i una tècnica de la política que puguin servir per als dos bàndols en lluita, bé que amb la convicció que acabaran servint especialment la part que «no sabia», perquè es considera que en aquesta existeix la força progressiva de la

història; de fet, s'obté de seguida un resultat: el de trencar la unitat basada en la ideologia tradicional, sense la qual ruptura la força nova no podria adquirir consciència de la pròpia personalitat independent. El maquiavelisme ha servit per a millorar la tècnica política tradicional dels grups dirigents conservadors, el mateix que la política de la filosofia de la praxi; però, això no ens ha d'amagar el seu caràcter essencialment revolucionari, caràcter encara avui sentit com a tal i que, per això, explica tot l'antimaquiavelisme, des del dels jesuïtes fins al piadós de Pasquale Villari.

LA POLÍTICA COM A CIÈNCIA AUTÒNOMA

La qüestió que cal plantejar i resoldre inicialment en un estudi sobre Machiavelli és la qüestió de la política com a ciència autònoma, és a dir, del lloc que la ciència política ocupa o ha d'ocupar en una concepció del món sistemàtica (coherent i conseqüent), en una filosofia de la praxi.

El progrés que Croce ha fet fer, en aquest sentit, als estudis sobre Machiavelli i sobre la ciència política consisteix principalment (com en altres camps de l'activitat crítica crociana) en la dissolució d'una sèrie de problemes falsos, inexistents o mal plantejats. Croce s'ha basat en la seva distinció dels moments de l'esperit i en l'afirmació d'un moment de la pràctica, d'un esperit pràctic, autònom i independent, bé que lligat circularment a tota la realitat per la dialèctica dels distints. En una filosofia de la praxi, la distinció no es farà, certament, entre els moments de l'Esperit absolut,

sinó entre els graus de la supraestructura i es tractarà, per tant, d'establir la posició dialèctica de l'activitat política (i de la ciència corresponent) com un determinat grau supraestructural: es podrà dir, com a primera aproximació, que l'activitat política és, precisament, el primer moment o primer grau, el moment en què la supraestructura és encara en la fase immediata de mera afirmació voluntària, indistinta i elemental.

En quin sentit es pot identificar la política i la història i, per tant, tota la vida i la política? Com es pot concebre tot el sistema de les supraestructures com a distincions de la política i es justifica, per tant, la introducció del concepte de distinció en una filosofia de la praxi? Però, ¿es pot parlar de dialèctica dels distints? ¿I com es pot entendre el concepte de cercle entre els graus de la supraestructura? Concepte de «bloc històric», és a dir, unitat entre la natura i l'esperit (estructura i supraestructura), unitat dels contraris i dels distints.

¿Es pot introduir el criteri de distinció també en l'estructura? Com s'ha d'entendre l'estructura? Com es podrà distingir en el sistema de les relacions socials l'element «tècnica», «treball», «classe», etc., entès històricament i no «metafísicament»? Crítica de la posició de Croce, per al qual, amb finalitats polèmiques, l'estructura esdevé un «déu ocult», un «noümen», en contraposició a les «aparences» de la supraestructura. Per què «històricament» i com a llenguatge s'ha parlat d'«aparences»?

És interessant de veure com Croce ha tret d'aquesta concepció general la seva doctrina particular de l'error i de l'origen pràctic de l'error. Per a Croce, l'error s'origina en una «passió» immediata, és a dir, de caràcter individual o de grup; però,

què produirà la «passió» d'abast històric més vast, la passió com a «categoria»? La passió-interès immediata que es troba en l'origen de l'«error» és el moment que en les *Tesis sobre Feuerbach* és anomenat *schmutzig-jüdisch*, però, de la mateixa manera que la passió-interès *schmutzig-jüdisch* determina l'error immediat, la passió del grup social més vast determina l'«error» filosòfic (és intermedi l'error-ideologia, de què Croce tracta a part). L'important en aquesta sèrie: «egoisme (error immediat)-ideologia-filosofia» és el terme comú «error», lligat als diversos graus de passió i que s'ha d'entendre no en el significat moralístic o doctrinari sinó en el sentit purament «històric» i dialèctic d'«allò que històricament ha caigut és digne de caure», en el sentit de la «no definitivitat» de tota filosofia, de la «mort-vida», «ésser-no-ésser», és a dir, del terme dialèctic que cal superar en el desenvolupament.

El terme «aparent», «aparença» significa precisament això i res més que això i s'ha de justificar contra el dogmatisme: és l'afirmació de la caducitat de tots els sistemes ideològics, juntament amb l'afirmació de una validesa històrica de cada sistema i d'una necessitat d'aquest («L'home adquireix consciència de les relacions socials en el terreny ideològic»: dir això, ¿no és afirmar la necessitat i la validesa de les «aparences»?).

La concepció crociana de la política-passió exclou els partits, perquè no es pot pensar en una «passió» organitzada i permanent: la passió permanent és una condició d'orgasme i d'espasme, que determina ineptitud per a l'obrar. Exclou els partits i exclou tots els «plans» d'acció concertats preventivament. Tanmateix, els partits existeixen i els plans d'acció són elaborats, aplicats i sovint realitzats en

mesura molt notable: en la concepció de Croce hi ha, doncs, un «vici». No val a dir que l'existència dels partits no té gran importància «teòrica», perquè en el moment de l'acció el «partit» que opera no és el mateix que el «partit» que existia abans; en part això pot ésser veritat, però entre els dos «partits» hi ha tantes coincidències en la realitat que es pot dir que es tracten del mateix organisme.

Però, per a ésser vàlida, la concepció s'hauria de poder aplicar també a la «guerra» i explicar, per tant, el fet dels exèrcits permanents, de les acadèmies militars, dels cossos d'oficials. També la guerra en acte és «passió», la més intensa i febril, és un moment de la vida política, és la continuació, en altres formes, d'una determinada política; cal, doncs, explicar com la «passió» pot esdevenir «deure» moral i no deure de moral política sinó d'ètica.

Sobre els «plans polítics» connexos amb els partits, com a formacions permanents, cal recordar allò que Moltke deia dels plans militars: que aquests no poden ésser elaborats i fixats per endavant en tots els detalls, sinó únicament en llur nucli i en llur disseny centrals, perquè les particularitats de l'acció depenen en certa mesura dels moviments de l'adversari. La passió es manifesta precisament en els particulars, però no sembla que el principi de Moltke pugui justificar la concepció de Croce: restaria per explicar, en tot cas, el gènere de «passió» de l'Estat major que ha elaborat el pla amb ment freda i «desapassionadament».

Si el concepte crocià de la passió com a moment de la política topa amb la dificultat d'explicar i justificar les formacions polítiques permanents, com els partits i, més encara, els exèrcits nacionals i els Estats majors, perquè no es pot concebre una pas-

sió organitzada permanentment sense que esdevingui racionalitat i reflexió ponderada, és a dir, sense que deixi d'ésser passió, la solució només es pot trobar en la identificació de la política i l'economia. La política és acció permanent i fa néixer organitzacions permanents en la mesura, precisament, que s'identifica amb l'economia. Però, aquesta se'n distingeix, i per això es pot parlar separadament d'economia i de política i es pot parlar de «passió política» com d'un impuls immediat a l'acció que neix en el terreny «permanent i orgànic» de la vida econòmica però el supera, fent entrar en joc sentiments i aspiracions, en l'atmosfera incandescent dels quals el càlcul mateix de la vida humana individual obeeix a lleis diverses de les d'utilitat individual, etc.

Juntament amb els mèrits de la «maquiavelística» moderna, derivada de Croce, cal assenyalar les «exageracions» i les desviacions a què ha donat lloc. S'ha format l'hàbitud de considerar massa Machiavelli com el «polític en general», com el «científic de la política», actual en totes les èpoques.

Cal considerar, principalment, Machiavelli com l'expressió necessària de la seva època, com un home estretament vinculat a les condicions i a les exigències de la seva època, que resulten: a) de les lluites internes de la república florentina i de la particular estructura de l'Estat, el qual no sabia alliberar-se dels residus comunals-municipals, és a dir, d'una forma de feudalisme esdevinguda una trava; b) de les lluites entre els Estats italians per un equilibri en l'àmbit italià, obstaculitzat per l'existència del Papat i dels altres residus feudals, municipalístics de la forma estatal ciutadana i no territorial; c) de les lluites dels Estats italians, més o menys solidaris, per un equilibri europeu, és a dir, de les

contradiccions entre les necessitats d'un equilibri intern italià i les exigències dels Estats europeus en lluita per l'hegemonia.

Sobre Machiavelli opera l'exemple de França i d'Espanya, que han arribat ja a una forta unitat estatal territorial; Machiavelli fa una «comparació el·líptica» (per a emprar l'expressió crociana) i infeix les regles per a un Estat fort en general i italià en particular. Machiavelli és un home totalment de la seva època; i la seva ciència política representa la filosofia de l'època, la qual tendeix a l'organització de les monarquies nacionals absolutes, la forma política que permet i facilita un desenvolupament ulterior de les forces productives burgeses. En Machiavelli es pot descobrir *in nuce* la separació dels poders i el parlamentarisme (el règim representatiu): la seva «ferocitat» va dirigida contra els residus del món feudal, no contra les classes progressives. El Príncep ha de posar fi a l'anarquia feudal; i això fa Valentino a la Romanya, recolzant en les classes productives, els mercaders i els pagesos. Donat el caràcter militar-dictatorial del cap de l'Estat, com ho exigeix un període de lluita per la fundació i la consolidació d'un nou poder, la indicació de classe continguda en *L'Arte della guerra* s'ha d'entendre també referida a l'estructura general estatal: si les classes urbanes volen posar fi al desordre intern i a l'anarquia externa han de cercar el suport dels pagesos com a massa, constituint una força armada segura i fidel de tipus absolutament divers de les companyies de ventura. Es pot dir que la concepció essencialment política és tan dominant en Machiavelli que li fa cometre errors de caràcter militar: pensa especialment en les infanteries, la massa de les quals pot ésser enllistada amb una acció po-

lítica, i per això coneix malament el significat de l'artilleria.

En *Prolegomeni a Machiavelli*, Russo assenyala justament que *L'Arte della guerra* completa *Il Principe*, però no treu totes les conclusions de la seva observació. També en *L'Arte della guerra* cal considerar Machiavelli com un polític que s'ha d'ocupar d'art militar; el seu unilateralisme (amb altres «curiositats», com la teoria de la falange, que donen lloc a fàcils xaronerries, com aquella tan coneguda de Bandello) depèn del fet que la qüestió tècnico-militar no és el centre del seu interès i del seu pensament, sinó que només en tracta en allò que és necessari per a la seva construcció política. Però, no sols s'ha de connectar amb *Il Principe*, *L'Arte della guerra* sinó també les *Istorie fiorentine*, les quals han de servir precisament com una anàlisi de les condicions reals italianes i europees d'on sorgeixen les exigències immediates contingudes en *Il Principe*.

D'una concepció de Machiavelli més adequada a l'època en deriva subordinadament una valoració més historicista dels anomenats «antimaquiavèlics» o, si més no, dels més «ingenus» d'entre ells. No es tracta, en realitat, d'antimaquiavèlics sinó de polítics que expressen exigències de llur temps o de condicions distintes a les que operaven sobre Machiavelli; la forma polèmica és un pur accident literari. L'exemple típic d'aquests «antimaquiavèlics» em sembla que s'ha de cercar en Jean Bodin (1530-1596), el qual fou diputat als Estats Generals de Blois el 1576 i féu refusar pel Tercer Estat els subsidis demanats per a la guerra civil.⁴

4. Obres de Bodin: *Methodus ad facilem historiarum*

Durant les guerres civils de França, Bodin és l'exponent del tercer partit, dit dels «polítics», el qual se situa en el punt de vista de l'interès nacional, és a dir, d'un equilibri intern entre les classes, equilibri en què l'hegemonia pertany al Tercer Estat a través del monarca. Em sembla evident que classificar Bodin entre els «antimaquiavèlics» és una qüestió purament extrínseca i superficial. Bodin funda la ciència política a França en un terreny molt més avançat i complex que el que Itàlia havia ofert a Machiavelli. Per a Bodin no es tracta de fundar l'Estat unitari-territorial (nacional), és a dir, de retornar a l'època de Lluís XI, sinó d'equilibrar les forces socials en lluita a l'interior d'aquest Estat, ja fort i arrelat; allò que interessa Bodin no és el moment de la força sinó el del consentiment. Amb Bodin es tendeix a desenvolupar la monarquia absoluta: el Tercer Estat és tan conscient de la seva força i de la seva dignitat, sap tan bé que la fortuna de la monarquia absoluta va lligada a la pròpia fortuna i al propi desenvolupament que *posa condicions per al seu consentiment*, presenta exigències, tendeix a limitar l'absolutisme. A França, Machiavelli servia ja la reacció, perquè podia servir per a justificar el perpetu manteniment del món en el «bressol» (segons l'expressió de Betrand Spaventa); és a dir, calia ésser «polèmicament» antimaquiavèlic.

cognitionem (1566), on parla de la influència del clima en la forma dels Estats, insinua una idea de progrés, etc.; *République* (1576), on expressa l'opinió del Tercer Estat sobre la monarquia absoluta i sobre les seves relacions amb el poble; *Heptaplomeres* (inèdita fins a l'època moderna), on compara totes les religions i les justifica com a expressions diverses de la religió natural, l'única raonable, i totes igualment dignes de respecte i de tolerància.

Cal assenyalar que a la Itàlia estudiada per Machiavelli no hi havia institucions representatives ja desenvolupades i significatives per a la vida nacional com les dels Estats Generals a França. Quan, modernament, s'observa tendenciosament que les institucions parlamentàries d'Itàlia han estat importades de l'estranger no es té en compte que això reflecteix només una condició d'endarreriment i d'estagnació de la història italiana política i social del 1500 al 1700, condició deguda, en gran part, a la preponderància de les relacions internacionals sobre les internes, paralitzades i entumides. Que l'estructura estatal italiana, a causa de les preponderàncies estrangeres, romangués en la fase semifeudal d'un objecte de *suzeraineté* estrangera, ¿és potser una «originalitat» nacional destruïda per la importació de les formes parlamentàries, és a dir, per les formes en què es desenvolupà el procés d'alliberament nacional i tingué lloc el pas a l'Estat territorial modern (independent i nacional)? Cal dir que n'existien, d'institucions representatives, especialment al Migdia i a Sicília, però amb un caràcter molt més limitat que a França, pel poc desenvolupament que tenia el Tercer Estat en aquestes regions; ara els Parlaments eren instruments per a mantenir l'anarquia dels barons contra els intents innovadors de la monarquia, la qual havia de cercar suport en la plebs, per manca d'una burgesia.⁵

5. Cal recordar l'estudi d'Antonio Panella sobre els *Antimachiavellici*, publicat al «Marzocco» de 1927 (o potser també de 1926?, en onze articles): cal veure com hi és judicat Bodin en comparació amb Machiavelli i com hi és plantejat en general el problema de l'antimaquiavelisme. (Els tres primers articles foren publicats el 1926, els restants el 1927. *Nota dels editors italians.*)

Que el programa i la tendència de vincular la ciutat al camp pogués tenir en Machiavelli una expressió únicament militar, es comprèn si tenim en compte que el jacobinisme francès hauria estat inexplicable sense el pressupòsit de la cultura fisiocràtica, amb la seva demostració de la importància econòmica i social del cultivador directe. Les teories econòmiques de Machiavelli han estat estudiades per Gino Arias (als «Annali d'Economia» de la Universitat Bocconi), però cal preguntar-se si Machiavelli tenia realment teories econòmiques: es tractarà de veure si el llenguatge essencialment polític de Machiavelli es pot traduir en termes econòmics i a quin sistema econòmic es pot reduir. Cal veure si Machiavelli, que vivia en el període mercantilista, havia precredit políticament l'època i anticipat algunes exigències que després trobaren expressió en els fisiòcrates.⁶

6. El mateix Rousseau, ¿hauria estat possible sense la cultura fisiocràtica? No em sembla just afirmar que els fisiòcrates van representar mers interessos agrícoles i que només amb l'economia clàssica s'afirmaren els interessos del capitalisme urbà. Els fisiòcrates representen la ruptura amb el mercantilisme i amb el règim de les corporacions i constitueixen una fase per arribar a l'economia clàssica. Però, em sembla que precisament per això representen una societat futura molt més complexa que la societat contra la qual combaten i fins i tot que aquella que resulta de llurs afirmacions: llur llenguatge està massa lligat a l'època i expressa el contrast immediat entre la ciutat i el camp, però deixa preveure la penetració del capitalisme en l'agricultura. La fórmula del *laissez faire, laissez passer*, és a dir, de la llibertat industrial i de la lliure iniciativa no va pas lligada, precisament, a interessos agraris.

ELEMENTS DE POLITICA

Cal dir que els primers que s'obliden són, precisament, els primers elements, les coses més elementals; d'altra banda, quan es repeteixen infinites vegades esdevenen els pilars de la política i de tota acció col·lectiva.

El primer element és que existeixen realment governats i governants, dirigents i dirigits. Tota la ciència i tot l'art polítics es basen en aquest fet primordial, irreductible (en certes condicions generals). Els orígens d'aquest fet són un problema en si, un problema que caldrà estudiar en si (si més no, es podrà i s'haurà d'estudiar com es pot atenuar i fer desaparèixer el fet, canviant algunes condicions identificables com a operatives en aquest sentit); però resta el fet que existeixen dirigents i dirigits, governants i governats. En vista d'aquest fet, caldrà veure com es pot dirigir de la manera més eficaç (donats certs fins) i, per tant, com s'han de preparar de la millor manera els dirigents (i en això consisteix, més precisament, el primer capítol de la ciència i de l'art polítics) i, d'altra banda, com es coneixen les línies de menor resistència o racionals per tal d'obtenir l'obediència dels dirigits i governats. En la formació dels dirigents és fonamental, aquesta premissa: ¿es vol que existeixin sempre governats i governants o es vol crear les condicions en què desaparegui la necessitat de l'existència d'aquesta divisió? És a dir, ¿es parteix de la premissa de la perpètua divisió del gènere humà o es creu que és un fet històric, que respon a certes condicions? Cal tenir ben clar, però, que la divisió de governats i governants, bé que correspongui en darre-ra anàlisi a una divisió de grups socials, també exis-

teix, tenint en compte les coses tal com són, en el si d'un mateix grup, encara que sigui socialment homogeni: en cert sentit es pot dir que aquesta divisió és una creació de la divisió del treball, és un fet tècnic. Sobre aquesta coexistència de motius especulen aquells qui només veuen en totes les coses «tècnica», necessitat «tècnica», etc., per tal de no plantejar-se el problema fonamental.

Vist que fins i tot en un mateix grup existeix la divisió entre governants i governats, cal fixar alguns principis inderogables, i és en aquest terreny que sorgeixen els «errors» més greus, és a dir, que es manifesten les incapacitats més criminals, però més difícils de redreçar. Es creu que un cop establert el principi del grup, l'obediència ha d'ésser automàtica, ha de produir-se no sols sense necessitat d'una demostració de «necessitat» i de racionalitat, sinó de manera indiscutible (alguns pensen i, encara pitjor, actuen segons aquest pensament, que l'obediència es «produirà» sense necessitat d'exigir-la, sense indicar la via a seguir). Per això és difícil extirpar dels dirigents el «cadornisme», és a dir, la convicció que una cosa es farà perquè el dirigent considera just i racional que es faci; si no és feta, la «culpa» és atribuïda a aquell qui «hauria hagut», etc. Per això, és difícil d'extirpar l'habitud criminal de no posar cura a evitar els sacrificis inútils. Tanmateix, el sentit comú indica que la majoria dels desastres col·lectius (polítics) es produeixen perquè no s'ha intentat d'evitar el sacrifici inútil o no s'ha tingut en compte el sacrifici d'altri i s'ha jugat amb la pell d'altri. Tots hem sentit contar a oficials del front que els soldats arriscaven la vida realment quan era més necessari, però que, en canvi, es rebel·laven quan se sentien abandonats. Per exemple: una

companyia era capaç de no menjar durant molts dies perquè veia que els proveïments no podien arribar per força major, però es revoltava si es saltava un dinar o un sopar per incúria i burocratisme, etc.

Aquest principi s'estén a totes les accions que exigeixen sacrificis. Per això cal sempre, després d'una desfeta, cercar en primer lloc les responsabilitats dels dirigents, i això en sentit estricte (per exemple: un front és constituït per diverses seccions i cada secció té els propis dirigents; és possible que d'una derrota siguin més responsables els dirigents d'una secció que els d'una altra, però es tracta d'una diferència de grau, de més o de menys; mai, d'exclusió de responsabilitat d'algun).

Establert el principi que existeixen dirigits i dirigents, governants i governats, és cert que els «partits» són, fins ara, la manera més adient per a elaborar els dirigents i la capacitat de direcció (els «partits» poden presentarse amb els noms més diversos, fins i tot amb el d'antipartit i de «negació dels partits»; en realitat, fins i tot els anomenats «individualistes» són homes de partit; s'esdevé, únicament, que voldrien ésser «caps de partit» per gràcia de Déu o per la imbecilitat dels seguidors).

Desenvolupament del concepte general contingut en l'expressió «esperit estatal». Aquesta expressió té un significat ben precís, històricament determinat. Però, es planteja el problema: ¿existeix alguna cosa de semblant a allò que s'anomena «esperit estatal» en tots els moviments seriosos, és a dir, en tots els moviments que no siguin l'expressió arbitrària d'individualismes més o menys justificats? L'«esperit estatal» pressuposa la «continuïtat», o cap al passat, és a dir, cap a la tradició, o cap al futur, és

a dir, pressuposa que cada acte sigui el moment d'un procés complex, ja començat i que continuarà. La responsabilitat d'aquest procés, d'ésser actors d'aquest procés, d'ésser solidaris amb forces «ignotes» materialment, però que se senten operants i actives i que es tenen en compte com si fossin «materials» i presents corporalment, s'anomena precisament en certs casos «esperit estatal». És evident que aquesta consciència de la «duració» ha d'ésser concreta i no abstracta, és a dir, en cert sentit, no ha d'ultrapassar determinats límits; posem que els límits mínims siguin una generació precedent i una generació futura, que no es dir poca cosa perquè les generacions no es comptaran trenta anys abans i trenta després a partir d'avui, sinó orgànicament, en sentit històric, cosa que, per al passat si més no, és fàcil de comprendre: ens sentim solidaris dels homes que avui són vellíssims i que representen per a nosaltres el «passat», viu encara entre nosaltres, un passat que cal conèixer, amb el qual cal passar comptes, que és un dels elements del present i de les premisses del futur. I amb els infants, amb les generacions que neixen i creixen i de les quals som responsables. (Altra cosa és el «culte» de la «tradició», que té un valor tendenciós, implicar una decisió i un fi determinat, és a dir, fet a base d'una ideologia). Tanmateix, si es pot dir que un «esperit estatal» entès d'aquesta manera existeix en tots, cal, una i altra vegada, combatre contra les deformacions o les desviacions d'aquest.

«El gest pel gest», la lluita per la lluita, etc., és especialment l'individualisme avar i mesquí, és a dir, una satisfacció capriciosa d'impulsos momentanis, etc. (En realitat, el punt és sempre el de l'«apoliticisme» italià, el qual assumeix aquestes formes

pintoresques i estranyes). L'individualisme és únicament apoliticisme animal, el sectarisme és «apoliticisme» i, si bé s'observa, el sectarisme és de fet una forma de «clientela» personal, mentre manca l'esperit de partit, l'element fonamental de l'«esperit estatal». La demostració que l'esperit de partit és l'element fonamental de l'esperit estatal, és una de les qüestions més conspícues de sostenir i de més importància; viceversa, l'«individualisme» és un element animal, «admirat pels forasters», com els actes dels habitants del parc zoològic.

EL PARTIT POLÍTIC

S'ha dit que el protagonista del nou Príncep no pot ésser en l'època moderna un heroi personal, sinó el partit polític, és a dir, segons les relacions internes de les diverses nacions, aquell determinat partit que es proposa de fundar un nou tipus d'Estat (i ha estat racionalment i històricament fundat amb aquest fi).

Cal observar que en els règims que es presenten com a totalitaris, la funció tradicional de la institució de la Corona és assumida, en realitat, pel partit determinat, el qual és totalitari precisament perquè s'encarrega d'aquesta funció. Bé que cada partit sigui l'expressió d'un grup social i només d'un grup social, determinats partits representen precisament un sol grup social en certes condicions, en tant que exerceixen una funció d'equilibri i d'arbitratge entre els interessos del propi grup i els grups restants i procuren que el desenvolupament del grup representat es produeixi amb el consentiment i l'aju-

da dels grups aliats o, fins i tot, dels grups decididament adversaris. La fórmula constitucional del rei o del president de república que «regna però no governa» és la fórmula jurídica que expressa aquesta funció d'arbitratge, la preocupació dels partits constitucionals per no «descobrir» la Corona o el president; les fórmules sobre la irresponsabilitat del cap de l'Estat pels actes de govern, sobre la responsabilitat, en canvi, dels ministres, són la casuística del principi general de tutela de la concepció de la unitat estatal, del consentiment dels governats a l'acció estatal, qualsevulla que sigui el personal immediat de govern i el seu partit.

Amb el partit totalitari, aquestes fórmules perden significat i són disminuïdes, per tant, les institucions que funcionaven en el sentit d'elles; però, de la funció se n'encarrega el partit, el qual exaltarà el concepte abstracte d'«Estat» i intentarà de diverses maneres fer la impressió que la funció de «força imparcial» és activa i eficaç.

¿És necessària l'acció política (en sentit restringit) per a poder parlar de «partit polític»? Es pot observar que en el món modern, a molts països, els partits orgànics i fonamentals, per necessitat de lluita o per una altra causa, s'han dividit en fraccions, cadascuna de les quals pren el nom de «partit» i fins i tot de partit independent. Precisament per això l'Estat major intel·lectual del partit orgànic no pertany a cap d'aquestes fraccions, sinó que opera com si fos una força dirigent autosuficient, superior als partits i, fins i tot, és considerada com a tal pel públic. Aquesta funció es pot estudiar amb més precisió si es parteix del punt de vista que un diari (o un grup de diaris), una revista (o un grup de revistes) també són «partits», o «fraccions de partits», o

«funcions d'un determinat partit». Pensem en la funció del «Times» a Anglaterra o en la que tenia el «Corriere della Sera» a Itàlia, i fins i tot en la funció de l'anomenada «premsa d'informació», pretesament «apolítica», i en la de la premsa esportiva i la tècnica. El fenomen presenta aspectes interessants als països on hi ha un partit únic i totalitari de govern, perquè aquest partit no té ja funcions obertament polítiques sinó únicament tècniques, de propaganda, de policia, d'influència moral i cultural. La funció política és indirecta perquè, si no existeixen altres partits legals, existeixen sempre altres partits de fet i tendències legalment incoercibles, contra els quals es polemitza i es lluita com en una partida de gallina cega. En tot cas, és cert que en aquests partits predominen les funcions culturals i donen lloc a un llenguatge polític de gerga: és a dir, les qüestions polítiques revesteixen formes culturals i com a tals esdevenen irresolubles.

Però, hi ha un partit tradicional que té un caràcter essencial «indirecte», és a dir, es presenta explícitament com a purament «educatiu» (*lucus*, etc.), moralístic, de cultura (*sic*): és el moviment llibertari; fins i tot l'anomenada acció directa (terrorista) és concebuda com a «propaganda» amb l'exemple; això pot reforçar el judici que el moviment llibertari no és autònom, sinó que viu al marge dels restants partits, «per a educar-los». Es pot parlar d'un «llibertarisme» inherent a cada partit orgànic. (Què són els «llibertaris intel·lectuals o cerebrals» sinó un aspecte d'aquest «marginalisme» en relació als grans partits dels grups socials dominants?) La mateixa «secta dels economistes» era un aspecte històric d'aquest fenomen.

Es presenten, doncs, dues formes de «partit» que

semblen fer abstracció, com a tals, de l'acció política immediata: el partit constituït per una *élite* d'homes de cultura, els quals tenen la funció de dirigir des del punt de vista de la cultura, de la ideologia general, un gran moviment de partits afins (en realitat, fraccions d'un mateix partit orgànic); i, en el període més recent, el partit no d'*élite* sinó de masses, les quals, com a masses, no tenen cap més funció política que la d'una fidelitat genèrica, de tipus militar, a un centre polític visible o invisible (sovint, el centre visible és el mecanisme de comandament de forces que no volen mostrar-se en plena llum, sinó, únicament, operar indirectament, per persona interposada i per «ideologia interposada»). La massa és, simplement, de «maniobra» i és «ocupada» amb prèdiques morals, amb fiblades sentimentals, amb mites messiànics d'espera d'edats fabuloses, en les quals totes les contradiccions i les misèries presents seran automàticament resoltes i guarides. Quan es vol escriure la història d'un partit polític cal, en realitat, enfrontar-se amb tota una sèrie de problemes, molt menys simples del que creu, per exemple, Robert Michels, el qual és considerat, tanmateix, com un dels especialistes en la matèria. Què serà la història d'un partit? ¿Serà la mera narració de la vida interna d'una organització política, com ha nascut, els primers grups que la constitueixen, les polèmiques ideològiques a través de les quals es forma el seu programa i la seva concepció del món i de la vida? En aquest cas, es tractarà de la història de grups intel·lectuals restringits i potser de la biografia política d'una sola individualitat. El marc haurà d'ésser, doncs, més vast i comprensiu.

Caldrà fer la història d'una determinada massa

d'homes que haurà seguit els promotors, els haurà rodejats amb la seva confiança, amb la seva lleialtat, amb la seva disciplina, o els haurà criticats «realísticament», dispersant-se o romanent passiva davant algunes de tals iniciatives. Ara, ¿cal considerar que aquesta massa la componen únicament els adherents al partit? ¿N'hi haurà prou de seguir els congressos, les votacions, etc., és a dir, tot el conjunt d'activitats i de modes d'existència amb què una massa de partit manifesta la seva voluntat? Evidentment, caldrà tenir en compte el grup social del qual el partit és expressió i part més avançada: és a dir, la història d'un partit haurà d'ésser forçosament la història d'un determinat grup social. Però, aquest grup no viu aïllat; té amics, afins, adversaris, enemics. Només del quadre complex de tot el conjunt social i estatal (i sovint amb interferències internacionals, i tot) resultarà la història d'un determinat partit. Per això es pot dir que escriure la història d'un partit significa, ni més ni menys, escriure la història general d'un país des d'un punt de vista monogràfic, per tal de posar-ne en relleu un aspecte característic. Un partit haurà tingut més o menys significat i pes en la mesura, precisament, que la seva activitat particular haurà pesat més o menys en la determinació de la història d'un país.

Per això, de la manera d'escriure la història d'un partit resulta el concepte que es té d'allò que un partit és i ha d'ésser. El sectari s'exaltarà en els petits fets interns, que tindran per a ell un significat esotèric i l'ompliran de místic entusiasme; l'historiador, tot donant a cada cosa la importància que té en el quadre general, posarà l'accent, sobretot, en l'eficiència real del partit, en la força determinant, positiva i negativa, amb què ha contribuït a crear

un esdeveniment o ha impedit que altres esdeveniments es produïssin.

La qüestió de saber quan s'ha format un partit, és a dir, quan ha tingut una tasca precisa i permanent, dóna lloc a moltes discussions i, sovint, fa sorgir fins i tot una mena d'orgull, no menys ridícul i perillós que l'«orgull de les nacions», de què parla Vico. Es pot dir, certament, que un partit no és mai complet ni està totalment format, en el sentit que tota evolució crea noves tasques i missions i en el sentit que per a alguns partits és certa la paradoxa que arriben a la plena formació quan ja no existeixen, és a dir, quan llur existència ha esdevingut històricament inútil. Així, puix que cada partit no és res més que una nomenclatura de classe, és evident que per al partit que es proposa d'anullar la divisió en classes, la seva perfecció, la seva completa consistència consisteixen a deixar d'existir, perquè ja no hi ha classes ni existeix llur expressió. Però, aquí ens volem referir a un moment particular d'aquest procés de desenvolupament, al moment que segueix aquell en què un fet pot existir i pot no existir, en el sentit que la necessitat de la seva existència no ha esdevingut encara «peremptòria» sinó que depèn «en gran part» de l'existència de persones d'extraordinari poder volitiu i d'extraordinària voluntat.

¿Quan esdevé «necessari» històricament un partit? Quan les condicions del seu «triomf», del seu immancable esdevenir Estat són, si més no, en formació i deixen preveure normalment llur desenvolupament ulterior. Però, ¿quan es pot dir, en aquestes condicions, que un partit no pot ésser destruït amb mitjans normals? Per contestar, hem de desenvolupar un raonament: perquè existeixi un partit

cal que conflueixin tres elements fonamentals (és a dir, tres grups d'elements):

a) Un element difús, d'homes comuns, mitjans, la participació dels quals és oferta per la disciplina i la fidelitat, no per l'esperit creador i altament organitzatiu. Sense aquests homes el partit no existiria, és cert. Però també és cert que el partit no existiria «solament» amb ells. Són una força en la mesura que hi ha qui els centralitza, els organitza i els disciplina. Si no hi hagués aquesta força cohesiva, s'escamparien i s'anullarien en un polsim imponent. No es nega que cadascun d'aquests elements pot esdevenir una de les forces de cohesió, però en parlem precisament en el moment en què no ho són ni existeixen les condicions perquè ho siguin, o si ho són, ho són únicament en un cercle restringit, políticament ineficient i sense conseqüències.

b) L'element cohesiu principal, que centralitza en el camp nacional, que fa esdevenir eficient i potent un conjunt de forces que si fossin abandonades a elles mateixes serien un zero o poca cosa més; aquest element és dotat d'una força altament cohesiva, centralitzadora i disciplinadora i també —potser per això, precisament— inventiva (si entenem «inventiva» en una certa direcció, segons certes línies de força, certes perspectives, certes premisses). També es veritat que aquest element, per si sol, no formaria el partit; però el formaria més que no pas el primer element considerat. Es parla de capitans sense exèrcit, però, en realitat, és més fàcil formar un exèrcit que formar capitans. Això és tan cert, que un exèrcit ja existent és destruït si manquen els capitans i, en canvi, l'existència d'un grup de capitans ben avinguts, que vagin d'acord, amb

finalitats comunes, no triga a formar un exèrcit fins i tot allí on no existeix.

c) Un element mitjà, que articuli el primer element amb el segon, que els posi en contacte no sols «físic» sinó també moral i intel·lectual. En la realitat, per a cada partit hi ha «proporcions definides» entre aquests tres elements i s'ateny el màxim d'eficiència quan es realitzen aquestes «proporcions definides».

Fetes aquestes consideracions, es pot dir que un partit no pot ésser destruït amb mitjans normals quan, existint necessàriament el segon element, el naixement del qual va lligat a l'existència de les condicions materials objectives (i si aquest segon element no existeix, tot els raonaments són buïts), encara que sigui en estat dispers i vague, no poden deixar de formar-se els altres dos, és a dir, el primer que forma necessàriament el tercer com a continuació i mitjà d'expressió d'ell mateix.

Perquè això s'esdevingui, cal que s'hagi format la convicció fèrria que és necessària una determinada solució dels problemes vitals. Sense aquesta convicció no es formarà el segon element, la destrucció del qual és la més fàcil per l'escassetat del seu nombre; però, és necessari que aquest segon element, si és destruït, hagi deixat com a herència un ferment que permeti de reformar-lo. ¿I on subsistirà millor i podrà formar-se millor aquest ferment que en els elements primer i tercer, els quals són, evidentment, els més homogenis amb el segon? L'activitat del segon element per a constituir aquest element és, doncs, fonamental: el criteri de judici d'aquest segon element s'haurà de cercar: 1) en allò que realment fa; 2) en allò que prepara en la hipòtesi de la seva destrucció. És difícil de dir quin dels

dos fets és més important. En la lluita s'ha de preveure sempre la derrota i, per això, la preparació dels propis successors és un element importantíssim d'allò que es fa per a vèncer.

A propòsit de l'«orgull» del partit, es pot dir que és pitjor que l'«orgull de les nacions» de què parla Vico. Per què? Perquè una nació no pot deixar d'existir i en el fet de la seva existència és sempre possible, amb bona voluntat i adduint testimonis, trobar que l'existència és plena de destí i de significat. En canvi, un partit polític pot no existir per força pròpia. No s'ha d'oblidar *mai* que en la lluita entre les nacions cadascuna està interessada que l'altra sigui afeblida per les lluites internes i que els partits són, precisament, els elements de les lluites internes. Per als partits, doncs, sempre és possible de preguntar-se si existeixen per força pròpia, com a necessitat pròpia, o si existeixen per interessos d'altri, únicament (de fet, en les polèmiques mai no s'oblida aquest punt; al contrari, s'hi insisteix, especialment quan la resposta no és dubtosa, la qual cosa significa que té presa i deixa dubtes). Naturalment, qui es deixés migpartir per aquests dubtes seria un neci. Políticament parlant la qüestió només té una rellevància momentània. En la història de l'anomenat principi de nacionalitat, les intervencions estrangeres a favor dels partits nacionals que pertorbaven l'ordre intern dels Estats antagonistes són innumbrables, fins al punt que quan es parla, per exemple, de la política «oriental» de Cavour cal preguntar-se si es tractava d'una «política», és a dir, d'una línia d'acció permanent, o d'un estratagema del moment per tal d'afeblir Àustria amb vista al 1859 o al 1866. En els moviments mazzinians dels anys 1870 (per exemple, el fet Barsanti), s'hi veu

també la intervenció de Bismarck, el qual, amb vista a la guerra amb França i al perill d'una aliança italo-francesa pensava afeblir Itàlia amb conflictes interns. Igualment, en els fets de juny de 1914 alguns veuen la intervenció de l'Estat major austríac amb vista a la guerra successiva. Com es veu la casuística és nombrosa i cal tenir idees clares al respecte. Un cop admès que, qualsevulla cosa que es faci, sempre es fa el joc a algú, l'important és de cercar en totes la manera de fer bé el propi joc, és a dir, de vèncer netament. De tota manera, cal menysprear l'«orgull» del partit i substituir l'orgull pels fets concrets. Cal considerar poc seriós el qui substitueixi els fets concrets per l'orgull o faci la política de l'orgull. No cal dir que els partits han d'evitar fins i tot l'aparença «justificada» que fan el joc d'algú, especialment si aquest algú és un Estat estranger; que després s'especuli, es cosa que ningú no ho pot impedir.

És difícil excloure que un partit polític qualsevol (dels grups dominants, però també dels grups subalterns) no accomplixi també una funció de policia, és a dir, de tutela d'un cert ordre polític i legal. Si això fos demostrat taxativament, la qüestió s'hauria de plantejar en altres termes: és a dir, en termes dels modes i de les direccions amb què aquesta funció és exercida. ¿És un sentit representiu o difusiu, és a dir, de caràcter reaccionari o progressiu? ¿El partit exerceix la seva funció de policia per tal de conservar un ordre exterior, extrínsec, trava de les forces vives de la història, o l'exerceix en el sentit que tendeix a portar el poble a un nou nivell de civilització, del qual l'ordre polític i legal és una expressió programàtica? De fet, un llei troba

sempre que l'infringeix: a) entre els elements socials reaccionaris que han estat desposseïts de llur poder per la llei; b) entre els elements progressius que la llei comprimeix; c) entre els elements que no han arribat al nivell de civilització que la llei pot representar. La funció de policia d'un partit pot ésser, doncs, progressiva o regressiva: és progressiva quan tendeix a mantenir en l'òrbita de la legalitat les forces reaccionàries desposseïdes del poder i a elevar fins al nivell de la nova legalitat les masses endarrerides. És regressiva quan tendeix a comprimir les forces vives de la història i a mantenir una legalitat superada, antihistòrica, esdevinguda extrínseca. Altrament, el funcionament del partit forneix criteris discriminants: quan el partit és progressiu funciona «democràticament» (en el sentit d'un centralisme democràtic); quan el partit, és regressiu, funciona «burocràticament» (en el sentit de centralisme burocràtic). En aquest segon cas, el partit és un pur executor, no deliberant: tècnicament és, aleshores, un òrgan de policia i el nom de «partit polític» és una pura metàfora de caràcter mitològic.

INDUSTRIALS I AGRARIS

Es planteja el problema de si els grans industrials tenen un partit polític permanent propi. Em sembla que la resposta ha d'ésser negativa. Els grans industrials utilitzen alternativament tots els partits existents, però no tenen un partit propi. Això no vol dir que siguin «agnòstics» o «apolítics»: allò que els interessa és un determinat equilibri, equili-

bri que obtenen, precisament, reforçant amb llurs mitjans adés un adés l'altre dels partits existents en el tauler d'escacs polític (amb l'excepció, naturalment, del partit antagonista, al reforçament del qual no poden contribuir ni per tàctica). És cert, però, que si això és el que s'esdevé en la vida «normal», en els casos extrems (que són els que compten, com la guerra en la vida nacional), el partit dels grans industrials és el dels agraris, els quals tenen, en canvi, un partit permanent propi. En podem veure l'exemplificació a Anglaterra, on el partit conservador s'ha menjat el partit liberal, el qual apareixia tradicionalment com el partit dels industrials.

La situació anglesa, amb les seves grans *Trade Unions* explica aquest fet. A Anglaterra no existeix formalment un partit antagonista dels industrials en gran estil, és cert; però existeixen les organitzacions obreres de masses i ha estat observat que aquestes, en els moments decisius, es transformen constitucionalment de baix a dalt, trencant l'embolcall burocràtic (per exemple, el 1919 i 1926). D'altra banda, hi ha interessos permanents estrets entre els agraris i els industrials (especialment ara que el proteccionisme ha esdevingut general, agrari i industrial); i és innegable que els agraris estan «políticament» molt més ben organitzats que els industrials, atreuen més els intel·lectuals, són més «permanents» en llurs directives, etc. El destí dels partits «industrials» tradicionals, com el «liberal-radical» anglès o el radical francès (el qual sempre s'ha diferenciat molt, tanmateix, del primer) és interessant (com el del «radical italià», de bona memòria): què representaven? Un nexce de classes grans i petites, no una sola gran classe; això explica llur diver-

sa evolució i desaparició; la tropa de «maniobra» era fornida per la classe petita, la qual es trobà en condicions sempre diverses en el nexce fins a transformar-se completament. Avui dóna la tropa als «partits demagògics» i es comprèn.

En general, es pot dir que en aquesta història dels partits la comparació entre els diversos països és molt instructiva i decisiva per a trobar l'origen de les causes de transformació. Això fins i tot en les polèmiques entre els partits dels països «tradicionalistes»: és a dir, on són representats «retalls» de tot el «catàleg» històric.

Un criteri primordial de judici, tant per a les concepcions del món com, especialment, per a les actituds pràctiques, és el següent: la concepció del món o l'acte pràctic, ¿poden ésser concebuts «aïllats», «independents» amb tota la responsabilitat de la vida col·lectiva al damunt; o això és impossible i la concepció del món o l'acte pràctic poden ésser concebuts com a «integració», perfeccionament, contrapès, etc., d'una altra concepció del món o d'una altra actitud pràctica? Si es reflexiona, es veu que aquest criteri és decisiu per a un judici ideal sobre els moviments ideals i els moviments pràctics i es veu que també ell té un abast pràctic considerable.

Un dels ídols més comuns és el de creure que tot el que existeix és «natural» que existeixi, no pot sinó existir i que els intents propis de reforma, per malament que vagin, no interrompran la vida, perquè les forces tradicionals continuaran operant i continuaran la vida. En aquest mode de pensar hi ha certament una part justa; i malament si no fos així. Tanmateix, fora de determinats límits, aquest

mode de pensar resulta perillós (alguns casos de la política del pitjor) i, en tot cas, com ja s'ha dit, subsisteix el criteri de judici filosòfic, polític i històric. És cert que, si s'observa en profunditat, alguns moviments es conceben ells mateixos com a marginals; és a dir, pressuposen un moviment principal en el qual s'inseriran per a reformar alguns mals suposats o certs; és a dir, alguns moviments són purament reformistes.

Aquest principi té importància política, perquè la veritat teòrica que cada classe té un sol partit és demostrada, en els moments decisius, pel fet que diverses agrupacions, cadascuna de les quals es presentava com a partit «independent», es reuneixen i formen un bloc unit. La multiplicitat que existia en un primer moment només era de caràcter «reformista», és a dir, es referia a qüestions parcials; en un cert sentit, era una divisió del treball polític (útil, en els seus límits); però, cada part pressuposava l'altra, fins al punt que en els moments decisius, és a dir, precisament quan han estat posades en joc les qüestions principals, la unitat s'ha format, el bloc s'ha verificat. D'aquí ve la conclusió que en la construcció dels partits cal basar-se en un caràcter «monolític» i no en qüestions secundàries; d'aquí ve, també, la necessitat d'observar atentament que hi hagi homogeneïtat entre els dirigents i els dirigits, entre els caps i la massa. Si, en els moments decisius, els caps passen a llur «veritable partit», les masses resten truncades, inertes, sense eficàcia. Es pot dir que cap moviment real no adquireix consciència de la seva totalitat d'un sol cop, sinó únicament per l'experiència successiva, és a dir, quan els fets li fan comprendre que res d'allò que és, no és natural (en el sentit extravagant de la paraula) sinó

que existeix perquè hi ha certes condicions, la desaparició de les quals no roman sense conseqüències. D'aquesta manera, el moviment es perfecciona, perd les característiques d'arbitrarietat, de «simbiosi», esdevé realment independent, en el sentit que per a obtenir certes conseqüències crea les premisses necessàries i a la creació d'aquestes premisses dedica totes les seves forces.

ALGUNS ASPECTES TEÒRICS I PRACTICS DE L'«ECONOMICISME»

Economicisme —moviment teòric pel lliure canvi— sindicalisme teòric. Cal veure en quina mesura el sindicalisme teòric s'ha originat en la filosofia de la praxi i en quina mesura en les doctrines econòmiques del lliure canvi, és a dir, en darrera anàlisi, en el liberalisme. Per això, cal veure si l'economicisme, en la seva forma més acabada, no és una filiació directa del liberalisme i ha tingut, fins i tot en els orígens, ben poques relacions amb la filosofia de la praxi, relacions, en tot cas, únicament extrínseques i purament verbals.

Cal veure des d'aquest punt de vista la polèmica Einaudi-Croce,⁷ determinada pel nou prefaci (de 1917) al volum sobre el *Materialismo storico*: l'exigència, vista per Einaudi, de tenir en compte la literatura d'història econòmica suscitada per l'economia clàssica anglesa pot ésser satisfeta en aquest sentit: que aquesta literatura, per una contaminació

7. Cf. «Riforma Sociale», juliol-agost de 1918, p. 415. (Nota dels editors italians.)

superficial amb la filosofia de la praxi, ha originat l'economicisme. Per això quan Einaudi critica (de manera imprecisa, cal dir-ho) algunes degeneracions economicistes, no fa res més que tirar rocs a la pròpia teulada. El nexa entre les ideologies lliurecanvistes i el sindicalisme teòric és especialment evident a Itàlia, on és ben coneguda l'admiració que senten per Pareto els sindicalistes com Lanzillo i companyia. El significat d'aquestes dues tendències és, però, molt divers: la primera és pròpia d'un grup social dominant i dirigent; la segona, d'un grup encara subaltern, que no ha adquirit, encara, consciència de la seva força i de les seves possibilitats i modes de desenvolupament i per això no sap sortir de la fase de primitivisme.

La posició del moviment lliurecanvista es basa en un error tàctic, l'origen pràctic del qual no és difícil d'identificar: és a dir, en la distinció entre societat política i societat civil, que de distinció metodològica és convertida en distinció orgànica i presentada com a tal. S'afirma, així, que l'activitat econòmica és pròpia de la societat civil i que l'Estat no ha d'intervenir en la seva regulació. Però, puix que en la realitat efectiva, la societat civil i l'Estat s'identifiquen, el liberalisme és una «reglamentació» de caràcter estatal, introduïda i mantinguda per via legislativa i coercitiva: és un fet de voluntat conscient dels propis fins i no l'expressió espontània, automàtica del fet econòmic. Per tant, el liberalisme és un programa polític, destinat a canviar, quan triomfa, el personal dirigent d'un Estat i el programa econòmic del mateix Estat, és a dir, a canviar la distribució de la renda nacional.

Distint és el cas del sindicalisme teòric, en tant que es refereix a un grup subaltern: amb aquesta teo-

ria s'impedeix que el grup subaltern esdevingui dominant, que es desenvolupi més enllà de la fase econòmico-corporativa per elevar-se fins a la fase d'hegemonia ètico-política en la societat civil i dominant en l'Estat. Quant al liberalisme, es tracta d'una fracció del grup dirigent que vol modificar no l'estructura de l'Estat sinó, únicament, la direcció del govern, que vol reformar la legislació comercial i no més indirectament industrial (perquè, és innegable que el proteccionisme, especialment als països de mercat pobre i restringit, limita la llibertat d'iniciativa industrial i afavoreix morbosament el sorgiment dels monopolis): es tracta d'una rotació dels partits dirigents en el govern, no de la fundació i l'organització d'un nou tipus de societat civil. En el moviment del sindicalisme teòric, la qüestió és més complexa; és innegable que en aquest la independència i l'autonomia del grup subaltern que es diu que s'expressen són, al contrari, sacrificades a l'hegemonia intel·lectual del grup dominant, perquè, precisament, el sindicalisme teòric no és més que un aspecte del liberalisme, justificat amb algunes afirmacions mutilades, i, per tant, banalitzades, de la filosofia de la praxi. Per què i com s'esdevé aquest «sacrifici»? S'exclou la transformació del grup subordinat en dominant o perquè el problema no és ni tan sols plantejat (fabianisme, De Man, una part notable del treballisme) o perquè és presentat en forma incòngrua i ineficient (tendències socialdemòcrates en general) o perquè s'afirma el salt immediat del règim dels grups al de la perfecta igualtat i de l'economia sindical.

És, si més no, estranya l'actitud de l'economicisme envers les expressions de voluntat, d'acció i d'iniciativa política i intel·lectual, com si no fossin una

emanació orgànica de necessitats econòmiques i, per tant, l'única expressió eficient de l'economia; és, doncs, incongru que el plantejament concret de la qüestió hegemònica sigui interpretat com un fet que subordina el grup hegemònic. El fet de l'hegemonia pressuposa, indubtablement, que es tingui en compte els interessos i les tendències dels grups sobre els quals l'hegemonia serà exercida, pressuposa la formació d'un cert equilibri de compromís, és a dir, que el grup dirigent faci sacrificis d'ordre econòmic-corporatiu; però, també és indubtable que aquests sacrificis i aquest compromís no poden referir-se a l'essencial, ja que si l'hegemonia és ètico-política també ha d'ésser forçosament econòmica, ha de fonamentar-se en la funció decisiva que el grup dirigent exerceix en el nucli decisiu de l'activitat econòmica.

L'economicisme es presenta sota moltes altres formes, ultra la del liberalisme i la del sindicalisme teòric. Hi pertanyen totes les formes d'abstencionisme electoral (exemple típic, l'abstencionisme dels clericals italians després de 1870, cada vegada més atenuat a partir de 1900 fins a 1919 i a la formació del Partit Popular: la distinció orgànica que feien els clericals entre la Itàlia real i la Itàlia legal era una reproducció de la distinció entre món econòmic i món político-legal), molt nombroses, en el sentit que hi pot haver semiabstencionisme, un quart, etc. A l'abstencionisme, hi va lligada la fórmula del «molt pitjor, molt millor», i també la fórmula de l'anomenada «intransigència» parlamentària d'algunes fraccions de diputats. L'economicisme no sempre és contrari a l'acció política i al partit polític, el qual és considerat, però, com un mer organisme

educatiu de tipus sindical. Un punt de referència per a l'estudi de l'economicisme i per a comprendre les relacions entre estructura i supraestructures és aquell passatge de la *Misèria de la filosofia* on es diu que una fase important en el desenvolupament d'un grup social és aquella en què els membres d'un sindicat no lluiten ja únicament per llurs interessos econòmics sinó per la defensa i el desenvolupament de l'organització mateixa.⁸ Cal recordar, també, l'afirmació d'Engels que l'economia només en «darre-ra anàlisi» és el factor determinant de la història (en les seves dues cartes sobre la filosofia de la praxi),⁹ afirmació que cal relacionar directament amb el fragment del prefaci de la *Contribució a la crítica de l'economia política* on es diu que els homes esdevenen conscients dels conflictes que es ve-

8. Cal veure l'afirmació exacta; la *Misèria de la filosofia* és un moment essencial de la formació de la filosofia de la praxi; pot ésser considerada com el desenvolupament de les *Tesis sobre Feuerbach*; en canvi, *La Sagrada Família* és una fase intermèdia indistinta i d'origen ocasional, com es pot veure pels fragments dedicats a Proudhon i, especialment, al materialisme francès. El fragment sobre el materialisme francès és, sobretot, un capítol d'història de la cultura i no un fragment teòric, com se l'interpreta sovint. I cal dir que com a història de la cultura és admirable. Recordem l'observació que la crítica continguda a *Misèria de la filosofia* contra Proudhon i la seva interpretació de la dialèctica hegeliana pot ésser estesa a Gioberti i al hegelisme dels liberals moderats italians, en general. El parallel Proudhon-Gioberti, i, malgrat que ambdós autors representin fases històrico-polítiques no homògenes, i potser per això, precisament, pot ésser interessant i fecund.

9. Es refereix a les cartes de F. Engels a K. Schmidt (5 d'agost de 1890) i a J. Bloch (21-22 de setembre de 1890). (Nota del traductor.)

rifiquen en el món econòmic en el terreny de les ideologies.¹⁰

En diverses ocasions s'afirma en aquestes notes¹¹ que la filosofia de la praxi és molt més difosa que no es vol admetre. L'afirmació és exacta si s'entén que és difós l'economicisme històric, com el professor Loria anomena ara les seves concepcions més o menys desballestades, i que, per tant, l'ambient cultural ha canviat completament en comparació amb l'època en què la filosofia de la praxi inicià les seves lluites; amb terminologia crociana, es podria dir que l'heretgia més gran sorgida en el si de la «religió de la llibertat» també ha sofert, com la religió ortodoxa, una degeneració, s'ha difós com a «superstició», és a dir, ha entrat en combinació amb el liberalisme i ha produït l'economicisme. Cal veure, però, si mentre que la religió ortodoxa ha perdut la ufana, la superstició herètica no ha conservat sempre un ferment que la farà renéixer com a religió superior, és a dir, si les escòries de superstició són difícils de liquidar.

10. El paràgraf en qüestió diu: «En canviar la base econòmica, canvia més o menys ràpidament tota la imensa supràructura erigida damunt d'ella. Quan estudiem aquestes revolucions, cal distingir sempre entre els canvis materials esdevinguts en les condicions econòmiques de producció, canvis que poden apreciar-se amb l'exactitud de les ciències naturals, i les formes jurídiques, polítiques, religioses, artístiques o filosòfiques, en una paraula, les formes ideològiques amb què els homes adquireixen consciència d'aquest conflicte i lluiten per resoldre'l.» (*Nota del traductor.*) (Es pot trobar una versió catalana de la part essencial del «Prefaci» a *Contribució a la Crítica de l'Economia Política* al volum *Teoria Econòmica* de Karl MARX, Edicions 62, Barcelona, 1967, pp. 29-31.)

11. Cf. A. GRAMSCI, *Il materialismo storico e la filosofia di B. Croce*. (*Nota dels editors italians.*)

Alguns punts característics de l'economicisme històric: a) en la recerca dels nexes històrics no es distingeix allò que és «relativament permanent» d'allò que és fluctuació ocasional i s'entén per fet econòmic l'interès personal o de petit grup, en sentit immediat i «sòrdidament judaïc». És a dir, no es té en compte les formacions de classe econòmica, amb totes les relacions inherents sinó que s'assumeix l'interès estret i usurari especialment quan coincideix amb formes delictives incloses en els codis penals; b) la doctrina segons la qual el desenvolupament econòmic és reduït a la successió de canvis tècnics en els instruments de treball. El professor Loria va fer una exposició brillantíssima d'aquesta doctrina aplicada en l'article sobre la influència social de l'aeroplà, publicat a la «Rassegna contemporanea» de 1912; c) la doctrina segons la qual el desenvolupament econòmic i històric depèn immediatament dels canvis produïts en qualsevol element important de la producció, la descoberta d'una nova matèria primera, d'un nou combustible, etc., els quals comporten l'aplicació de nous mètodes en la construcció i en l'accionament de les màquines. En aquests darrers temps s'ha publicat tota una literatura sobre el petroli: es pot veure, com a mostra típica, un article d'Antonio Laviosa a la «Nuova Antologia» del 16 de maig de 1929. La descoberta de nous combustibles i de noves energies motrius, com de noves matèries primeres per a transformar, té certament una gran importància, perquè pot modificar la posició dels Estats, però no determina el moviment històric, etc.

S'esdevé, sovint, que es lluita contra l'economicisme històric creient combatre el materialisme històric. Aquest és el cas, per exemple, d'un article

de l'«Avenir» de París del 19 d'octubre de 1930 (reproduït a la «Rassegna Settimanale della Stampa Estera» del 21 d'octubre de 1930, pp. 2303-2304) i que es pot considerar típic: «Es diu des de fa molt de temps, però sobretot després de la guerra, que les qüestions d'interessos dominen els pobles i duen el món endavant. Són els marxistes els qui han inventat aquesta tesi, amb la denominació una mica doctrinària de "materialisme històric". En el marxisme pur, els homes, considerats en massa, no obeeixen les passions sinó les necessitats econòmiques. La política és una passió. La pàtria és una passió. Aquestes dues idees exigents només tenen en la història una funció d'aparença, perquè, en realitat, la vida dels pobles, en el decurs dels segles, s'explica per un joc canviant i sempre renovat de causes d'ordre material. L'economia ho és tot. Molts filòsofs i economistes "burgesos" han reprès aquest *ritornello*. Es donen l'aire d'explicar pel preu del blat, del petroli o del cautxú la gran política internacional. Se les enginyen per demostrar que tota la diplomàcia ve determinada per qüestions de tarifes duaneres i de preus de cost. Aquestes explicacions estan en auge. Tenen una petita aparença científica i procedeixen d'una mena d'escepticisme superior que vol passar per elegància suprema. ¿La passió en política exterior? ¿El sentiment en matèria nacional? I ara! Això va bé per a la gent ordinària. Els grans esperits, els grans iniciats saben que tot és dominat pel deure i l'haver. Ara, això és una pseudo-veritat absoluta. És completament fals que els pobles només es deixin guiar per consideracions d'interessos i és completament cert que obeeixen, sobretot, consideracions dictades per un desig i una fe ardent de prestigi. Qui no comprèn això,

no comprèn res.» La continuació de l'article (titulat *La mania del prestigi*) exemplifica la tesi amb la política alemanya i la italiana, les quals serien polítiques de «prestigi» i no dictadures per interessos materials. L'article és com una mena de resum d'una gran part dels punts més banals de la polèmica contra la filosofia de la praxi, però, en realitat, la polèmica és contra l'economicisme desballestat de tipus lorià. D'altra banda, l'autor no és gaire fort en l'argumentació, ni tan sols en altres aspectes: no comprèn que les «passions» poden ésser únicament un sinònim dels interessos econòmics i que es difícil sostenir que l'activitat política és un estat permanent d'exasperació passional i espasmòdica; precisament, la política francesa és presentada com una «racionalitat» sistemàtica i coherent, és a dir, depurada de tot element passional, etc.

En la seva forma més difosa de superstició econòmica, la filosofia de la praxi perd una gran part de la seva expansivitat cultural en l'esfera superior del grup intel·lectual, mentre n'adquireix entre les masses populars i els intel·lectuals de poca categoria, que no volen fatigar-se el cervell i volen, en canvi, semblar enormement sagaços, etc. Com ho va escriure Engels, és còmode per a molts de creure que poder disposar per poc preu i sense cap fatiga de tota la història i de tota la saviesa política i filosòfica concentrada en una fórmula.¹² Havent obli-

12. Cf. la ja esmentada carta d'Engels a K. Schmidt: «En general, la paraula "materialista" és per a molts escriptors joves d'Alemanya una simple frase per a classificar sense necessitat de cap més estudi tot el que hi ha hagut i hi haurà; s'enganxa aquesta etiqueta i es creu l'assumpte acabat. Però, la nostra concepció de la història és, sobretot, una guia per a l'estudi i no una palanca per a

dat que la tesi que els homes adquireixen consciència dels conflictes fonamentals en el terreny de les ideologies no és de caràcter psicològic o moralístic sinó que té un caràcter orgànic gnoseològic, s'ha creat la *forma mentis* de considerar la política i, per tant, la història, com un continu *marché de dupes*, un joc d'illusionisme i de prestidigitació. L'activitat «crítica» s'ha reduït a revelar trucs, a suscitar escàndols, a passar els comptes als homes representatius.

S'ha oblidat, així, que puix que l'«economicisme» és o pretén d'ésser també un canó objectiu d'interpretació (objectiu-científic), la recerca en el sentit dels interessos immediats hauria d'ésser vàlida per a tots els aspectes de la història, tant per als homes que representen la «tesi» com per als que representen l'«antítesi». S'ha oblidat, a més, una altra proposició de la filosofia de la praxi: aquella que les «creences populars» o les creences del tipus de les creences populars tenen la validesa de les

aixecar construccions a la manera del hegelisme. Cal estudiar de nou tota la història, investigar detalladament les condicions de vida de les diverses formacions socials, abans de derivar-ne les idees polítiques, les idees del dret privat, les idees estètiques, filosòfiques, religioses, etc., que hi corresponen. Fins avui, en aquest terreny s'ha fet poc, ja que ha estat molt reduït el nombre de persones que s'hi han posat seriosament. Necessitem forces en massa que ens ajudin; el terreny és infinitament gran i qui vulgui treballar seriosament pot aconseguir molt i distingir-se. Però, en comptes de fer-ho així, hi ha massa joves alemanys per als quals la frase materialisme històric (*tot pot ésser convertit en frase*) només els serveix per a erigir amb pressa un sistema amb llurs coneixements històrics, relativament escassos —puix que la història econòmica tot just es troba en la primera infantesa— i vantar-se'n després, molt orgullosos de llur proesa.» (Nota del traductor.)

forces materials.¹³ Els errors d'interpretació en el sentit de la recerca dels interessos «sòrdidament judaics» han estat a vegades toscos i còmics i han influït negativament en el prestigi de la doctrina originària. Per això cal combatre l'economicisme no sols en la teoria de la historiografia sinó també i especialment en la teoria i en la pràctica polítiques. En aquest terreny, la lluita pot i ha d'ésser realitzada desenvolupant el concepte d'hegemonia, tal com s'ha fet pràcticament en el desenvolupament de la teoria del partit polític i en el desenvolupament pràctic de la vida de determinats partits polítics (la lluita contra la teoria de l'anomenada revolució permanent, a la qual es contraposava el concepte de dictadura democràtico-revolucionària la importància tinguda pel suport donat a les ideologies constituentistes, etc.). Es podria fer una investigació sobre els judicis emesos a mesura que es desenvolupaven certs moviments polítics, prenent com a tipus el moviment boulangista (de 1886 a 1890, aproximadament) o el procés Dreyfus o el cop d'Estat del 2 de desembre (una anàlisi del llibre clàssic sobre

13. Referència a un fragment de *Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie, Einleitung* (Entorn a la crítica de la filosofia del dret de Hegel. Introducció) de Karl MARX, publicat als «Deutsch-Französische Jahrbücher» (París, 1844). El fragment diu així: «És cert que l'arma de la crítica no pot substituir la crítica de les armes, que el poder material s'ha d'enderrocar per mitjà del poder material, però també la teoria es converteix en poder material quan s'apodera de les masses. I la teoria és capaç d'apoderar-se de les masses quan argumenta i demostra *ad hominem*; i argumenta i demostra *ad hominem* quan es fa radical. Ésser radical és agafar el problema per l'arrel. I l'arrel, per a l'home, és l'home mateix» (Nota del traductor.)

el 2 de desembre " per a estudiar quina importància relativa s'hi dóna al factor econòmic immediat i quin lloc hi ocupa, en canvi, l'estudi concret de les «ideologies»). Davant aquests fets, l'economicisme es pregunta: ¿a qui beneficia immediatament la iniciativa en qüestió? I respon amb un raonament tan simplista com paralògic: Beneficia immediatament una certa fracció del grup dominant i, per tal de no errar, cau sobre aquella fracció que evidentment té una funció progressiva i de control sobre el conjunt de les forces econòmiques. Es pot tenir la seguretat de no errar perquè, necessàriament, si el moviment examinat arriba al poder, més tard o més d'hora la fracció progressiva del grup dominant acabarà controlant el nou govern i fent-ne un instrument per a fer funcionar l'aparell estatal en benefici propi.

Es tracta, doncs, d'una infalibilitat molt barata i que no sols no té significat teòric sinó que té un escassíssim abast polític i una mínima eficàcia pràctica: en general, no produeix res més que prèdiques moralístiques i interminables qüestions personals. Quan es produeix un moviment de tipus boulangista, l'anàlisi s'hauria de realitzar, realísticament, segons aquesta línia: *a)* contingut social de la massa que s'adhereix al moviment; *b)* aquesta massa, ¿quina funció tenia en l'equilibri de forces, el qual s'està transformant, com ho demostra el nou moviment pel fet mateix del seu naixement?; *c)* les reivindicacions que presenten els dirigents i que troben consentiment, ¿quin significat tenen políticament i socialment? ¿A quines exigències efectives

14. *El 18 Brumari de Louis Bonaparte*, de MARX. (Nota dels editors italians.)

corresponen?; *d)* examen de la conformitat dels mitjans amb la finalitat proposada; *e)* només en darrera anàlisi, i presentada en forma política i no moralística, es planteja la *hipòtesi* que aquest moviment serà necessàriament desnaturalitzat i servirà a finalitats molt diverses de les que les multituds seguidores n'esperen. En canvi, aquesta hipòtesi és afirmada preventivament, quan cap element concret (és a dir, que aparegui com a tal amb l'evidència del sentit comú i no amb una anàlisi «científica» esotèrica) no existeix per a sufragar-la, de tal manera que l'afirmació de la hipòtesi apareix com una acusació moralística de duplicitat i de mala fe, o de manca de sagacitat, d'estupidesa (dels seguidors). La lluita política es converteix, d'aquesta manera, en una sèrie de fets personals entre els qui la saben llarga, amb cops amagats, i els qui són enganyats pels propis dirigents i no se'n volen convèncer per llur inguarible niciesa. D'altra banda, fins que aquests moviments no arriben al poder, sempre es pot pensar que fracassen i alguns han fracassat efectivament (el boulangisme mateix, que va fracassar com a tal i fou definitivament vençut amb el moviment dreyfusard; el moviment de Georges Valois; el del general Gaida); la recerca s'ha de dirigir, doncs, cap a la identificació dels elements de força, però també cap a la dels elements de feblesa que aquells contenen en llur intimitat: la hipòtesi «economicística» afirma un element immediat de força, és a dir, la disponibilitat d'una certa aportació financera directa o indirecta (un gran diari que doni suport al moviment també és una aportació financera indirecta) i prou. És massa poc. També en aquest cas, l'anàlisi dels diversos graus de relació

de les forces ha de culminar en l'esfera de l'hegemonia i de les relacions ètico-polítiques.

Cal afegir un element, com a exemplificació de les teories anomenades de la intransigència: la rígida aversió de principi als anomenats compromisos, la manifestació subordinada de la qual és allò que se'n pot dir la «por dels perills». Que l'aversion de principi als compromisos va estretament lligada a l'economicisme és ben clar, puix que la concepció en què es fonamenta aquesta aversió no pot ésser altra que la convicció fèrria que existeixen per al desenvolupament històric lleis objectives que tenen el mateix caràcter que les lleis naturals, amb l'afegit de la persuasió d'un finalisme fatalístic de caràcter semblant al religiós, puix que les condicions favorables s'hauran de verificar fatalment i determinaran, de manera misteriosa, esdeveniments pal·lengènics, totes les iniciatives voluntàries que tendixin a predisposar aquestes situacions d'acord amb un pla són no solament inútils sinó també perjudicials. Juntament amb aquestes conviccions fatalístiques hi ha, tanmateix, la tendència a confiar cegament i acríticament en la virtut reguladora de les armes, cosa que no deixa de tenir una certa lògica i una certa coherència, perquè es pensa que la intervenció de la voluntat és útil per a la destrucció però no per a la reconstrucció (ja en acte en el moment mateix de la destrucció). La destrucció és concebuda mecànicament, no com a destrucció-reconstrucció. En aquesta manera de pensar no es té en compte el factor «temps» i no es té en compte, en darrera anàlisi, la mateixa «economia», en el sentit que no es comprèn com els fets ideològics de massa sempre estan endarrerits en relació als fenòmens

econòmics de massa i, per tant, com en certs moments l'impuls automàtic degut al factor econòmic és alentit, obstaculitzat o fins i tot vençut momentàniament per elements ideològics tradicionals. Sempre és necessària una iniciativa política apropiada per a alliberar l'impuls econòmic de les traves de la política tradicional, és a dir, per a canviar la direcció política d'unes forces que cal absorbir per tal de realitzar un bloc històrico-econòmic nou, homogeni, sense contradiccions internes; i puix que dues forces «similars» només poden fondre's en un organisme nou a través d'una sèrie de compromisos o amb la força de les armes, en un pla d'aliança o subordinant l'una a l'altra amb la coerció, la qüestió és si és «productiu» d'emprar aquesta força. Si la unió de dues forces és necessària per a vèncer una tercera, el recurs a les armes i a la coerció (donat que se'n pugui disposar) és una pura hipòtesi metodològica i l'única possibilitat concreta és el compromís, perquè la força pot ésser emprada contra els enemics, no contra una part de si mateix, una part que es vol assimilar ràpidament i de la qual es vol la «bona voluntat» i l'entusiasme.

PREVISIÓ I PERSPECTIVA

Un altre punt a establir i a desenrotllar és el de la «doble perspectiva» en l'acció política i en la vida estatal. La doble perspectiva pot presentar-se en diversos graus, dels més elementals als més complexos. Però, tots ells poden reduir-se teòricament a dos graus fonamentals, corresponents a la doble natura del Centaure maquiavèlic, ferina i humana,

de la força i del consentiment, de l'autoritat i de l'hegemonia, de la violència i de la civilització, del moment individual i de l'universal (de l'«Església» i de l'«Estat»), de l'agitació i de la propaganda, de la tàctica i de l'estratègia, etc. Alguns han reduït la teoria de la «doble perspectiva» a una cosa mesquina i banal, és a dir, a res més que dues formes d'«immediatesa» que se succeeixen mecànicament en el temps amb una major o menor «proximitat». Pot succeir, en canvi, que com més «immediatíssima», elementalíssima sigui la primera «perspectiva», més la segona hagi d'ésser «llunyana» (no en el temps sinó com a relació dialèctica), complexa, elevada. És a dir, pot esdevenir-se el mateix que en la vida humana: com més un individu és obligat a defensar la pròpia existència física immediata, més sosté i es col·loca en el punt de vista dels més complexos i elevats valors de la civilització i de la humanitat.

És cert que preveure significa únicament veure bé el present i el passat com a moviment. Veure bé, és a dir, identificar amb exactitud els elements fonamentals i permanents del procés. Però, és absurd de pensar en una previsió purament «objectiva». Qui fa la previsió té, en realitat, un «programa» que vol fer triomfar i la previsió és, precisament, un element d'aquest triomf. Això no significa que la previsió hagi d'ésser sempre arbitrària i gratuïta o purament tendenciosa. Es pot dir que només en la mesura que l'aspecte objectiu de la previsió és vinculat a un programa aquest aspecte adquireix objectivitat: a) perquè només la passió aguditza l'intel·lecte i contribueix a fer més clara la intuïció; b) perquè essent la realitat el resultat d'una aplicació de la voluntat humana a la societat de les coses

(del maquinista a la màquina), prescindir de tot element voluntari o calcular només la intervenció de la voluntat d'altri com a element objectiu del joc general mutila la realitat mateixa. Només aquell qui vol fortament identifica els elements necessaris per a la realització de la seva voluntat.

Per això, considerar que una determinada concepció del món i de la vida tingui per ella mateixa una superioritat de capacitat de previsió és un error de grollera fatuïtat i de superficialitat. És cert que en tota previsió hi ha implícita una concepció del món i, per tant, no deixa de tenir importància que aquesta sigui un conjunt inconnex d'actes arbitraris o una visió rigorosa i coherent; però, la importància, l'adquireix, precisament, en el cervell viu de qui fa la previsió i la vivifica amb la seva forta voluntat. Això es veu en les previsions fetes pels pretesos «desapassionats»: abunden en ociositats, en minúcies subtils, en elegàncies conjecturals. Només l'existència en el «previsor» d'un programa a realitzar fa que s'atingui a l'essencial, als elements que essent «organitzables», susceptibles d'ésser dirigits o desviats, són, en realitat, els únics previsibles. Tot això va contra la manera ordinària de considerar la qüestió. Es pensa, generalment, que tot acte de previsió pressuposa la determinació de lleis de regularitat del tipus de les de les ciències naturals. Però, aquestes lleis no existeixen en el sentit absolut o mecànic que se suposa, i per això, no es té en compte la voluntat d'altri i no es «preveu» la seva aplicació. Per tant, es construeix sobre una hipòtesi arbitrària i no sobre la realitat.

L'«excessiu» (i, per tant, superficial i mecànic) realisme polític duu sovint a afirmar que l'home

d'Estat ha d'operar únicament en l'àmbit de la «realitat efectiva» i no s'ha d'interessar per l'«ha d'ésser», sinó únicament per l'«ésser». Això significaria que l'home d'Estat no ha de tenir perspectives que vagin més enllà del propi nas. Aquest error ha dut Paolo Treves a trobar el «veritable polític» en Guicciardini i no en Machiavelli.

A més de distingir el «diplomàtic» del «polític» cal distingir el científic de la política del polític en acte. El diplomàtic s'ha de moure per força en la realitat efectiva únicament, perquè la seva activitat específica no consisteix a crear nous equilibris sinó a conservar dins certs quadres jurídics un equilibri existent. També el científic s'ha de moure únicament en la realitat efectiva, en la mesura que és mer científic. Però, Machiavelli no és un mer científic; és un home de partit, de passions poderoses, un polític en acte que vol crear noves correlacions de forces i per això s'ha d'ocupar de l'«ha d'ésser», però no entès en sentit moralístic. La qüestió no s'ha de plantejar, doncs, en aquests termes; és més complexa: es tracta de veure si l'«ha d'ésser» és un acte arbitrari o necessari, si és voluntat concreta o velleïtat, desig, amor dels núvols. El polític en acte és un creador, un suscitant, però no crea del no-res ni es mou en el buit tènol dels seus desigs i somnis. Es fonamenta en la realitat efectiva; però, què és aquesta realitat efectiva? ¿És, potser, una cosa estàtica i immòbil o, més aviat, una correlació de forces en moviment i en modificació d'equilibri continu? Aplicar la voluntat a la creació d'un nou equilibri de les forces realment existents i operants, fonamentant-se en la força que es considera progressiva i potenciant-la per a fer-la triomfar és, sempre, moure's en el terreny de la realitat efectiva, però

per a dominar-la i superar-la (o contribuir a això). L'«ha d'ésser» és, doncs, concreció, és l'única interpretació realista i historicista de la realitat, és l'única història en acte i filosofia en acte, és l'única política.

L'oposició Savonarola-Machiavelli no és l'oposició entre l'«ésser» i l'«ha d'ésser» (tot el paràgraf de Russo sobre aquest punt és pura literatura) sinó entre dos *ha d'ésser*; l'abstracte i difús de Savonarola i el realista de Machiavelli, realista encara que no hagi esdevingut realitat immediata, perquè no es pot esperar que un individu o un llibre canviïn la realitat sinó, únicament, que la interpretin i indiquin la possible línia d'acció. El límit i l'angoixa de Machiavelli consisteixen únicament a haver estat una «persona privada», un escriptor i no el cap d'un Estat o d'un exèrcit, és a dir, una persona que pot ésser sola però que disposa de la força d'un Estat o d'un exèrcit i no sols d'exèrcits de paraules. Però tampoc no es pot dir que Machiavelli hagi estat un «profeta desarmat»: seria una forma d'enginy barata. Machiavelli no diu mai que pensa o es proposa canviar la realitat ell mateix; només es proposa mostrar concretament com haurien d'haver operat les forces històriques per a ésser eficients.

ANALISI DE LES SITUACIONS. CORRELACIÓ DE FORÇA

L'estudi de com s'han d'analitzar les «situacions», és a dir, de com s'han d'establir els diversos graus de correlació de forces pot prestar-se a una exposició elemental de ciència i d'art polítiques, enteses

com un conjunt de regles pràctiques de recerca i d'observacions particulars, útils per a desvetllar l'interès per la realitat efectiva i per a suscitar intuïcions polítiques més rigoroses i vigoroses. Alhora, cal exposar què s'ha d'entendre en política per estratègia i tàctica, per «pla» estratègic, per propaganda i agitació, per ciència de l'organització i de l'administració en política.

Els elements d'observació empírica que s'acostumen a incloure desordenadament en els tractats de ciència política (es pot prendre com a exemplar l'obra de G. Mosca, *Elementi di scienza politica*) haurien de col·locar-se, en la mesura que no són qüestions abstractes, en els diversos graus de la correlació de forces, començant per les correlacions de forces internacionals (en les quals trobarien lloc les notes escrites sobre allò que és una gran potència, sobre les agrupacions d'Estats en sistemes hegemònics i, per tant, sobre el concepte d'independència i sobirania en allò que es refereix a les potències petites i mitjanes)¹⁵ per a passar a les correlacions socials objectives, és a dir, al grau de desenvolupament de les forces productives, a les correlacions de força política i de partit (sistemes hegemònics a l'interior de l'Estat) i a les correlacions polítiques immediates (és a dir, potencialment militars).

Les correlacions internacionals, ¿precedeixen o segueixen (lògicament) les correlacions socials fonamentals? Les segueixen, indubtablement. Tota innovació orgànica en l'estructura modifica orgànicament les correlacions *absolutes* i *relatives* en el

15. Cf. A. GRAMSCI, *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, pp. 141, 167 i ss. (Nota dels editors italians.)

camp internacional, a través de llurs expressions tècnico-militars. Fins i tot la posició geogràfica d'un Estat nacional no precedeix sinó que segueix (lògicament) les innovacions estructurals, tot reaccionant, però, sobre aquestes en una certa mesura (en la mesura, precisament, que les supraestructures reaccionen sobre l'estructura, la política sobre l'economia, etc.). D'altra banda les correlacions internacionals reaccionen passivament i activament sobre les correlacions polítiques (d'hegemonia dels partits). Com més subordinada és la vida econòmica immediata d'una nació a les correlacions internacionals, més un partit determinat representa aquesta situació i l'aprofita per a impedir la victòria dels partits adversaris (¡recordeu el famós discurs de Nitti sobre la impossibilitat *tècnica* de la revolució italiana!). D'aquesta sèrie de fets es pot arribar a la conclusió que, sovint, l'anomenat «partit de l'estranger» no és exactament aquell que és vulgarment indicat com a tal sinó el partit més nacionalista, el qual, en realitat, més que representar les forces vitals del propi país en representa la subordinació i la servitud econòmica a les nacions o a un grup de nacions hegemòniques.¹⁶

Per tal d'arribar a una anàlisi justa de les forces que operen en la història d'un determinat període i determinar llur relació cal plantejar exactament i resoldre el problema de les relacions entre l'estructura i la supraestructura. Cal moure's en l'àmbit de dos principis: a) que cap societat no es planteja objectius per a la solució dels quals no

16. En els articles publicats per G. Volpe al «Corriere della Sera» del 22 i el 23 de març de 1932 hi ha una referència a aquest element internacional «repressiu» de les energies internes.

existeixin ja les condicions necessàries i suficients o es trobin, si més no, en procés d'aparició i de desenvolupament; b) que cap societat no desapareix ni pot ésser substituïda sinó ha desenvolupat totes les formes de vida que es troben implícites en les seves relacions." De la reflexió sobre aquestes dues regles es pot arribar a desenvolupar tota una sèrie d'altres principis de metodologia històrica. Mentrestant, en l'estudi d'una estructura cal distingir els moviments orgànics (relativament permanents) dels moviments que es poden anomenar «de conjuntura» (i que es presenten com a ocasionals, immediats, gairebé accidentals). És cert que els fenòmens de conjuntura depenen també de moviments orgànics però llur significat no té un gran abast històric: donen lloc a una crítica política menuda, quotidiana, que afecta els petits grups dirigents i les personalitats immediatament responsables del poder. Els fenòmens orgànics donen lloc a la crítica històrico-social, referida als grans agrupaments, més enllà de les persones immediatament responsables i del personal dirigent. La gran importància d'aquesta distinció apareix clarament en estudiar un període històric. Es produeix una crisi, que a vegades es pro-

17. «Cap formació social no desapareix abans que no es desenvolupin totes les forces productives que caben en el seu si. I mai no apareixen noves i més elevades relacions de producció abans que les condicions materials de llur existència no hagin madurat en el si de la societat antiga. Per això, la humanitat sempre es proposa únicament els objectius que pot atènyer, perquè, ben mirades les coses, veiem sempre que aquests objectius només sorgeixen quan ja existeixen o, almenys, s'estan gestant les condicions materials per a llur realització.» Karl MARX: «Prefaci» a *Contribució a la crítica de l'economia política*. (Versió catalana a Karl Marx, *Teoria econòmica*, op. cit., pp. 30-31.)

longa desenes d'anys. Aquesta duració excepcional significa que en l'estructura s'han revelat (han madurat) contradiccions inguaribles, contradiccions que les forces polítiques que operen positivament per la conservació i la defensa de la mateixa estructura s'esforcen per guarir, dintre certs límits, i per superar. Aquests esforços incessants i perseverants (puix que cap forma social no voldrà confessar mai que ha estat superada) formen el terreny de l'«ocasional», en el qual s'organitzen les forces antagonistes que tendeixen a demostrar (demostració que, en darrera anàlisi, només arriba a ésser «vera» si esdevé nova realitat, si les forces antagonistes triomfen; però, en l'immediat, es desenvolupa en una sèrie de polèmiques ideològiques, religioses, filosòfiques, polítiques, jurídiques, etc., la concreció de les quals es pot valorar en la mesura que són convincts i modifiquen la disposició preexistent de les forces socials) que ja existeixen les condicions necessàries i suficients perquè determinades tasques puguin i, per tant, hagin d'ésser resoltes històricament (hagin, perquè tot incompliment del deure històric augmenta el desordre necessari i prepara catàstrofes més greus).

L'error en què es cau sovint en les anàlisis històrico-polítiques consisteix a no saber trobar la justa relació entre l'orgànic i l'ocasional: s'arriba, així, a considerar com a immediatament operants causes que ho són mediatament o a afirmar que les causes immediates són les úniques eficients; en un cas, tenim l'excés d'«economicisme» o de doctrinarisme pedant; en l'altre, l'excés d'«ideologisme»; en un cas se sobrevaloren les causes mecàniques; en l'altre, s'exalta l'element voluntarista i individual. La distinció entre «moviments» i fets orgànics i mo-

viments i fets de «conjuntura» o ocasionals s'ha d'aplicar a tots els tipus de situació, no sols a aquells en què es verifica una evolució regressiva o de crisi aguda sinó també a aquells en què hi ha una evolució progressiva o de prosperitat i a aquells en què hi ha estagnació de les forces productives. El nexa dialèctic entre els dos ordres de moviment i, per tant, de recerca difícilment és establert exactament; i si l'error és greu en la historiografia, més greu és encara en l'art polític, quan es tracta no sols de reconstruir la història passada sinó de construir la present i la futura: ¹⁸ els propis desigs i les pròpies passions decadents i immediates són la causa de l'error, en la mesura que substitueixen l'anàlisi objectiva i imparcial, i això s'esdevé no com a «mitjà» conscient per a estimular l'acció sinó com a autoengany. En aquest cas, la serp mossega el xarlatà, és

18. El fet de no haver considerat el moment immediat de les «correlacions de força» es relaciona amb els residus de la concepció liberal vulgar, de la qual el sindicalisme és una manifestació que creia ésser més avançada, quan en realitat n'era un pas endarrera. De fet, la concepció liberal vulgar, que donava importància a la correlació de les forces polítiques organitzades en les diverses formes de partit (lectors de diaris, eleccions parlamentàries i locals, organitzacions de massa dels partits i dels sindicats en sentit estricte), era més avançada que el sindicalisme, el qual només donava importància primordial a la correlació fonamental econòmico-social. També la concepció liberal vulgar tenia en compte implícitament aquesta correlació (com ho demostren nombrosos signes), però insistia més en la correlació de les forces polítiques, la qual era una expressió de l'altre i, en realitat, la contenia. Aquests residus de la concepció liberal vulgar es poden trobar en tota una sèrie de raonaments i tractacions que es pretenen vinculats a la filosofia de la praxi i han donat lloc a formes infantils d'optimisme i de niciesa.

a dir, el demagog és la primera víctima de la seva demagògia.

Aquests criteris metodològics poden adquirir visiblement i didàcticament tot llur significat si són aplicats a l'examen de fets històrics concrets. Es podria fer útilment per als esdeveniments de França entre 1789 i 1870. Em sembla que per a la major claredat de l'exposició cal abastar tot aquest període. De fet, només en 1870-71, amb l'intent comunista, s'exhaureixen històricament tots els gèrmens nascuts el 1789, és a dir, la nova classe que lluita pel poder no sols derrota els representants de la vella societat, que no vol confessar-se decididament superada, sinó que derrota també els grups novíssims que ja consideren superada la nova estructura sorgida del canvi iniciat el 1789 i demostra, així, ésser vital tant en relació al vell com en relació al nou. A més, el 1870-71 perd eficàcia el conjunt de principis d'estratègia i de tàctica polítiques sorgits pràcticament el 1789 i desenvolupats ideològicament entorn a 1848 (aquells principis que es resumeixen en la fórmula de la «revolució permanent»;¹⁹ seria interessant estudiar quina part d'aquesta fórmula ha passat a l'estratègia mazziniana —per exemple, la insurrecció de Milà del 1853— i si això s'ha esdevingut conscientment o no). Un element que mostra la justesa d'aquest punt de vista és el fet que els historiadors no estan gens d'acord (i és impossible que hi estiguin) en la fixació dels límits del grup

19. El terme de revolució permanent és emprat aquí per Gramsci per a indicar l'errònia interpretació que Trotski va fer d'aquesta fórmula de Karl Marx (és a dir, en el sentit d'un capgirament polític realitzat per una minoria sense el suport de les grans masses). Per això, l'autor ho posa entre cometes. (*Nota dels editors italians.*)

d'esdeveniments que constitueix la Revolució francesa. Per a alguns (per exemple, Salvemini), la Revolució fou completada a Valmy: França havia creat el nou Estat i havia sabut organitzar la força político-militar que n'afirmava i defensava la sobirania territorial. Per a d'altres, la Revolució continua fins a Thermidor; parlen, doncs, de més d'una revolució (el 10 d'agost seria una revolució en si, etc.).²⁰ El mode d'interpretar Thermidor i l'obra de Napoleó presenta les més aspres contradiccions: ¿es tracta de revolució o de contrarevolució? Per a d'altres, la Revolució continua fins a 1830, 1848, 1870 i àdhuc la guerra mundial de 1914. En tots aquests punts de vista hi ha una part de veritat. Realment, les contradiccions internes de l'estructura social francesa que es desenvolupen després de 1789 només es resolen relativament amb la tercera república i França té seixanta anys de vida política equilibrada després de vuitanta anys de revolució i capgiraments, d'ona cada vegada més llarga: 1789, 1794, 1799, 1804, 1815, 1830, 1848, 1870. És precisament l'estudi d'aquestes «ones» de diversa oscil·lació el que permet de reconstruir les relacions entre l'estructura i les supraestructures, d'una banda, i entre l'evolució del moviment orgànic i la del moviment conjuntural de l'estructura, de l'altra. Es pot dir que la mediació dialèctica entre els dos principis metodològics enunciats a l'inici d'aquesta nota es pot trobar en la fórmula político-històrica de revolució permanent.

Un aspecte del mateix problema és la qüestió dita de les correlacions de força. A les narracions

20. Cf. *La Révolution française* d'A. MATHIEZ, a la col·lecció A. Colin.

històriques es llegeix sovint l'expressió genèrica: «correlacions de força favorables, desfavorables a tal o tal tendència.» Així, abstractament, aquesta formulació no explica res o gairebé res, perquè no fa sinó repetir el fet que s'ha d'explicar presentant-lo adés com a fet, adés com a llei abstracta i com a explicació. L'error teòric consisteix, doncs, a considerar una regla de recerca i d'interpretació com a «causa històrica».

En les «correlacions de força» cal distingir tres moments o graus diversos. Fonamentalment, són aquests:

a) Una correlació de forces socials estretament lligada a l'estructura, objectiva, independent de la voluntat dels homes, que pot ésser amidada amb els sistemes de les ciències exactes o físiques. Sobre la base del grau de desenvolupament de les forces materials de producció tenim els reagrupaments socials, cadascun dels quals representa una funció i té una posició determinada en la producció mateixa. Aquesta correlació és una realitat rebel: ningú no pot modificar el nombre de les fàbriques i dels homes que hi treballen, el nombre de les ciutats i la població urbana, etc. Aquesta disposició fonamental permet d'estudiar si en la societat existeixen les condicions necessàries i suficients per a la seva transformació, és a dir, permet de controlar el grau de realisme i d'actuabilitat de les diverses ideologies nascudes en el seu mateix terreny, en el terreny de les contradiccions que ha generat en el seu desenvolupament.

b) Un moment successiu és la correlació de les forces polítiques, és a dir, la valoració del grau d'homogeneïtat, d'autoconsciència i d'organització atès pels diversos grups socials. Aquest moment pot ésser

ser, al seu torn, analitzat i diferenciat en diversos graus, els quals corresponen als diversos moments de la consciència política col·lectiva, tal com s'han manifestat fins ara en la història. El primer i més elemental és l'econòmico-corporatiu: un comerciant sent que *ha* d'ésser solidari d'un altre comerciant, un fabricant d'un altre fabricant, etc., però el comerciant no se sent encara solidari del fabricant; és a dir, se sent la unitat homogènia, i el deure d'organitzar-la, del grup professional, però encara no la del grup social més vast. Un segon moment és aquell en què s'ateny la consciència de la solidaritat d'interessos entre tots els membres del grup social, però encara en el camp merament econòmic. En aquest moment ja es planteja la qüestió de l'Estat però només en el terreny d'arribar a una igualtat político-jurídica amb els grups dominants, perquè es reivindica el dret de participar en la legislació i en l'administració i fins i tot de modificar-les, de reformar-les, però dins els quadres fonamentals existents. Un tercer moment és aquell en què s'ateny la consciència que els propis interessos corporatius, en llur evolució actual i futura, superen el cercle corporatiu, de grup merament econòmic i poden i han de convertir-se en interessos d'altres grups subordinats. És la fase més clarament política, que assenyalava el pas de l'estructura a l'esfera de les supraestructures complexes; és la fase en què les ideologies anteriorment germinades esdevenen «partit», s'enfronten i entren en lluita fins que una sola d'elles o, si més no, una sola combinació d'elles tendeix a prevaler, a imposar-se, a difondre's en tota l'àrea social, determinant, ultra la unitat dels fins econòmics i polítics, la unitat intel·lectual i moral: totes les qüestions entorn de les quals es lluita són col·

locades no en el pla corporatiu sinó en el pla «universal» i es crea, així, l'hegemonia d'un grup social fonamental sobre una sèrie de grups subordinats. L'Estat és concebut com un organisme propi d'un grup, destinat a crear les condicions favorables per a la màxima expansió d'aquest grup; però, aquesta evolució, aquesta expansió són concebudes i presentades com la força motriu d'una expansió universal, d'un desenvolupament de totes les energies «nacionals»; és a dir, el grup dominant és coordinat concretament amb els interessos generals dels grups subordinats i la vida estatal és concebuda com una formació i una superació contínues d'equilibris inestables (en l'àmbit de la llei) entre els interessos del grup fonamental i els dels grups subordinats, equilibris en què els interessos del grup dominant prevalen, però fins a un cert punt, és a dir, no fins a l'estret interès econòmico-corporatiu.

En la història real, aquests moments s'impliquen recíprocament, per dir-ho així, horitzontalment i verticalment, és a dir, segons les activitats econòmiques socials (horitzontals) i segons els territoris (verticalment), combinant-se i escindint-se diversament: cadascuna d'aquestes combinacions pot ésser representada per una pròpia expressió organitzada econòmica i política. Cal tenir en compte, a més, que amb aquestes correlacions internes d'un Estat-nació s'entrellacen les correlacions internacionals, creant noves combinacions originals i històricament concretes. Una ideologia, sorgida en un país més desenvolupat, es difon en països menys desenvolupats i incideix en el joc local de les combinacions.²¹

21. La religió, per exemple, ha estat sempre una font

Aquesta relació entre les forces internacionals i les nacionals és complicada, encara, per l'existència a l'interior de cada Estat de sectors territorials d'estructura diversa i de correlació de forces també diversa en tots els graus (així, per exemple, la Vendée s'alià amb les forces internacionals reaccionàries i les representà en el si de la unitat territorial francesa; un altre exemple: en la Revolució francesa, Lió representava un nexa particular de relacions, etc.).

c) El tercer moment és el de la correlació de les forces militars, immediatament decisiva en cada ocasió. (El desenvolupament històric oscilla contínuament entre el primer i el tercer moments, amb la mediació del segon.) Però, tampoc aquest no és indistint i identificable immediatament en forma esquemàtica; es poden distingir en ell dos graus: el militar en sentit estricte o tècnico-militar i el grau que es pot anomenar polític-militar. En el decurs

d'aquestes combinacions ideològico-polítiques nacionals i internacionals. I, amb la religió, les restants formacions internacionals: la maçoneria, el Rotary Club, els hebreus, la diplomàcia de carrera, les quals suggereixen expedients polítics de distints orígens històrics i els fan triomfar a determinats països, funcionant com a partits polítics internacionals que operen a totes les nacions, amb totes llurs forces internacionals concentrades: una religió, la maçoneria, el Rotary Club, els hebreus, etc., poden ésser inclosos en la categoria social dels «intellectuals», la funció dels quals, en l'escala internacional, és d'intercedir entre els extrems, de «socialitzar» les troballes tècniques que fan funcionar totes les activitats de direcció, d'excogitar compromisos i vies de sortida entre les solucions extremes. (Per al concepte gramscian dels intellectuals, cf., el recull d'escrits de Gramsci publicats sota el títol de *Cultura i literatura*, BBCC, Edicions 62, Barcelona, 1966, pp. 23-40. *Nota del traductor.*)

de la història, aquests dos graus s'han presentat amb una gran varietat de combinacions. Un exemple típic que pot servir com a demostració-límit és el de la relació d'opressió militar d'un Estat sobre una nació que vol arribar a la independència estatal. La relació no és purament militar sinó polític-militar; i, de fet, aquest tipus d'opressió seria inexplicable sense l'estat de disgregació social del poble oprimat i la passivitat de la seva majoria; per tant, no es podrà aconseguir la independència amb forces purament militars, sinó amb forces militars i polític-militars. Si la nació oprimida ha d'esperar, per a iniciar la lluita d'independència, que l'Estat hegemònic li permeti d'organitzar un exèrcit propi en el sentit estricte i tècnic de la paraula, haurà d'esperar molt de temps (pot succeir que la reivindicació de tenir un exèrcit propi sigui satisfeta per la nació hegemònica, però això significa que una part del combat ja ha estat lliurat i guanyat en el terreny polític-militar). La nació oprimida oposarà, doncs, inicialment a la força militar hegemònica una força que només és «polític-militar», és a dir, li oposarà una forma d'acció política que tingui la virtut de determinar reflexos de caràcter militar en el sentit: a) que tingui eficàcia per a disgregar íntimament l'eficiència bèl·lica de la nació hegemònica; b) que obligui la força militar hegemònica a diluir-se i a dispersar-se en un gran territori, anul·lant una gran part de la seva eficiència bèl·lica. En el *Risorgimento* italià es pot observar la desastrosa manca d'una direcció polític-militar, especialment en el Partit d'Acció (per incapacitat congènita), però també en el partit piemontès-moderat, tant abans com després de 1848, no per incapacitat, certament, sinó per «maltusianisme econòmic-polític», és a dir, per-

què no es volia ni parlar de la possibilitat d'una reforma agrària i perquè no es volia convocar una assemblea nacional constituent, sinó que es tendia únicament que la monarquia piemontesa, sense condicions o limitacions d'origen popular, s'estengués a tot Itàlia, amb la pura sanció de plebiscits regionals.

Una altra qüestió, connexa amb les precedents, és la de veure si les crisis històriques fonamentals són determinades immediatament per les crisis econòmiques. La resposta a la qüestió es troba implícitament en els paràgrafs precedents, on es toquen qüestions que no són més que una altra manera de presentar la que ara tractem. Tanmateix, sempre és necessari, per raons didàctiques, i en vista del públic particular, examinar totes les maneres en què es presenta una mateixa qüestió com si fossin problemes independents i nous. Es pot excloure que, per elles mateixes, les crisis econòmiques immediates produeixin esdeveniments fonamentals; només poden crear un terreny més favorable per a la difusió de certs modes de pensar, de plantejar i de resoldre la qüestió, modes que impliquen tot el desenvolupament ulterior de la vida estatal. Altrament, totes les afirmacions relatives als períodes de crisi o de prosperitat poden donar lloc a judicis unilaterals. En el seu compendi d'història de la Revolució francesa, Mathiez s'oposa a la història vulgar tradicional, que «troba» apriorísticament una crisi coincident amb les grans ruptures de l'equilibri social, i afirma que cap al 1789 la situació econòmica era més aviat bona en l'immediat; per això no es pot dir que la catàstrofe de l'Estat absolut fos deguda a una crisi de misèria. Cal observar que l'Estat es trobava amb una mortal crisi financera i es plantejava la qüestió de sobre quin dels tres ordres socials pri-

vilegiats havien de recaure els sacrificis i les càrregues per tal de posar ordre en les finances estatals i reials. A més, si la posició econòmica de la burgesia era florent, no era certament bona la situació de les classes populars de les ciutats i dels camps, especialment a les zones turmentades per la misèria endèmica. En tot cas, la ruptura de l'equilibri de forces no es produeix per causes mecàniques immediates d'empobriment del grup social que tenia interès a trencar l'equilibri i de fet l'ha trencat, sinó que es produeix en el marc de conflictes que superen el món econòmic immediat, connexos amb el «prestigi» de classe (interessos econòmics futurs), amb una exasperació del sentiment d'independència, d'autonomia i de poder. La qüestió particular del malestar o del benestar econòmic com a causa de noves realitats històriques és un aspecte parcial de la qüestió de les correlacions de força en els diversos graus. Poden produir-se novetats, bé perquè una situació de benestar és amenaçada per l'egoisme estret d'un grup adversari, bé perquè el malestar ha esdevingut intolerable i no es veu en la vella societat cap força capaç de mitigar-lo i de restablir una normalitat amb mitjans legals. Es pot dir, per tant, que tots aquests elements són la manifestació concreta de les fluctuacions conjunturals del conjunt de les correlacions socials de força, terreny en què s'esdevé el pas d'aquestes a correlacions polítiques de força, per a culminar en la correlació militar decisiva.

Si manca aquest procés de desenvolupament d'un moment a l'altre —i és, essencialment, un procés que té per actors els homes i la voluntat i la capacitat dels homes— la situació roman inoperant i poden haver-hi conclusions contradictòries: la vella societat resisteix i s'assegura un període de «respir» exter-

minant físicament l'*élite* adversària i terroritzant les masses de reserva; o es produeix la destrucció recíproca de les forces en conflicte amb la instauració de la pau dels cementiris, potser sota la vigilància d'un sentinella estranger.

Però, l'observació més important a propòsit de tota anàlisi concreta de les correlacions de força és la següent: que aquestes anàlisis no poden i no han d'ésser fins en elles mateixes (a menys que no s'escrigui un capítol d'història del passat), sinó que només adquireixen significat si serveixen per a justificar una activitat pràctica, una iniciativa de voluntat. Mostren quins són els punts de menor resistència en què la força de la voluntat pot ésser aplicada més fructuosament; suggereixen les operacions tàctiques immediates; indiquen la millor manera de plantejar una campanya d'agitació política, quin llenguatge entendran millor les multituds, etc. L'element decisiu de tota situació és la força permanentment organitzada i preparada amb molta antelació que es pot fer avançar quan es considera que una situació és favorable (i només és favorable en la mesura que aquesta força existeixi i tingui un gran ardor combatiu); per això, la tasca essencial és la d'esperar sistemàticament i pacientment a formar aquesta força, desenvolupar-la, fer-la cada vegada més homogènia, més compacta, més conscient d'ella mateixa. Això es veu en la història militar i en la cura amb què en cada època han estat preparats els exèrcits per a poder iniciar una guerra en qualsevol moment. Els grans Estats han estat grans Estats precisament perquè estaven preparats en tot moment a inserir-se eficaçment en les conjuntures internacionals favorables, i aquestes eren favorables perquè hi havia la possibilitat concreta d'inserir-s'hi eficaçment.

OBSERVACIONS SOBRE ALGUNS ASPECTES DE L'ESTRUCTURA DELS PARTITS POLÍTICS EN ELS PERÍODES DE CRISI ORGANICA

En un cert punt de llur vida històrica, els grups socials s'aparten de llurs partits tradicionals; és a dir, els partits tradicionals en aquella forma organitzativa correcta, amb els homes determinats que els constitueixen, els representen i els dirigeixen, no són ja reconeguts com a expressió pròpia de llur classe o fracció de classe. Quan es produeixen aquestes crisis, la situació immediata esdevé delicada i perillosa, perquè el terreny és obert a les solucions de força, a l'activitat de potències obscures, representades per homes providencials o carismàtics.

¿Com es formen aquestes situacions de contrast entre els «representats i els representants», situacions que, des del terreny dels partits (organitzacions de partit en sentit estricte, camp electoral-parlamentari, organització periodística) es reflecteixen en tot l'organisme estatal, reforçant la posició relativa del poder de la burocràcia (civil i militar), de l'alta finança, de l'Església i, en general, de tots els organismes relativament independents de les fluctuacions de l'opinió pública? El procés és diferent a cada país, bé que el contingut sigui el mateix. I el contingut és la crisi d'hegemonia de la classe dirigent, crisi que esclata o perquè la classe dirigent ha fracassat en alguna seva gran empresa política, per a la qual ha demanat o imposat per la força el consentiment de les grans masses (com la guerra) o perquè vastes masses (especialment de pagesos i de petits burgesos intel·lectuals) han passat de sobte de la passivitat política a una certa activitat i plantegen reivindicacions que en llur complex desorgànic

constitueixen una revolució. Es parla de «crisi d'autoritat» i en això consisteix, precisament, la crisi d'hegemonia o crisi de l'Estat en tot el seu conjunt.

La crisi crea situacions immediates perilloses, perquè els diversos estrats de la població no posseeixen la mateixa capacitat d'orientar-se ràpidament i de reorganitzar-se al mateix ritme. La classe dirigent tradicional, que té un nombrós personal ensinistrat, canvia homes i programes i recupera el control que se li escapava amb molta més celeritat que les classes subalternes; fa, fins i tot, sacrificis, s'exposa a un futur obscur amb promeses demagògiques però conserva el poder, el reforça de moment i se'n serveix per a destruir l'adversari i dispersar-ne el personal de direcció, que no pot ésser molt nombrós ni molt preparat. El pas de les tropes de molts partits sota la bandera d'un partit únic que representa i resumeix millor les necessitats de la classe entera és un fenomen orgànic i normal, encara que el seu ritme rapidíssim i fulminant en comparació de les èpoques tranquil·les: representa la fusió d'un grup social enter sota una direcció única, la sola direcció que es considera capaç de resoldre un problema existencial dominant i d'allunyar un perill mortal. Quan la crisi no troba aquesta solució orgànica, sinó la del cap carismàtic, vol dir que existeix un equilibri estàtic (els factors del qual poden ésser molt distints, però predomina en ell la immaturitat de les forces progressives); que cap grup, ni el conservador ni el progressiu, no té força per a vèncer i fins i tot el grup conservador té necessitat d'un patró.²²

Aquest ordre de fenòmens es relaciona amb una

22. Cf. *El 18 Brumari de Louis Bonaparte*.

de les qüestions més importants de les relacionades amb el partit polític: amb la capacitat del partit de reaccionar contra l'esperit d'habitud, contra les tendències a momificar-se i a resultar anacrònic. Els partits neixen i es constitueixen en organitzacions per tal de dirigir la situació en moments històricament vitals per a llurs classes; però, no sempre saben adaptar-se a les noves tasques i a les noves èpoques, no sempre saben desenvolupar-se seguint l'evolució de les correlacions globals de força (i per tant, de la posició relativa de llurs classes) en el país determinat o en el camp internacional. En l'anàlisi d'aquest desenvolupament dels partits, cal distingir: el grup social, la massa del partit, la burocràcia i l'Estat major del partit. La burocràcia és la força consuetudinària i conservadora més perillosa; si acaba convertint-se en un cos solidari, autosuficient i que se sent independent de la massa, el partit esdevé anacrònic i en els moments de crisi aguda és buidat del seu contingut social i roman en l'aire. Es pot veure el destí d'una sèrie de partits alemanys amb l'expansió del hitlerisme. Els partits francesos són anacrònics, documents històrico-polítics de les diverses fases de la història francesa passada, de la qual repeteixen la terminologia envellida; llur crisi pot ésser fins i tot més catastròfica que la dels partits alemanys.

Quan s'examina aquest tipus d'esdeveniments s'acostuma a no situar en el lloc que li pertoca l'element burocràtic, civil i militar; a més, no es té present que en aquesta anàlisi no han d'entrar únicament els elements militars i burocràtics en acte, sinó també els estrats socials en què la burocràcia és tradicionalment reclutada en els complexos estatals en qüestió. Un moviment polític pot tenir un caràcter

militar encara que l'exèrcit com a tal no hi participi obertament; un govern pot ésser de caràcter militar encara que l'exèrcit com a tal no participi en el govern. En determinades situacions, pot convenir no «descobrir» l'exèrcit, no fer-lo sortir de la constitucionalitat, no portar la política entre els soldats, com es diu, per tal de mantenir la homogeneïtat entre oficials i soldats en un terreny d'aparent neutralitat i de superioritat sobre les faccions; tanmateix, és l'exèrcit, és a dir, l'Estat major i l'oficialitat, qui determina i domina la nova situació. D'altra banda, no és cert que l'exèrcit, segons la Constitució, no hagi de fer mai política; l'exèrcit ha de defensar, precisament, la Constitució, és a dir, la forma legal de l'Estat, amb les institucions connexes; per això, la pretesa neutralitat significa únicament suport a la part més retrògrada; però, en aquestes situacions, cal plantejar així la qüestió per tal d'impedir que en l'exèrcit es reproduïxi la dissensió del país i desaparegui el poder determinant de l'Estat major per la disgregació de l'instrument militar. Aquests elements d'observació no són, certament, absoluts; en els diversos moments històrics i en els diversos països tenen un pes molt diferent.

La primera recerca a fer és la següent: ¿existeix en un determinat país un estrat social difús per al qual la carrera burocràtica, civil i militar, sigui un element molt important de vida econòmica i d'afirmació política (participació efectiva en el poder, encara que sigui indirectament, per «chantage»)? A l'Europa moderna, aquest estrat es pot identificar en la burgesia rural petita i mitjana, més o menys difusa en els diversos països segons el desenvolupament de les forces industrials, d'una banda, i de la reforma agrària, de l'altra. És cert que la carrera

burocràtica (civil i militar) no és un monopoli d'aquest estrat social; tanmateix, s'hi adapta particularment per la funció social que aquest estrat compleix i per les tendències psicològiques que la funció determina i afavoreix; aquests dos elements donen al conjunt del grup social una certa homogeneïtat i una certa energia de directives i, per tant, un valor polític i una funció sovint decisius en el conjunt de l'organisme social. Els elements d'aquest grup estan habituats a comandar directament nuclis d'homes —encara que siguin exigus— i a comandar «políticament», no «econòmicament»; és a dir, en llur art de comandament no hi ha aptitud per a ordenar les «coses», per a ordenar «homes i coses» en un tot orgànic, com s'esdevé en la producció industrial, perquè aquest grup no té funcions econòmiques, en el sentit modern de la paraula. Gaudeix d'una renda perquè jurídicament és propietari d'una part del sòl nacional i la seva funció consisteix a impedir «políticament» que el pagès cultivador millori la pròpia existència, perquè tota millora de la posició relativa del pagès seria catastròfica per a la seva posició social. La misèria crònica i el prolongat treball del pagès, amb el consegüent embrutiment, són per a aquest grup una necessitat primordial. Per això desplega la màxima energia en la resistència i en el contraatac davant la més mínima temptativa d'organització autònoma del treball camperol i davant tots els moviments culturals de la pagesia que vagin més enllà dels límits de la religió oficial. Aquest grup social troba els seus límits i la raó de la seva íntima feblesa en la seva dispersió territorial i en la manca d'homogeneïtat íntimament connexa amb aquesta dispersió; això explica també altres característiques: la volubilitat, la multiplicitat dels sistemes ideològics

seguits, el caràcter estrany d'algunes de les ideologies seguides. La voluntat va decididament cap a un fi, però lentament i necessita habitualment un llarg procés per a centralitzar-se organitzativament i políticament. El procés s'accelera quan la «voluntat» especifica d'aquest grup coincideix amb la voluntat i els interessos immediats de la classe alta; no sols el procés s'accelera sinó que es manifesta de seguida la «força militar» d'aquest estrat, el qual a vegades s'organitza i dicta lleis a la classe alta si més no en allò que concerneix la «forma» de la solució, si no el contingut. Es veuen funcionar aquí les mateixes lleis que ja hem notat per a les relacions ciutat-camp en relació a les classes subalternes: la força de la ciutat esdevé automàticament força del camp, però al camp els conflictes prenen de seguida una forma aguda i «personal» per l'absència de marges econòmics i per la comprensió, normalment més pesant, exercida de dalt a baix; per això els contraatacs hi han d'ésser més ràpids i decidits. Aquest grup comprèn i veu que l'origen dels seus mals es troba en la ciutat, en la força de la ciutat, i per això comprèn que «ha» de dictar la solució a les classes altes urbanes, per tal d'apagar el focus principal, encara que això no convingui immediatament a les classes altes urbanes, o perquè és massa car o perquè és perillós a llarg terme (aquestes classes veuen cicles més amples de desenvolupament, en els quals és possible de maniobrar, i no sols l'interès «físic» immediat). És en aquest sentit que s'ha d'entendre la funció directiva d'aquest estrat i no en sentit absolut; cal dir, però, que té força importància.²³ S'ob-

23. Un reflex d'aquest grup es pot veure en l'activitat ideològica dels intel·lectuals conservadors, de dreta. El lli-

servarà que aquest caràcter «militar» del grup social en qüestió, que era tradicionalment un reflex espontani de certes condicions d'existència, és ara conscientment educat i predisposat orgànicament. En aquest moviment conscient entren els esforços sistemàtics per a fer sorgir i mantenir les diverses associacions de militars de reserva i d'ex-combatents dels diversos cossos i armes, especialment d'oficials, els quals estan vinculats als Estats Majors i poden ésser mobilitzats si fa falta, sense necessitat de mobilitzar l'exèrcit de lleua, el qual conserva, d'aquesta manera, el seu caràcter de reserva alarmada, reforçada i immunitzada contra la descomposició política per aquestes forces «privades», que no podran deixar d'influir en la seva «moral», sostenint-la i en-vigorint-la. Es pot dir que es verifica un moviment de tipus «cosac», no en formacions escalonades segons els límits de nacionalitat, com s'esdevenia amb els cosacs tsaristes sinó segons els «límits» de grup social.

A tota una sèrie de països, per tant, la influència de l'element militar en la vida estatal no significa únicament influència i pes de l'element tècnico-militar sinó influència i pes de l'estrat social d'on prové especialment l'element tècnico-militar (especialment els oficials subalterns). Aquestes observa-

bre de Gaetano Mosca, *Teorica dei governi e governo parlamentare* (segona edició, 1925; primera edició, 1883) és exemplar en aquest sentit; el 1883, Mosca se sentia terroritzat per la possibilitat d'un contacte entre la ciutat i el camp. Per la seva posició defensiva (de contraatac), Mosca comprenia millor el 1883 la tècnica de la política de les classes subalternes que no la comprenien —ni la compren-gueren alguns decennis més tard— els representants d'aquestes forces subalternes, ni tan sols de les urbanes.

cions són indispensables per a analitzar l'aspecte més íntim d'aquella forma política que se sol anomenar cesarisme o bonapartisme, per distingir-la d'altres formes en què l'element tècnico-militar, com a tal, predomina en formes potser encara més aparents i exclusives.

(...)

En l'anàlisi del tercer grau o moment del sistema de correlació de força existent en una determinada situació es pot recórrer útilment al concepte que en la ciència militar és anomenat «conjuntura estratègica», és a dir, amb més precisió, el grau de preparació estratègica del teatre de la lluita, un dels elements principals del qual és el de les condicions qualitatives del personal dirigent i el de les forces actives que es poden anomenar de primera línia (encloses les d'assalt). El grau de preparació estratègica pot donar la victòria a forces «aparentment» (és a dir, quantitativament) inferiors a les de l'adversari. Es pot dir que la preparació estratègica tendeix a reduir a zero els factors dits «imponderables», és a dir, les reaccions immediates de sorpresa per part, en un moment donat, de les forces tradicionalment inertes i passives. Entre els elements de la preparació d'una conjuntura estratègica favorable cal esmentar, precisament, els que hem considerat en les observacions sobre l'existència i l'organització d'una capa militar al costat de l'organisme tècnic de l'exèrcit nacional.²⁴

24. A propòsit de la «capa militar» és interessant el que escriu T. TITTONI a *Ricordi personali di politica interna*, «Nuova Antologia» (1-16 d'abril de 1929). Tittoni conta que el va fer meditar que, per tal de reunir la força pública necessària per a fer front als tumults declarats en una localitat, calgués desguarnir altres regions: durant la

Altres elements es poden elaborar a partir d'un fragment del discurs pronunciat al Senat el 19 de maig de 1932 pel ministre de la guerra, general Gazzera (vegeu «Corriere della Sera», del 20 de maig): «El règim de disciplina del nostre exèrcit, per la virtut del feixisme, apareix avui com una norma directiva de valor per a tota la nació. Altres exèrcits han tingut i conserven encara una disciplina formal i rígida. Nosaltres tenim sempre present el principi que l'exèrcit és fet per a la guerra i que per a la guerra s'ha de preparar; la disciplina de pau ha d'ésser, doncs, la mateixa del temps de guerra, el qual ha de trobar en el temps de pau el seu fonament espiritual. La nostra disciplina es basa en un esperit de cohesió entre els caps i els gregaris que es un fruit espontani del sistema seguit. Aquest sistema ha resistit magníficament durant una llarga i duríssima guerra fins a la victòria; és un mèrit del règim feixista d'haver estès a tot el poble italià una tradició disciplinària tan insigne. De la disciplina de cada membre aïllat depèn l'èxit de la concepció estratègica i de les operacions tàctiques. La guerra ha ensenyat moltes coses, encara que hi hagi una gran distància entre la preparació del temps de pau i la

setmana roja de juny de 1914, Ravenna havia estat desguarnida per a poder reprimir els avalots d'Ancona i el prefecte de Ravenna, privat de la força pública, s'havia hagut de refugiar a la prefectura, abandonant la ciutat als revoltosos. «Moltes vegades m'he preguntat què hauria pogut fer el govern si un moviment de revolta hagués esclatat simultàniament a tota la península.» Tittoni va proposar al govern l'enrolament de «voluntaris de l'ordre», ex-combatents enquadrats per oficials de reserva. El projecte de Tittoni va semblar digne de consideració, però no fou posat en pràctica.

realitat de la guerra. És cert que, qualsevulla que sigui la preparació, les operacions inicials de la campanya enfronten els belligerants amb nous problemes, els quals donen lloc a sorpreses d'una i d'altra part. No n'hem de treure, però, la conseqüència que no és útil de tenir una concepció *a priori* i que de la darrera guerra no es pot treure cap ensenyament. Se'n pot extreure una doctrina de guerra, la qual s'ha d'entendre amb disciplina intel·lectual i com a mitjà per a promoure modes de raonament no discordes i una tal uniformitat de llenguatge que permeti a tothom de comprendre i de fer-se comprendre. Si en algun moment la unitat de doctrina ha semblat que podia degenerar en esquematisme s'ha reaccionat de seguida, imprimint a la tàctica, fins i tot pels progressos de la tècnica, una ràpida renovació. Aquesta reglamentació no és, doncs, estàtica, com ho creu algú. La tradició és considerada únicament com a força i els reglaments són contínuament revisats, no per desig de canvi sinó per poder-los adequar a la realitat.» (Una exemplificació de «preparació de la conjuntura estratègica» es pot trobar a les *Memòries* de Churchill, on parla de la batalla de Jutlàndia.)

EL CESARISME

Cèsar, Napoleó I, Napoleó III, Cromwell, etc. Compilar un catàleg dels esdeveniments històrics que han culminat en una gran personalitat «heroica».

Es pot dir que el cesarisme expressa una situació en què les forces en lluita s'equilibren de manera catastròfica, és a dir, s'equilibren de tal manera que

la continuació de la lluita només pot acabar amb la destrucció recíproca. Quan la força progressiva A lluita amb la força regressiva B, pot ocórrer no sols que A venci B o que B venci A sinó també que no vencin ni A ni B, que s'afebleixin recíprocament i que una tercera força C intervingui des de l'exterior sotmetent el que resti d'A i de B. A Itàlia és això, precisament, el que s'esdevingué després de la mort del Magnífic.

Però si el cesarisme expressa sempre la solució «arbitral», confiada a una gran personalitat, d'una situació històrico-política caracteritzada per un equilibri de forces de perspectiva catastròfica, no sempre té el mateix significat històric. Pot existir un cesarisme progressiu i un de regressiu; i el significat exacte de tota forma de cesarisme, en darrera anàlisi, pot ésser reconstruït a partir de la història concreta i no d'un esquema sociològic. El cesarisme és progressiu quan la seva intervenció ajuda la força progressiva a triomfar, bé que potser amb certs compromisos i amb certes limitacions de la victòria. És regressiu quan la seva intervenció ajuda la força regressiva a triomfar, també amb certs compromisos i limitacions, els quals tenen, però, un valor, un abast i un significat diversos dels del cas anterior. Cèsar i Napoleó I són exemples de cesarisme progressiu. Napoleó III i Bismarck de cesarisme regressiu.

Es tracta de veure si en la dialèctica «revolució-restauració» preval l'element revolució o l'element restauració, ja que és indubtable que en el moviment històric mai no es torna endarrera i no existeixen restauracions *in toto*. Altrament, el cesarisme és una fórmula polèmico-ideològica i no una regla d'interpretació històrica. Hi pot haver una solució

cesarista sense Cèsar, sense una gran personalitat «heroica» i representativa. El sistema parlamentari també ha donat un mecanisme per a aquestes solucions de compromís. Els governs «treballistes» de MacDonald eren solucions d'aquest tipus, en un cert grau; el grau de cesarisme s'intensificà quan fou format el govern amb MacDonald com a president i la majoria conservadora. Semblantment, a Itàlia a l'octubre de 1922, fins a l'allunyament dels «populars» i després, gradualment, fins als 3 de gener de 1925 o encara fins al 8 de novembre de 1926 hi ha hagut un moviment polític-històric en què s'han succeït diverses gradacions de cesarisme fins a una forma més pura i permanent, bé que ni tan sols aquesta sigui immòbil i estàtica. Tot govern de coalició és un grau inicial de cesarisme, el qual pot o no desenvolupar-se fins als graus més significatius (naturalment, l'opinió vulgar és, al contrari, que els governs de coalició són el «baluard més sòlid» contra el cesarisme). En el món modern, amb les seves grans coalicions de caràcter econòmic-sindical i polític de partit, el mecanisme del fenomen cesarista és molt divers d'allò que fou fins a Napoleó III. En el període anterior a Napoleó III, les forces militars regulars o de línia eren un element decisiu per a l'adveniment del cesarisme, el qual es produïa amb cops d'Estat ben precisos, amb accions militars, etc. En el món modern, les forces sindicals i polítiques, amb mitjans financers incalculables a disposició de petits grups de ciutadans, compliquen el problema. Els funcionaris dels partits i dels sindicats econòmics poden ésser corromputs o terroritzats, sense necessitat d'accions militars de gran estil, tipus Cèsar o 18 Brumari. Es reproduïx en aquest terreny la mateixa situació examinada a propòsit de la fór-

mula jacobino-quarantavuitesca de l'anomenada «revolució permanent».²⁵ La tècnica política moderna ha canviat completament a partir de 1848, després de l'expansió del parlamentarisme, del règim associatiu sindical i de partit, de la formació de vastes burocràcies estatals i «privades» (político-privades, de partit i de sindicat) i les transformacions produïdes en l'organització de la policia en sentit ampli, és a dir, no sols del servei estatal destinat a la repressió de la delinqüència sinó del conjunt de les forces organitzades per l'Estat i els individus privats per a tutelar el domini polític i econòmic de les classes dirigents. En aquest sentit, hi ha partits «polítics» sencers i altres organitzacions econòmiques o d'un altre gènere que han d'ésser considerats com a organismes de policia política, de caràcter investigador i preventiu. L'esquema genèric de les forces A i B en lluita amb perspectiva catastròfica, és a dir, amb la perspectiva que no guanyi ni A ni B en la lluita per constituir (o reconstituir) un equilibri orgànic, del qual neix (pot néixer) el cesarisme, és precisament una hipòtesi genèrica, un esquema sociològic (còmode per l'art polític). La hipòtesi es pot fer cada vegada més concreta, es pot dur a un grau cada vegada més gran d'aproximació a la realitat històrica concreta, precisant alguns elements fonamentals.

Així, parlant d'A i de B només s'ha dit que són una força genèricament progressiva i una força genèricament regressiva. Es pot precisar de quin tipus de força progressiva i regressiva es tracta i obtenir així una major aproximació. En el cas de Cèsar i de Napoleó I es pot dir que A i B, malgrat ésser distints

25. Cf. la nota 19. (*Nota dels editors italians.*)

i contrastants, no ho eren però, fins al punt de no poder arribar «absolutament» a una fusió i a una assimilació recíproca després d'un procés molecular; això, és el que s'esdevingué en realitat, si més no en una certa mesura (suficient, tanmateix, per a les finalitats històrico-polítiques de la cessació de la lluita orgànica fonamental i, per tant, de la superació de la fase catastròfica). Aquest és un element d'aproximació major. Un altre element és el següent: la fase catastròfica pot sorgir per una deficiència política «momentània» de la força dominant tradicional i no per una deficiència orgànica necessàriament insuperable. Així s'esdevingué en el cas de Napoleó III. La força dominant a França de 1815 a 1848 s'havia escindit políticament (faccio-sament) en quatre fraccions: la legitimista, l'orleanista, la bonapartista, la jacobino-republicana. Les lluites internes de les faccions feien possible l'avanç de la força antagonista B (progressista) en forma «precoç»; tanmateix, la forma social existent no havia exhaurit encara les seves possibilitats de desenvolupament, com ho demostrà abundantment la història posterior. Napoleó III representà (a la seva manera, segons l'estatura de l'home, que no era gaire gran) aquestes possibilitats latents i immanents. El seu cesarisme té, doncs, un color particular. El cesarisme de Cèsar i de Napoleó I fou, per dir-ho així, de caràcter quantitatiu-qualitatiu, és a dir, representà la fase històrica de pas d'un tipus d'Estat a un altre, un pas en què les innovacions foren tantes i de tal entitat que representaren un capgirament complet. El cesarisme de Napoleó III fou únicament i limitadament quantitatiu, no hi hagué cap pas d'un tipus d'Estat a un altre, sinó únicament una «evolució» del mateix tipus, seguint una línia ininterrompuda.

En el món modern, els fenòmens de cesarisme difereixen totalment, tant dels de tipus progressiu Cèsar-Napoleó I com dels de tipus Napoleó III, bé que s'acostin a aquest segon. En el món modern, l'equilibri amb perspectiva catastròfica no es verifica entre forces que, en última instància es podrien fondre i unificar, encara que fos després d'un procés fatigós i sagnant, sinó entre forces, el contrast de les quals és irremeiable històricament; al contrari: l'adveniment de formes cesàries l'aprofundeix especialment. Tanmateix, el cesarisme té, fins i tot en el món modern, un cert marge, més o menys ampli, segons els països i llur pes relatiu en l'estructura mundial, perquè una forma social té «sempre» possibilitats marginals de desenvolupament ulterior i de sistematització organitzativa i pot comptar, especialment, amb la feblesa relativa de la força progressiva antagonista, per la natura i el mode de vida peculiar d'aquesta feblesa que cal mantenir, per això s'ha dit que el cesarisme modern és més policíac que militar.

Seria un error de mètode (un aspecte del mecanicisme sociològic) considerar que en els fenòmens de cesarisme —progressiu o regressiu, o de caràcter intermedi episòdic— tot el nou fenomen històric és degut a l'equilibri de les forces «fonamentals»; cal veure també les relacions entre els grups principals (de diversos tipus, social-econòmics i tècnico-econòmics) de les classes fonamentals i les forces auxiliars guiades o sotmeses a la influència hegemònica. No s'entendria, per exemple, el cop d'Estat del 2 de desembre sense estudiar la funció dels grups militars i dels pagesos francesos.

Un episodi històric molt important des d'aquest punt de vista és l'anomenat moviment per l'afer

Dreyfus a França; també aquest moviment entra en l'anterior sèrie d'observacions, no perquè hagi dut al «cesarisme», sinó precisament pel contrari: perquè ha impedit l'adveniment d'un cesarisme que s'estava preparant, de caràcter netament reaccionari. Tanmateix, el moviment Dreyfus és característic perquè són elements del mateix bloc social dominant els que denuncien el cesarisme de la part més reaccionària del bloc, recolzant no en els pagesos, en el camp, sinó en els elements subordinats de la ciutat guiats pel reformisme socialista (però, també, en la part més avançada de la pagesia). Trobem altres moviments històrico-polítics moderns del tipus Dreyfus, que no són certament revolucions però que tampoc no són completament reaccions, en el sentit, si més no, que fins i tot en el sector dominant esmicolen cristallitzacions estatals sufocants i introdueixen en la vida de l'Estat i en les activitats socials un personal divers i més nombrós que el precedent: també aquests moviments poden tenir un contingut relativament «progressiu», en la mesura que indiquen que en la vella societat hi havia forces operatives latents que els vells dirigents no havien sabut aprofitar, «forces marginals» potser, però no absolutament progressistes perquè no poden «fer època». Esdevenen històricament eficients gràcies a la feblesa constructiva de l'antagonista, no per una força pròpia interior; per això estan lligades a una situació determinada d'equilibri de les forces en lluita, ambdues incapaces en el propi terreny d'expressar una voluntat reconstructiva veritable.

LLUITA POLÍTICA I GUERRA MILITAR

En la guerra militar, un cop aconseguit el fi estratègic, la destrucció de l'exèrcit enemic i l'ocupació del seu territori, s'obté la pau. Cal observar, a més, que perquè la guerra acabi basta que el fi estratègic sigui aconseguit només potencialment: és a dir, basta que sigui indubtable que un exèrcit no pot ja combatre i que l'exèrcit victoriós «pot» ocupar el territori enemic. La lluita política és enormement més complexa: en un cert sentit, es pot comparar amb les guerres colonials o amb les velles guerres de conquesta, quan l'exèrcit victoriós ocupa o es proposa d'ocupar establement tot o una part del territori conquerit. L'exèrcit vençut és aleshores desarmat i dispersat, però la lluita continua en el terreny polític i de «preparació» militar.

Així, per exemple, la lluita política de l'Índia contra els anglesos (i en certa mesura d'Alemanya contra França i d'Hongria contra la Petita Entesa) coneix tres formes de guerra: de moviment, de posició i subterrània. La resistència passiva de Gandhi és una guerra de posició, que es converteix en guerra de moviment en certs moments i en guerra subterrània en d'altres: el boicot és una guerra de posició, les vagues són una guerra de moviment, la preparació clandestina d'armes i d'elements combatius d'assalt és una guerra subterrània. Hi ha una forma d'esquadrisme,²⁶ però és emprada amb molta ponderació. Si

26. Hem traduït per «esquadrisme» el mot italià *arditismo*. Els *arditi* eren grups d'assalt sorgits en la primera guerra mundial, que foren incorporats a les unitats regulars però sense integrar-s'hi plenament. Eren tropes d'élite, utilitzades per a missions d'atac especialment perilloses. Els «camises negres» foren, més tard, una forma d'ar-

els anglesos tinguessin la convicció que es prepara un gran moviment insurreccional destinat a destruir llur actual superioritat estratègica (que consisteix, en cert sentit, en llur possibilitat de maniobrar per línies senceres i de concretar llurs forces en el punt «esporàdicament» més perillós) amb el sufocament de massa —és a dir, obligant-los a diluir les forces en un escenari bèl·lic esdevingut simultàniament general—, els convindria de *provocar* la sortida prematura de les forces combatents índies per tal d'identificar-les i de decapitar el moviment general. A França, li convindria, igualment, que la dreta nacionalista alemanya es veiés complicada en un cop d'estat aventurat, el qual obligaria l'organització militar illegal sospitada a manifestar-se prematurament, permetent una intervenció, tempestiva des del punt de vista francès. En aquestes formes de lluita mixtes, de caràcter militar fonamental i de caràcter polític preponderant (però, tota lluita política té sempre un substrat militar) la utilització dels grups de combat exigeix un desenvolupament tàctic original, per a la concepció del qual l'experiència de guerra només pot constituir un estímul, no un model.

S'ha de tractar a part la qüestió dels *comitadgi* balcànics, que depenen de les condicions particulars de l'ambient físico-geogràfic regional, de la formació de les classes rurals i fins i tot de l'eficiència real dels governs. El mateix s'esdevé amb les bandes irlandeses, la forma de guerra i d'organització de les quals es relaciona amb l'estructura social irlandesa. Els *comitadgi*, els irlandesos i les formes restants de

ditismo de partit (del partit feixista), grups d'assalt dependents d'un partit polític per a la conquesta de l'Estat i l'eliminació física dels adversaris. (Nota del traductor.)

lluita guerrillera s'han de separar de la qüestió de l'esquadrisme bé que hi tinguin punts de contacte. Aquestes formes de lluita són pròpies de minories febles però exasperades, contra majories ben organitzades: en canvi, l'esquadrisme modern pressuposa una gran reserva, immobilitzada per diverses raons, però potencialment eficient, que el sosté i l'alimenta amb aportacions individuals.

La relació existent en 1917-18 entre les formacions d'assalt i l'exèrcit en el seu conjunt pot dur i ha dut ja els dirigents polítics a plantejaments erronis dels plans de lluita. S'oblida: 1) que els grups d'assalt són simples formacions tàctiques i pressuposen un exèrcit poc eficient, però no completament inert: perquè, si la disciplina i l'esperit militar s'han afluïxat fins a aconsellar una nova disposició tàctica, existeixen encara en certa mesura, a la qual correspon, precisament, la nova formació tàctica; altrament s'hauria produït la derrota i la fuga; 2) que no s'ha de considerar l'esquadrisme com un signe de la combativitat general de la massa militar, sinó al revés, com un signe de la seva passivitat i de la seva relativa desmoralització. Això, sigui dit mantenint implícit el criteri general que la comparació entre l'art militar i la política s'ha de fer sempre *cum grano salis*, és a dir, només com a estímul per al pensament i com a termes simplificats *ad absurdum*: en realitat, en la malícia política manca la sanció penal implacable per al qui s'equivoca o no obeeix exactament, manca el judici marcial, ultra el fet que la disposició política no és ni de lluny comparable a la disposició militar.

En la lluita política, a més de la guerra de moviment i de la guerra de setge o de posició, existeixen

altres formes. El veritable esquadrisme, és a dir, l'esquadrisme modern, és propi de la guerra de posicions, com es revelà en 1914-18. També la guerra de moviment i la guerra de setge dels períodes precedents tenien els propis grups d'assalt, en un cert sentit: la cavalleria lleugera i pesada, els caçadors, etc. Les tropes lleugeres, en general, tenien en part una funció de grups d'assalt; en l'art d'organitzar les patrulles hi havia ja el germen de l'esquadrisme modern. En la guerra de setge, aquest germen era més fort que en la guerra de moviment: servei de patrulles més estès i, especialment, l'art d'organitzar sortides improvisades i assalts improvisats amb elements escollits.

Un altre element que cal tenir present és aquest: que en la lluita política no s'han d'imitar els mètodes de lluita de les classes dominants, sense caure en fàcils emboscades. En les lluites actuals, aquest fenomen es verifica sovint: una organització estatal afeblida és com un exèrcit enflaquit; entren en escena els grups d'assalt, és a dir, les organitzacions armades privades, les quals tenen dues tasques: utilitzar la illegalitat, mentre l'Estat sembla romandre en la legalitat, com a mitjà per a reorganitzar l'Estat mateix. Creure que a l'activitat privada illegal es pot contraposar una altra activitat semblant, és a dir, combatre la violència privada amb la violència privada és una niciesia; vol dir creure que l'Estat romandrà eternament inert, cosa que no s'esdevé mai, a part les restants condicions. El caràcter de classe duu a una diferència fonamental: una classe que ha de treballar cada dia amb horari fix no pot tenir organitzacions d'assalt permanents i especialitzades, com una classe amb àmplies disponibilitats financeres i que no està lligada, en tots els seus

membres, a un treball fix. En qualsevol hora del dia i de la nit aquestes organitzacions esdevingudes professionals poden donar cops decisius i prendre a l'imprevista. La tàctica de les bandes armades no pot tenir, doncs, per a certes classes la mateixa importància que per a d'altres; per a certes classes és necessària, perquè és pròpia, la guerra de moviment i de maniobra, la qual, en el cas de la lluita política, pot combinar-se amb l'ús útil i potser indispensable de la tàctica de les bandes. Però, fixar-se en el model militar és neci: la política ha d'ésser, també en aquest cas, superior a la part militar i només la política crea la possibilitat de la maniobra i del moviment.

De tot el que hem dit resulta que en el fenomen de les bandes militars cal distingir entre la funció tècnica d'arma especial lligada a la moderna guerra de posició i la funció político-militar: com a funció d'arma especial, hi ha hagut esquadrisme en tots els exèrcits de la guerra mundial; com a funció político-militar, n'hi ha hagut als països políticament no homogenis i afeblits, amb un exèrcit nacional poc combatiu i amb un Estat Major burocratitzat i fossilitzat en la carrera.

A propòsit del confrontament entre els conceptes de guerra maniobrada i guerra de posició en l'art militar i els conceptes correlatius en l'art polític, cal recordar el llibret de Rosa,²⁷ traduït a l'italià l'any 1919 per C. Alessandri (del francès).

27. Rosa LUXEMBURG, *Lo sciopero generale - Il partito e i sindacati* (Societat Editrice «Avanti», Milà, 1919). (Nota dels editors italians.) (Recentment n'ha estat publicada una nova versió italiana en el volum *Scritti politici* de Rosa

En el llibre es teoritza una mica apressadament i fins i tot superficialment sobre les experiències històriques de 1905: Rosa no tingué prou en compte, de fet, els elements «voluntaris» i organitzatius, molt més difosos i eficients en aquells esdeveniments que no ho creia Rosa, a causa d'un cert prejudici «economista» i espontaneista. Tanmateix, aquest llibret (i altres assaigs de la mateixa autora) és un dels documents més significatius de la teorització de la guerra maniobrada aplicada a l'art polític. L'element econòmic immediat (crisi, etc.) és considerat com l'artilleria campal que en la guerra obre bretxa en la defensa enemiga, bretxa suficient perquè hi facin irrupció les pròpies tropes i obtinguin un èxit definitiu (estratègic) o, si més no, un èxit important en la direcció de la línia estratègica. Naturalment, en la ciència històrica l'eficàcia de l'element econòmic immediat es considera molt més complexa que la de l'artilleria pesada en la guerra de maniobra, perquè es concep aquest element com un element de doble efecte: *a)* obre bretxa en la defensa enemiga després d'haver desconcertat i d'haver fet perdre a l'enemic la confiança en si mateix i en el seu futur, *b)* organitza fulminantment les pròpies tropes, crea els quadres o, si més no, situa els quadres existents (elaborats fins aleshores pel procés històric general) fulminantment en llur lloc d'enquadrament de les tropes disseminades; *c)* crea fulminantment la concentració ideològica de la identitat dels fins a atènyer. És una forma de ferri determinisme economicista, amb l'agreujant que els efectes són concebuts com a rapidíssims en el temps i en l'espai; per això és un

Luxemburg, a cura de Lelio Basso. Editori Riuniti, Roma, 1967. *Nota del traductor.*)

veritable misticisme històric, l'expectació d'una espècie de fulguració miraculosa.

L'observació del general Krasnov (al seu llibre)²⁸ que l'Entesa (que no volia una victòria de la Rússia imperial perquè no fos resolta definitivament a favor del tsarisme la qüestió oriental) va imposar a l'Estat Major rus la guerra de trinxera (absurda, donat l'enorme allargament del front del Bàltic al mar Negre, amb grans zones pantanoses i de bosc), mentre que l'única possible era la guerra maniobrada, és una simple niciesia. En realitat, l'exèrcit rus intentà la guerra de maniobra i d'aprofundiment, especialment al sector austríac (però també a la Prússia oriental) i assolí èxits brillantíssims, bé que efímers. La veritat és que no es pot escollir la forma de guerra que es vol si no es té de seguida una superioritat aclaparadora sobre l'enemic, i és ben sabut quantes pèrdues ha costat l'obstinació dels estats majors de no voler reconèixer que la guerra de posicions era «imposada» per la correlació general de les forces en presència. La guerra de posicions no és constituïda únicament per les trinxeres pròpiament dites, sinó per tot el sistema organitzatiu i industrial del territori que hi ha darrera l'exèrcit desplegat; i és imposada especialment pel tir ràpid dels canons, de les metralladores, dels fusells, per la concentració de les armes en un determinat punt i per l'abundància dels proveïments, que permet de substituir ràpidament un material perdut després d'un esfondrament o d'una retirada. Un altre element és la gran massa d'homes que participen en el desplegament, de valor molt desigual, i els quals només poden ope-

28. P. KRASNOV, *Dall'aquila imperiale alla bandiera rossa*, Florència, Salani, 1928. (*Nota dels editors italians.*)

rar, precisament, com a massa. En el front oriental es pogué veure que una cosa era fer una irrupció en el sector alemany i una altra fer-la en el sector austríac, i que, fins i tot en el sector austríac, reforçat per tropes alemanyes escollides i comandat per alemanys, la tàctica d'irrupció acabà amb un desastre. El mateix es pogué comprovar en la guerra polonesa de 1920, quan l'avanç, que semblava irresistible, fou deturat davant mateix de Varsòvia pel general Weygand en la línia comandada per oficials francesos. Els mateixos tècnics militars que ara s'han fixat en la guerra de posició com abans ho havien fet en la de maniobra, no sostenen, certament, que el tipus precedent s'hagi de considerar desautoritzat per la ciència sinó que en la guerra entre els Estats més avançats des del punt de vista de la indústria i de la civilització, aquest tipus s'ha de considerar reduït a una funció més tàctica que estratègica, és a dir, s'ha de considerar en la mateixa posició en què estava, abans de la guerra, la guerra de setge en relació a la maniobrada.

La mateixa reducció s'ha de fer en l'art i en la ciència de la política, almenys en allò que concierneix els Estats més avançats, on la «societat civil» s'ha convertit en una estructura molt complexa i resistent a les «irrupcions» catastròfiques de l'element econòmic immediat (crisis, depressions, etc.): les supraestructures de la societat civil són com el sistema de les trinxeres en la guerra moderna. En aquesta, un violent atac d'artilleria semblava haver destruït tot el sistema defensiu adversari però, en realitat, només havia destruït la superfície externa i en el moment de l'atac i de l'avanç els assaltants es trobaven enfront d'una línia defensiva encara eficient; el mateix s'esdevé en la política durant les

grans crisis econòmiques; ni les tropes assaltants, per efecte de la crisi, s'organitzen fulminantment en el temps i en l'espai, ni adquireixen un esperit agressiu; i, recíprocament, els assaltats no es desmoralitzen ni abandonen les defenses, encara que sigui entre les runes, ni perden la confiança en la pròpia força i en el propi futur. És cert que les coses no romanen igual com eren, però també és cert que manca l'element de la rapidesa, del temps accelerat, de la marxa progressiva definitiva, com ho esperen els estratèges del cadornisme polític.

L'últim fet d'aquest gènere en la història de la política són els esdeveniments de 1917.²⁹ Aquests fets han marcat un gir decisiu en la història de l'art i de la ciència de la política. Es tracta, doncs, d'estudiar amb «profunditat» quins són els elements de la societat civil que corresponen als sistemes de defensa de la guerra de posicions. Dic amb «profunditat» expressament, perquè ja han estat estudiats però des de punts de vista superficials i banals, com certs historiadors del vestit estudien les estranyeses de la moda femenina, o des d'un punt de vista «racionalista», és a dir, amb la convicció que alguns fenòmens són destruïts quan són explicats «realísticament», com si fossin supersticions populars (les quals, d'altra banda, tampoc no són destruïdes amb la simple explicació).

Cal veure si la famosa sèrie de Bronstein sobre la *permanència*³⁰ no és el reflex polític de la teoria de la guerra de maniobra (recordem l'observació del

29. És a dir, la revolució russa de 1917. (Nota del trad.)

30. La teoria de Trotski de la «revolució permanent». (Nota dels editors italians.)

general dels cosacs Krasnov) i, en darrera anàlisi, el reflex de les condicions generals-econòmiques-culturals-socials d'un país en què els quadres de la vida nacional són embrionaris i laxos i no poden esdevenir «trinxera o fortalesa». En aquest cas, es podria dir que Bronstein, que apareix com a «occidentalista», era en canvi un cosmopolita, és a dir, superficialment nacional i superficialment occidentalista o europeu. En canvi, Ilitx³¹ era profundament nacional i profundament europeu.

En les seves memòries, Bronstein recorda que li digueren que la seva teoria havia resultat correcta al cap de... quinze anys i contesta l'epigrama amb un altre epigrama. En realitat, la seva teoria, com a tal, no era correcta ni quinze anys abans ni quinze anys després, com passa amb els obstinats de què parla Guicciardini, ho va endevinar en les grans línies, és a dir, va tenir raó en la previsió pràctica més general; és com predir que una nena de quatre anys serà mare i quan ho és, als vint anys, es diu: «ho havia endevinat», sense recordar, però, que quan tenia quatre anys hom volia violar la noia, amb la seguretat que seria mare. Em sembla que Ilitx va comprendre que calia passar de la guerra maniobrada, aplicada victoriosament a l'orient³² l'any 17 a la guerra de posició, l'única possible a l'Occident, on, com ho observa Krasnov, els exèrcits podien acumular en un breu espai imponents quantitats de municions, on els quadres socials eren encara capaços per ells mateixos de convertir-se en trinxeres ben proveïdes. Aquest és, a parer meu, el significat de la fórmula del «front únic», la qual correspon a la concepció d'un

31. Lenin. (*Nota dels editors italians.*)

32. A Rússia. (*Nota dels editors italians.*)

sol front de l'Entesa, sota el comandament únic de Foch.

Ara, Ilitx no va tenir temps d'aprofundir la seva fórmula, tot i tenint en compte que només podia aprofundir-la teòricament, mentre que la tasca fonamental era nacional, és a dir, exigia un reconeixement del terreny i una fixació dels elements de trinxera i de fortalesa representats pels elements de societat civil, etc. A l'Orient, l'Estat ho era tot, la societat civil era primordial i gelatinosa; a l'Occident, entre Estat i societat civil hi havia una relació justa i darrera el tremolor de l'Estat es percebia de seguida una robusta estructura de la societat civil. L'Estat era únicament una trinxera avançada, darrera la qual hi havia una robusta cadena de fortaleeses i de casernes; més o menys, segons els Estats, s'entén, però aquesta diferència exigia, precisament, un reconeixement molt acurat de caràcter nacional.

La teoria de Bronstein pot ésser comparada a la d'alguns sindicalistes francesos sobre la vaga general i a la teoria de Rosa en l'opuscle traduït per Alessandri. L'opuscle i les teories de Rosa han influït, d'altra banda, en els sindicalistes francesos, com es pot veure per alguns articles de Rosmer sobre Alemanya a «Vie Ouvrière» (primera sèrie de fascicles): també depèn, en part, de la teoria de l'espontaneïtat.

EL CONCEPTE DE REVOLUCIÓ PASSIVA

El concepte de «revolució passiva» s'ha de deduir rigorosament de dos principis fonamentals de ciència política: a) que cap formació social no desa-

pareix mentre les forces productives que s'han desenvolupat en el seu si hi troben lloc encara per a un moviment progressiu ulterior; b) que la societat només es planteja aquelles tasques, per a la solució de les quals han estat incubades les condicions necessàries, etc. S'entén que aquests principis han d'ésser abans desenvolupats críticament en tot llur abast i depurats de tot residu de mecanicisme i fatalisme. Han d'ésser posats, doncs, en relació amb la descripció dels tres moments fonamentals en què es pot distingir una «situació» o un equilibri de forces, amb una valoració màxima del segon moment, o equilibri de les forces polítiques i especialment del tercer moment o equilibri politico-militar.

Es pot observar que Pisacani, als seus *Saggi*, es preocupa precisament d'aquest tercer moment: a diferència de Mazzini, comprèn tota la importància que té la presència a Itàlia d'un aguerrit exèrcit austríac, sempre a punt d'intervenir en qualsevol part de la península i amb la potència militar de l'imperi dels Habsburgs al darrera, és a dir, una matriu sempre a punt de formar nous exèrcits de reforç. Un altre element històric que cal tenir en compte és el desenvolupament del cristianisme en el si de l'Imperi romà, com el fenomen actual del gandhisme a l'Índia i la teoria de la no resistència al mal de Tolstoi, que tant s'assemblen a la primera fase del cristianisme (abans de l'edicta de Milà). El gandhisme i el tolstoianisme són teoritzacions ingènues i de caire religiós de la «revolució passiva». També cal recordar alguns moviments dits «liquidacionistes» i les reaccions que van suscitar, en relació amb les èpoques i les formes de determinades situacions (especialment del tercer moment). El punt de partença de l'estudi serà el treball de Vincenzo Cuoco;

però, és evident que l'expressió de Cuoco a propòsit de la revolució napolitana de 1799 no és més que una primera nota, perquè el concepte s'ha modificat completament i enriquit.

El concepte de «revolució passiva» en el sentit de Vincenzo Cuoco, atribuït al primer període del *Risorgimento* italià ¿pot posar-se en relació amb el concepte de «guerra de posicions» enfront de la guerra de maniobra? És a dir, ¿han sorgit aquests conceptes després de la Revolució francesa i pot justificar-se el binomi Proudhon-Gioberti pel pànic creat pel terror de 1793, com el sorelisme ho és pel pànic que seguí els estralls parisencs de 1871? ¿Existeix una identitat absoluta entre la guerra de posició i la revolució passiva? O, si més no, ¿existeix o pot concebre's tot un període històric en què ambdós conceptes s'hagin d'identificar, fins al punt que la guerra de posició torni a esdevenir guerra de maniobra?

És un judici «dinàmic» el que cal fer sobre la «restauració», la qual seria una «astúcia de la providència», en sentit viquià. Es planteja un problema: en la lluita Cavour-Mazzini, en la qual Cavour és l'exponent de la revolució passiva-guerra de posició i Mazzini ho és de la iniciativa popular-guerra de maniobra, ¿no són indispensables ambdós en la mateixa mesura precisa? Cal tenir en compte, tanmateix, que mentre Cavour era conscient de la seva tasca (si més no, fins a un cert punt) en la mesura que comprenia la tasca de Mazzini, no sembla que aquest fos conscient de la seva i de la de Cavour; si, en canvi, Mazzini hagués tingut aquesta consciència, és a dir, si hagués estat un polític realista i no un apòstol il·luminat (és a dir, si no hagués estat

Mazzini) l'equilibri resultant de la confluència de les seves dues activitats hauria estat diferent, més favorable al mazzinisme: és a dir, l'Estat italià s'hauria constituït sobre bases menys endarrerides i més modernes. I puix que en tot esdeveniment històric es verifiquen gairebé sempre situacions similars, cal veure si no se'n pot treure, d'això, algun principi general de ciència i d'art polítics. Es pot aplicar al concepte de revolució passiva (i es pot documentar en el *Risorgimento* italià) el criteri interpretatiu de les modificacions moleculars, les quals modifiquen progressivament en realitat la composició anterior de les forces i esdevenen matrius de noves modificacions. Així, en el *Risorgimento* italià es va veure com el pas continu al cavourisme (després de 1848) de nous elements del Partit d'Acció, modificà progressivament la composició de les forces moderades, liquidant el neogüelfisme, d'una banda, i empobrint, de l'altra, el moviment mazzinià (a aquest procés pertanyen també les oscil·lacions de Garibaldi, etc.) Aquest element és, per tant, la fase originària d'aquell fenomen que ha estat anomenat més tard el «transformisme» i la importància del qual no ha estat fins ara, a parer meu, degudament posada en relleu com a forma de desenvolupament històric.

Cal insistir en el concepte que Cavour era conscient de la seva tasca en tant que era conscient críticament de la tasca de Mazzini i que, en canvi, Mazzini, per l'escassa o nulla consciència de la tasca de Cavour era, en realitat, poc conscient de la seva pròpia tasca: això explica les seves vacil·lacions (així, per exemple, a Milà en el període que seguí els Cinc Jorns i en altres ocasions) i les seves iniciatives extemporànies, les quals, per tant, només esdevenien

elements útils per a la política piemontesa. És una exemplificació del problema teòric de com s'ha d'entendre la dialèctica, plantejat a *Misèria de la filosofia*: que cada membre de l'oposició dialèctica ha d'intentar d'ésser-ho tot ell mateix i posar en la lluita tots els propis «recursos» polítics i morals, i que només així es té una superació real; això no ho compregueren ni Proudhon ni Mazzini. Es dirà que tampoc no ho comprenien Gioberti ni els teòrics de la revolució passiva o «revolució-restauració», però la qüestió canvia: en aquests, la «incomprensió» teòrica era l'expressió pràctica de les necessitats de la «tesi» de desenvolupar-se totalment ella mateixa, fins al punt d'arribar a incorporar una part de l'antítesi per tal de no deixar-se «superar», és a dir, en l'oposició dialèctica; només la tesi desenvolupa en realitat totes les seves possibilitats de lluita, fins a acaparar els pretesos representants de l'antítesi: precisament en això consisteix la revolució passiva o revolució-restauració. Cal considerar des d'aquest punt de vista la qüestió del pas de la lluita política de la «guerra de maniobra» a la «guerra de posició», cosa que s'esdevingué a Europa després de 1848 i que no fou compresa per Mazzini i els mazzinians; en canvi, ho compregueren alguns altres. El mateix pas es produí després de 1871, etc. La qüestió era difícil d'entendre aleshores per homes com Mazzini, ja que les guerres militars no n'havien donat el model; les doctrines militars es desenvoluparen en el sentit de la guerra de moviment: caldrà veure si

33. Caldrà veure la literatura política sobre el 1848 publicada per estudiosos de la filosofia de la praxi, però no sembla que puguem esperar gran cosa en aquest sentit. Els esdeveniments italians, per exemple, foren examinats únicament sota la guia dels llibres de Bolton King, etc.

en Pisacane, que fou el teòric militar del mazzinianisme, hi ha al·lusions en aquest sentit.

També cal veure Pisacane perquè fou l'únic que intentà donar al Partit d'Acció un contingut no sols formal, sinó substancial: d'antítesi superadora de les posicions tradicionals. No es pot dir tampoc que per a obtenir aquests resultats històrics fos necessària peremptòriament la insurrecció armada popular, com ho pensava Mazzini fins a l'obsessió, és a dir, no realísticament, com un missioner religiós. La intervenció popular, que no fou possible en la forma concentrada i simultània de la insurrecció, tampoc no es produí en la forma «difusa» i capilar de la pressió indirecta; en canvi, aquesta segona forma era possible i potser hauria estat la premissa indispensable de la primera. La forma concentrada o simultània era impossibilitada per la tècnica militar de l'època, però només en part; és a dir, la impossibilitat existent quant a la forma concentrada o simultània no fou convertida en precedent d'una preparació política-ideològica de llarg alè, orgànicament disposada per a desvetllar les passions populars i fer-ne possible la concentració i l'esclat simultani.

Després de 1848, només els moderats feren una crítica dels mètodes anteriors al fracàs i, de fet, tot el moviment moderat es renovà, el neoguelfisme fou liquidat, nous homes ocuparen els primers llocs de direcció. En canvi, no hi ha hagut cap autocrítica per part del mazzinianisme, o més ben dit, hi hagué una autocrítica liquidadora, en el sentit que molts elements abandonaren Mazzini i formaren l'ala esquerra del partit piemontès; els únics intents «ortodoxos», és a dir, des de l'interior, foren els assaigs

de Pisacane, els quals, però, no es convertiren mai en plataforma d'una nova política orgànica; no obstant i això, el mateix Mazzini va reconèixer que Pisacane tenia una «concepció estratègica» de la revolució nacional italiana.

La relació «revolució passiva-guerra de posició» en el *Risorgimento* italià pot ésser estudiat encara en altres aspectes. És importantíssim el que es pot anomenar del «personal» i també el de l'«atropament revolucionari». El del «personal» es pot comparar precisament a tot el que s'esdevingué durant la guerra mundial en la relació entre oficials de carrera i oficials de complement, d'una banda, i els soldats de lleva i els voluntaris-membres dels grups d'assalt, de l'altra. Els oficials de carrera corresponderen en el *Risorgimento* als partits polítics regulars, orgànics, tradicionals, etc. que en el moment de l'acció (1848) demostraren llur ineptitud total o gairebé total i el 1848-49 foren superats per l'onada popular-mazziniana-democràtica, onada caòtica, desordenada, «extemporània», per dir-ho així, però que, tanmateix, darrera de caps gairebé improvisats (en tot cas no de formació preconstituïda, com ho era el partit moderat) assoliren èxits indubtablement més importants que els assolits pels moderats: la República romana i Venècia mostraren una força de resistència molt notable. En el període posterior a 1848, la correlació entre les dues forces, la regular i la «carismàtica», s'organitzà entorn de Cavour i Garibaldi i donà un resultat màxim, bé que aquest resultat fos després confiscat per Cavour.

Aquest aspecte es relaciona amb l'altre, el de l'«atropament». Cal observar que la dificultat tècnica amb què toparen sempre les iniciatives mazzi-

nianes fou, precisament, la de l'«atropament revolucionari». Des d'aquest punt de vista, seria interessant estudiar l'intent d'envair Savoia amb Ramorino, el dels germans Bandiera, el de Pisacane, etc., comparats amb la situació que se li presentà a Mazzini l'any 1848 a Milà i el 1848 a Roma i que no fou capaç d'organitzar. Aquests intents d'uns pocs havien d'ésser esclafats necessàriament en germen, perquè hauria estat miraculós que les forces reaccionàries, que estaven concentrades i podien operar lliurement (és a dir, no trobaven cap oposició per part de grans moviments de la població) no esclafessin les iniciatives tipus Ramorino, Pisacane, Bandiera, encara que aquestes haguessin estat més ben preparades que no ho foren en realitat. En el segon període (1859-1860), l'«atropament revolucionari», com ho fou el dels Mil de Garibaldi, fou possible perquè Garibaldi estava ficat en les forces estatals piemonteses, en primer lloc, i en segon lloc, perquè la flota anglesa protegí de fet el desembarcament de Marsala, la presa de Palerm, i esterilitzà la flota borbònica. A Milà després dels Cinc Jorns, a la Roma republicana, Mazzini hauria tingut la possibilitat de constituir places d'armes per a reunions orgàniques, però no es proposà de fer-ho i d'aquí ve el seu conflicte amb Garibaldi a Roma i la seva inutilització a Milà, enfront de Cattaneo i el grup democràtic milanès.

De tota manera, el desenvolupament del procés del *Risorgimento*, malgrat haver posat en relleu l'enorme importància del moviment «demagògic» de massa, amb caps de fortuna, improvisats, etc. fou assumit per les forces tradicionals orgàniques, és a dir, pels partits formats des de feia temps, amb elaboracions racionals dels caps, etc. En tots els

esdeveniments polítics del mateix tipus sempre hi hagué el mateix resultat (així, per exemple, el 1839 a França, el predomini dels orleanistes sobre les forces radicals democràtiques i també, en el fons, la Revolució francesa de 1789, en la qual Napoleó representa, en darrera anàlisi, el triomf de les forces burgeses orgàniques contra les forces petit-burgeses jacobines). El mateix es pot dir de la guerra mundial, amb el predomini dels vells oficials de carrera sobre els de complement, etc. En tot cas, la manca en les forces radical-populars d'una consciència de la tasca de l'altra part els impedí de tenir plena consciència de la pròpia tasca i, per tant, de pesar en l'equilibri final de les forces, en relació a llur pes d'intervenció efectiu; és a dir, de determinar un resultat més avançat, en una línia de més progrés i modernitat.

A propòsit encara del concepte de «revolució passiva» o «revolució-restauració» en el *Risorgimento* italià, cal plantejar amb exactitud el problema que algunes tendències historiogràfiques anomenen de les relacions entre les condicions objectives i les condicions subjectives de l'esdeveniment històric. Sembla prou evident que mai no poden mancar les condicions dites subjectives quan existeixen les condicions objectives, perquè es tracta d'una simple distinció de caràcter didascàlic: és, doncs, sobre la mesura de les forces subjectives i de llur intensitat que hi pot haver discussió, i, per tant, sobre la relació dialèctica entre les forces subjectives oposades.

Cal evitar de plantejar la qüestió en termes «intellectualistes» i no històrico-polítics. Evidentment, la «claredat» intel·lectual dels termes de la lluita és indispensable. Però, aquesta claredat és un valor polític, en la mesura que esdevé passió difusa i és

la premissa d'una forta voluntat. En moltes publicacions recents sobre el *Risorgimento* s'ha «revelat» que hi havia personalitats que hi veien clar, etc. (recordeu la valoració d'Ornato per Piero Gobetti); però, aquestes «revelacions» es destrueixen per si mateixes, precisament perquè són revelacions; demostren que es tractava d'elucubracions individuals, que avui representen una forma del «sentit del més enllà». De fet, mai no s'han basat en la realitat efectiva, mai no han esdevingut consciència popular-nacional difosa i operant. Entre el Partit d'Acció i el Partit moderat, quin representà les «forces subjectives» efectives del *Risorgimento*? El Partit moderat, indubtablement, precisament perquè va tenir consciència de la tasca del Partit d'acció: per aquesta consciència, la seva «subjectivitat» era d'una qualitat superior i més decisiva. En l'expressió de Víctor Manuel II —bé que sigui pròpia d'un sergent major—: «El Partit d'Acció, el tenim a la butxaca» hi ha més sentit històrico-polític que en tot Mazzini.

SOBRE LA BUROCRACIA

a) El fet que en el desenvolupament històric de les formes polítiques i econòmiques s'hagi format el tipus del funcionari de «carrera», tècnicament preparat per al treball burocràtic (civil i militar) té un significat primordial en la ciència política i en la història de les formes estatals. ¿Ha estat una necessitat o una degeneració, enfront de l'autogovern (*selfgovernment*), com ho pretenen els liberals «purs»? És cert que tota forma social i es-

tatal ha tingut un problema de funcionaris, una manera pròpia de plantejar-lo i resoldre'l, un sistema propi de selecció, un tipus propi de funcionari a educar. Reconstruir el desenvolupament de tots aquests elements té una importància cabdal. El problema dels funcionaris coincideix en part amb el problema dels intel·lectuals. Però, si és cert que cada nova forma social i estatal ha tingut necessitat d'un nou tipus de funcionari, també ho és que els nous grups dirigents no han pogut prescindir mai, almenys durant un cert temps, de la tradició i dels interessos constituïts, és a dir, de les formacions de funcionaris ja existents i preconstituïdes en el moment de llur adveniment (això s'esdevé especialment en l'esfera eclesiàstica i en la militar). La unitat del treball manual i intel·lectual i un lligam més estret entre el poder legislatiu i l'executiu (pel qual, els funcionaris elegits, ultra el control s'interessin per l'execució dels afers d'Estat) poden ésser motius inspiradors d'una nova direcció en la solució del problema dels intel·lectuals o en la del problema dels funcionaris.

b) Connexa amb la qüestió de la burocràcia i de la seva organització «òptima» hi ha la discussió sobre els anomenats «centralisme orgànic» i «centralisme democràtic» (els quals, d'altra banda, no tenen res a veure amb la democràcia abstracta: la Revolució francesa i la tercera república desenvoluparen formes de centralisme orgànic que no havien conegut ni la monarquia absoluta ni Napoleó I). Caldrà cercar i examinar les relacions econòmiques i polítiques reals que troben llur forma organitzativa, llur articulació i llur funcionalitat en les diverses manifestacions de centralisme orgànic i democràtic en tots els camps: en la vida estatal (unita-

risme, federalisme, unió d'Estat federats, federacions d'Estat o Estat federal, etc.); en la vida interestatal (aliances, formes diverses de «constellació» política internacional); en la vida de les associacions polítiques i culturals (maçoneria, Rotary Club, (...); sindicals, econòmiques (càrtels, trusts); en un mateix país, a diversos països, etc.

Polèmiques iniciades en el passat (abans de 1914) a propòsit del domini alemany en la vida de l'alta cultura i d'algunes forces polítiques internacionals: era real aquest predomini? O, en què consistia realment? Es pot dir: *a)* que cap nexa orgànic i disciplinari no establia una tal supremacia, la qual era, per tant, un mer fenomen d'influència cultural abstracta i de prestigi molt làbil; *b)* que aquesta influència cultural no tocava per res l'activitat efectiva, la qual era, ben al contrari, disgregada, localista, sense una direcció de conjunt. Per això no es pot parlar de cap centralisme, no orgànic ni democràtic, ni mixt ni de cap altre gènere. La influència era sentida i soferta per escassos grups intel·lectuals, sense lligam amb les masses populars; i aquesta manca de lligam, precisament, caracteritzava la situació. Tanmateix, un tal estat de coses és digne d'examen perquè ajuda a explicar el procés que ha dut a formular les teories del centralisme orgànic, les quals han estat precisament una crítica unilateral i feta per intel·lectuals d'aquell desordre i d'aquella dispersió de forces.

En les teories del centralisme orgànic cal distingir les que amaguen un programa precís de predomini real d'una part sobre el tot (sigui la part constituïda per una capa com la dels intel·lectuals, sigui la constituïda per un grup territorial «privilegiat») i les que són una pura posició unilateral de sectaris i

fanàtics, les quals, malgrat que poden amagar un programa de predomini (habitualment, d'una sola individualitat, com la del Papa infallible, que ha transformat el catolicisme en una mena de culte del pontifex) no semblen ocultar immediatament un tal programa com a fet polític conscient. El nom més exacte seria el de centralisme burocràtic. L'«organicitat» només pot existir en el centralisme democràtic, el qual és un «centralisme» en moviment, per dir-ho així, una contínua adequació de l'organització al moviment real, una contemperació de l'impuls de la base amb el comandament de dalt, una inserció contínua dels elements que provenen de les profunditats de la massa en el marc sòlid de l'aparell de direcció que assegura la continuïtat i l'acumulació regular de les experiències; aquest centralisme és «orgànic» perquè té en compte el moviment, és a dir, el mode orgànic de revelació de la realitat històrica i no es clou mecànicament en la burocràcia i, alhora, té en compte allò que és relativament estable i permanent o que, si més no, es mou en una direcció fàcil de preveure, etc. Aquest element d'estabilitat en l'Estat s'encarna en el desenvolupament orgànic del nucli central del grup dirigent. El mateix s'esdevé, bé que en escala més reduïda, en la vida dels partits. El predomini del centralisme burocràtic en l'Estat indica que el grup dirigent és saturat, esdevé una mena de consorci august que tendeix a perpetuar els seus privilegis mesquins regulant o impeding el naixement de forces de contrast, encara que aquestes forces siguin homogènies amb els interessos dominants fonamentals (per exemple, en els sistemes proteccionistes a ultrança en lluita amb el liberalisme econòmic). En els partits que representen grups socialment subal-

terns, l'element d'estabilitat és necessari per tal d'assegurar l'hegemonia no als grups privilegiats sinó als elements progressius, orgànicament progressius enfront d'altres forces afins i aliades, però diverses i oscil·lants.

En tot cas, cal tenir en compte que les manifestacions morbores de centralisme burocràtic s'han produït per deficiència d'iniciativa i de responsabilitat de la base, és a dir, pel primitivisme polític de les forces perifèriques, fins i tot quan hi ha homogeneïtat entre aquestes i el grup territorial hegemònic (fenomen del piemontesisme en els primers decennis de la unitat italiana). La formació d'aquestes situacions pot ésser extremament nociva i perillosa en els organismes internacionals (Societat de Nacions).

El centralisme democràtic ofereix una fórmula elàstica, que es presta a moltes encarnacions concretes. És viva en la mesura que és interpretada i adaptada contínuament a les necessitats: consisteix en la recerca crítica d'allò que és igual en l'aparent diformitat i d'allò que és distint o fins i tot contrari en l'aparent uniformitat per tal d'organitzar i connectar estretament allò que és similar, però de manera que l'organització i la connexió apareguin com una necessitat pràctica i «inductiva», experimental, i no com el resultat d'un procés racionalista, deductiu, abstracte, és a dir, propi dels intel·lectuals purs (o dels ases purs). Aquest treball continu per tal d'individualitzar i separar l'element «internacional» i «unitari» en la realitat nacional i localista és en realitat l'acció política concreta, l'única activitat productora de progrés històric. Aquest treball exigeix una unitat orgànica entre la teoria i la pràctica, entre les capes intel·lectuals i les masses

populars, entre els governants i els governats. Les fórmules d'unitat i federació perden una gran part de llur significat des d'aquest punt de vista; en canvi, conserven llur verí en la concepció burocràtica, per la qual acaba no havent-hi unitat sinó un pantà estagnant, superficialment tranquil i «silenciós» i no hi ha tampoc federació sinó un «sac de patates», és a dir, una juxtaposició d'«unitats» aïllades, sense cap nexa entre elles.

EL TEOREMA DE LES PROPORCIONS DEFINIDES

Es pot emprar útilment aquest teorema per a fer més clars i d'un esquematisme més evident molts raonaments sobre la ciència de l'organització (l'estudi de l'aparell administratiu, de la composició demogràfica, etc.) i fins i tot la política general (en l'anàlisi de les situacions, de les correlacions de força, en el problema dels intel·lectuals, etc.). Cal recordar sempre que el recurs al teorema de les proporcions definides té un valor esquemàtic i metafòric, és a dir, no pot ésser aplicat mecànicament, perquè en els agregats humans l'element qualitatiu (o de capacitat tècnica i intel·lectual de cadascun dels components) té una funció predominant però no pot ésser amidat matemàticament. Per això es pot dir que tot agregat humà té un principi *òptim* particular de proporcions definides.

La ciència de l'organització, en especial pot recórrer útilment a aquest teorema; això es veu clarament en l'exèrcit. Però, tota forma de societat té el seu propi tipus d'exèrcit i cada tipus d'exèrcit té el seu principi de proporcions definides, el qual

canvia en les diverses armes o especialitats. Hi ha una determinada relació entre els homes de tropa, els graduats, els suboficials, els oficials subalterns, els oficials superiors, els estats majors, l'estat major general, etc. És una relació entre les diverses armes i especialitats, etc. Tot canvi en una de les parts determina la necessitat d'un nou equilibri amb la totalitat, etc.

Políticament, el teorema es pot veure aplicat en els partits, en els sindicats, en les fàbriques; es pot veure que tot grup social té una pròpia llei de proporcions definides, la qual varia segons el nivell de cultura, d'independència mental, d'esperit d'iniciativa i de sentit de responsabilitat i de disciplina dels seus membres més endarrerits i perifèrics.

La llei de les proporcions definides és expressada així per Pantaleoni als *Principi di economia pura*: «...Els cossos només es combinen químicament en proporcions definides i tota quantitat d'un element que superi la quantitat requerida per una combinació amb altres elements, presents en quantitats definides, resta lliure; si la quantitat d'un element és deficient en relació a la quantitat dels altres elements presents, la combinació només es produeix en la mesura que és suficient la quantitat de l'element present en menor quantitat que els altres.»³⁴ Podríem utilitzar metafòricament aquesta llei per a comprendre com un «moviment» o tendència d'opinió esdevé partit, és a dir, força política eficient des del punt de vista de l'exercici del poder governatiu: en la mesura, precisament, que posseeix (que ha elaborat al seu interior) dirigents de diversos graus

34. Maffeo PANTALEONI, *Principi di economia pura* (Milà, 1931), paràgraf 5, p. 112. (Nota dels editors italians.)

i en la mesura que aquests dirigents han adquirit determinades capacitats. L'«automatisme» històric de certes premisses (l'existència de certes condicions objectives) és potenciat políticament pels partits i pels homes capaços: llur absència o llur deficiència (quantitativa i qualitativa) fa estèril l'«automatisme» mateix (el qual no és, per tant, automatisme): existeixen abstractament les premisses, però no es realitzen les conseqüències perquè manca el factor humà. Per això es pot dir que els partits tenen la tasca d'elaborar dirigents capaços, són la funció de massa que selecciona, desenvolupa, multiplica els dirigents necessaris perquè un grup social definit (que és una quantitat «fixa», en la mesura que es pot establir quants són els components de cada grup social) s'articuli i deixi d'ésser un caos tumultuós per a convertir-se en exèrcit polític orgànicament predisposat. Quan en unes eleccions successives del mateix grau o de grau divers (per exemple, a Alemanya abans de Hitler: eleccions per al president de la república, per al *Reichstag*, per a les dietes dels *Länder*, per als consells municipals, fins als comitès de fàbrica) un partit oscil·la en la massa de sufragis obtinguda d'uns màxims a uns mínims que semblen estranys i arbitraris es pot deduir que els seus quadres són deficientes per quantitat i per qualitat, o per quantitat i no per qualitat (relativament) o per qualitat i no per quantitat. Un partit que té molts vots en les eleccions locals i menys en les de més alta importància política és indubtablement deficient en la seva direcció central: posseeix molts subalterns o, si més no, en nombre suficient, però no posseeix un estat major adequat al país i a la seva posició en el món, etc.

La fortuna de la sociologia es relaciona amb la decadència del concepte de ciència política i d'art polític al segle XIX (més exactament, en la segona meitat, amb l'èxit de les doctrines evolucionistes i positivistes). Allò que té la sociologia de realment important no és res més que ciència política. «Política» esdevé sinònim de política parlamentària o de camarilles personals. Hi ha la convicció que amb les constitucions i els parlaments s'ha iniciat una època d'«evolució» «natural», que la societat ha trobat els seus fonaments definitius perquè són racionals, etc. La societat pot ésser estudiada, doncs, amb el mètode de les ciències naturals. Empobriment del concepte d'Estat, a causa d'aquesta manera de veure. Si ciència política significa ciència de l'Estat i l'Estat és tot el complex d'activitats pràctiques i teòriques amb què la classe dirigent justifica i manté el seu domini i arriba a obtenir el consentiment actiu dels governats, és evident que totes les qüestions essencials de la sociologia no són res més que les qüestions de la ciència política. Si hi ha un residu, només ho pot ésser de falsos problemes, és a dir, de problemes ociosos. La qüestió que es plantejava, doncs, a l'autor de l'*Assaig popular*³⁵ era determinar en quina relació es pot posar la ciència política amb la filosofia de la praxi; si entre les dues hi ha identitat (cosa no sostenible, o sostenible només des del punt de vista del més mesquí positivisme) o si la ciència política és el conjunt de principis empírics o pràctics que es dedueixen d'una més vasta concepció del món o filosofia pròpiament dita, o si

35. Bukharin. (*Nota dels editors italians.*)

aquesta filosofia és únicament la ciència dels conceptes o categories generals que neixen de la ciència política, etc.

Si és cert que l'home només pot ésser concebut com a home històricament determinat, és a dir, com un home que s'ha desenvolupat i viu en certes condicions, en un determinat complex social o conjunt de relacions socials, ¿es pot concebre la sociologia únicament com l'estudi d'aquestes condicions i de les lleis que en regulen el desenvolupament? Puix que no es pot prescindir de la voluntat i de la iniciativa dels homes, aquest concepte ha d'ésser forçosament fals. Cal plantejar el problema de què és la «ciència» mateixa. ¿No és la ciència «activitat política» i pensament polític, en tant que transforma els homes, els fa diferents d'allò que eren abans? Si tot és «política», cal —per tal de no caure en una fraseologia tautològica i tediosa— distingir amb conceptes nous la política que correspon a la ciència que s'anomena tradicionalment «filosofia» de la política que s'anomena ciència política en sentit estret. Si la ciència és «descoberta» d'una realitat ignorada abans, ¿no és concebuda aquesta realitat com a transcendent en un cert sentit? ¿I no es pensa que existeix encara alguna cosa «ignota» i, per tant, transcendent? I el concepte de ciència com a «creació», no significa concebre-la com a «política»? Tot està a veure si es tracta de creació «arbitrària» o racional, és a dir, «útil» perquè els homes puguin eixamplar llur concepte de la vida, fer superior (desenvolupar) la vida mateixa.³⁶

36. A propòsit de l'*Assaig popular* i del seu apèndix, *Teoria e pratica*, cal veure a la «Nuova Antologia» de 16 de març de 1933 la ressenya filosòfica d'Armando Carlini,

EL NOMBRE I LA QUALITAT EN ELS RÈGIMS REPRESENTATIUS

Un dels llocs comuns més banals que es repeteixen contra el sistema electiu de formació dels òrgans estatals és que «el nombre és en ells la llei suprema» i que les «opinions de qualsevol imbecil que sàpiga escriure (i fins i tot d'un analfabet, en alguns països) valen, als efectes de determinar el curs polític de l'Estat, exactament el mateix que les dels homes que dediquen llurs millors forces a l'Estat i a la nació», etc.³⁷ Però, el fet és que no és veritat, en absolut, que el nombre sigui la «llei suprema» ni que el pes de l'opinió de tots els electors sigui «exactament» igual. Els nombres tenen, també en aquest cas, un simple valor instrumental: donen una mesura i una relació i res més. I, d'altra banda, què s'amida? S'amida precisament l'eficàcia i la capacitat d'expansió i de persuasió de les opinions d'uns pocs, de les minories actives, de les *élites*, de les avantguardes, etc., és a dir, llur racionalitat o historicitat o funcionalitat concretes. Això vol dir que no és veritat que el pes de l'opinió dels individus aïllats sigui «exactament» igual. Les idees i les opinions no «neixen» espontàniament en el cervell de cada individu: han tingut un centre de formació, d'irradiació, de difusió, de persuasió, un grup d'homes o fins i tot d'individualitats que les han ela-

segons la qual l'equació: «Teoria: pràctica = matemàtica pura: matemàtica aplicada» ha estat formulada per un anglès (em sembla que Wittaker).

37. Les formulacions són moltes, algunes més felices i tot que la que hem reproduït (és de Mario de Silva, a la «Crítica Fascista» del 15 d'agost de 1932), però el contingut és sempre el mateix.

borades i presentades en la forma política actual. La distribució dels «vots» és la manifestació final d'un llarg procés, en el qual la influència màxima correspon precisament als qui «dediquen llurs millors forces a l'Estat i a la nació» (quan ho són realment). Si aquest presumpte grup de pròcers, malgrat les imponents forces materials que posseeix, no té el consentiment de la majoria, se l'haurà de considerar inepte o no representatiu dels interessos «nacionals», els quals han d'ésser forçosament predominants en l'orientació de la voluntat nacional en un sentit més que no pas en un altre. «Desgraciadament», tothom tendeix a confondre l'interès propi i «particular» amb l'interès nacional i, per tant, a trobar «horrible», etc., que decideixi la «llei del nombre»; és molt millor convertir-se en *élite* per decret. No és tracta, però, que l'home que intel·lectualment «té molt» se senti reduït al nivell de l'últim analfabet sinó que és l'home que presumeix de tenir molt i que vol privar l'home «del carrer» fins i tot de la fracció infinitesimal de poder que posseeix per a decidir el curs de la vida estatal.

De la crítica (d'origen oligàrquic i no d'*élite*) del règim parlamentari (és estrany que aquest no sigui criticat perquè la racionalitat historicista del consentiment numèric és sistemàticament falsificada per la influència de la riquesa), aquestes afirmacions banals han estat esteses a tots els sistemes representatius, fins i tot els no parlamentaris i no forjats segons els cànons de la democràcia formal. Aquestes afirmacions tampoc no són exactes. En aquests altres règims, el consentiment no té en el moment del vot una fase terminal, ben al contrari.³⁸

38. Al·lusió al sistema soviètic de control permanent dels

Se suposa que el consentiment és permanentment actiu, fins al punt que els consentents poden ésser considerats «funcionaris» de l'Estat i les eleccions com una manera d'enrolament voluntari de funcionaris estatals d'un cert tipus, la qual podria comparar-se en cert sentit (en plans diversos) amb el *selfgovernment*. Les eleccions no es fan amb programes genèrics i vagues sinó amb un treball concret immediat; per això, el qui consent es compromet a fer alguna cosa més que allò que fa el comú ciutadà legal, és a dir, es compromet a ésser una avantguarda en el treball actiu i responsable. L'element «voluntarietat» en la iniciativa no podria ésser estimulat d'una altra manera per les més àmplies multituds i quan aquestes no estiguin formades per ciutadans amorfs sinó per elements productius qualificats es pot comprendre la importància que la manifestació del vot pot tenir.³⁹

La proposició que «la societat només es planteja els problemes per a la solució dels quals existeixen ja les premisses materials». Allò que depèn immediatament d'aquesta proposició és el problema de la formació d'una voluntat col·lectiva. Analitzar críticament, les voluntats col·lectives permanents i com aquestes voluntats es proposen finalitats immediates i mediate concretes, és a dir, una línia d'acció

electors sobre els elegits. (*Nota dels editors italians.*)

39. Aquestes observacions podrien ésser desenvolupades més àmpliament i orgànicament, posant en relleu altres diferències entre els diversos tipus d'eleccionisme, segons que canviïn les relacions generals socials i polítiques: relació entre funcionaris electius i funcionaris de carrera, etcètera.

col·lectiva. Es tracta de processos de desenvolupament més o menys llargs i rarament d'explosions «sintètiques» improvisades. També se'n produeixen d'«explosions» sintètiques, però, observant-ho de prop, es veu que aleshores es tracta de destruir més que de reconstruir, de remoure obstacles mecànics i exteriors que frenen el desenvolupament autòcton i espontani: en aquest sentit, es poden considerar exemplars les vespres sicilianes.

Es podria estudiar en concret la formació d'un moviment històric col·lectiu, analitzant-lo en totes les seves fases moleculars cosa que no s'acostuma a fer perquè faria pesat el tractament: s'assumeixen, en canvi, els corrents d'opinió ja constituïts entorn d'un grup o d'una personalitat dominant. És el problema que modernament s'expressa en termes de partit o de coalició de partits afins: com s'inicia la constitució d'un partit, com es desenvolupa la seva força organitzada i la seva influència social, etc. Es tracta d'un procés molecular, minuciós, d'anàlisi extrema, capillar, la documentació del qual és constituït per una quantitat imponent de llibres, d'opuscles, d'articles de revista i de periòdics, de converses i de debats que es repeteixen infinites vegades i que en llur gegantí conjunt representen aquell treball de què neix una voluntat col·lectiva amb un cert grau d'homogeneïtat, el grau necessari i suficient per a determinar una acció coordinada i simultània en el temps i en l'espai geogràfic en què es verifica el fet històric.

Importància de les utopies i de les ideologies confuses i racionalístiques en la fase inicial dels processos històrics de formació de les voluntats col·lectives: les utopies, el racionalisme abstracte, tenen la mateixa importància que les velles concep-

cions del món històricament elaborades per l'acumulació d'experiències successives. El que importa és la crítica a què és sotmesa aquest complex ideològic per part dels primers representants de la nova fase-històrica. A través d'aquesta crítica es té un procés de distinció i de canvi en el pes relatiu dels elements de les velles ideologies: allò que era secundari i subordinat, o fins i tot incidental, és assumit com a principal, esdevé el nucli d'un nou complex ideològic i doctrinal. La vella voluntat col·lectiva es disgrega en els seus elements contradictoris, perquè a partir d'aquests elements els subordinats es desenvolupen socialment, etc.

Després de la formació del règim de partits, fase històrica lligada a l'estandardització de grans masses de la població (comunicacions, periòdics, grans ciutats, etc.) els processos moleculars es produeixen més ràpidament que en el passat, etc.

LA QÜESTIÓ DE L'«HOME COL·LECTIU» O DEL «CONFORMISME SOCIAL»

Tasca educativa i formativa de l'Estat, el qual té sempre l'objectiu de crear nous i més alts tipus de civilització, d'adequar la «civilització» i la moralitat de les més vastes masses populars a les necessitats del desenvolupament continu de l'aparell econòmic de producció, i, per tant, d'elaborar fins i tot físicament nous tipus d'humanitat. Però, com arribarà cada individu aïllat a incorporar-se a l'home col·lectiu i com s'exercirà la pressió educativa sobre els individus aïllats per tal d'obtenir-ne el consentiment i la col·laboració, convertint en «lli-

bertat» la necessitat i la coerció? Qüestió del «dret», el concepte del qual s'haurà d'estendre, fent-hi entrar fins i tot les activitats que avui cauen sota la fórmula d'«indiferent jurídic» o que són del domini de la societat civil, la qual opera sense «sancions» i sense «obligacions» taxatives, però no sense deixar d'exercir una pressió col·lectiva i d'obtenir resultats objectius d'elaboració en els costums, en els modes de pensar i d'operar, en la moralitat, etc.

Concepte polític de l'anomenada «revolució permanent», sorgit abans de 1848 com a expressió científicament elaborada de les experiències jacobines, de 1789 a Thermidor. La fórmula és pròpia d'un període històric en què no existien encara els grans partits polítics de massa i els grans sindicats econòmics i la societat encara es trobava, per dir-ho així, en estat de fluïdesa en molts aspectes: major endarreriment del camp i monopoli gairebé total de l'eficiència político-estatal en poques ciutats, quan no, en una de sola (París, per a França); aparell estatal relativament poc desenrotllat i major autonomia de la societat civil en relació a l'activitat estatal; determinat sistema de les forces militars i de l'armament nacional; major autonomia de les economies nacionals respecte a les relacions econòmiques del mercat mundial, etc. En el període posterior a 1870, amb l'expansió colonial europea, tots aquests elements canvien, les relacions organitzatives, internes i internacionals, dels Estats esdevenen més complexes i massises i la fórmula quarantavuitesca de la «revolució permanent» és elaborada i superada en la ciència política per la fórmula d'«hegemonia civil». S'esdevé en l'art polític el mateix que en l'art militar: la guerra de moviment esdevé cada vegada més guerra de posició i es pot dir

que un Estat guanya una guerra quan la prepara minuciosament i tècnicament en temps de pau. L'estructura massissa de les democràcies modernes, com a organitzacions estatals i com a complex d'associacions en la vida civil, constitueix per a l'art polític les «trinxeres» i les fortificacions permanents del front en la guerra de posició: aquestes fan únicament «parcial» l'element de moviment que abans era «tota» la guerra, etc.

La qüestió es planteja per als Estats moderns, no per als països endarrerits i les colònies, on són vigents encara les formes en altres llocs superades i esdevingudes anacròniques. També s'ha d'estudiar en un tractat de ciència política la qüestió del valor de les ideologies (com es pot extreure de la polèmica Malagodi-Croce)⁴⁰ —amb les observacions de Croce sobre el «mite» sorelià, que es poden regirar contra la «passió».

FASE ECONÒMICO-CORPORATIVA DE L'ESTAT

En la ciència política, Guicciardini representa un pas endarrera, en relació a Machiavelli. El major «pessimisme» de Guicciardini no significa res més que això. Guicciardini retorna a un pensament polític purament italià; en canvi, Machiavelli s'havia elevat fins a un pensament europeu. No es comprèn Machiavelli si no es té en compte que supera l'experiència italiana en l'experiència europea (internacional en aquella època): la seva «voluntat» seria

40. Cf. B. CROCE, *Conversazioni critiche*, sèrie IV (Bari, 1932), pp. 143-146. (Nota dels editors italians.)

utòpica sense l'experiència europea. La mateixa concepció de la «natura humana» esdevé per aquest fet diversa en ambdós autors. En la «natura humana» de Machiavelli hi és comprès «l'home europeu» i a França i Espanya aquest home ha superat efectivament la fase feudal disgregada en la monarquia absoluta; per tant, no és la «natura humana allò que s'oposa al fet que a Itàlia sorgeixi una monarquia absoluta unitària, sinó unes condicions transitòries que la voluntat pot superar. Machiavelli és «pessimista» (o, més ben dit, «realista») en considerar els homes i els factors que els mouen; Guicciardini no és pessimista, sinó escèptic i mesquí. Paolo Treves comet molts errors⁴¹ en judicar Guicciardini i Machiavelli; no distingeix bé la «política» de la «diplomàcia», però precisament aquesta manca de distinció és la causa de les seves errònies apreciacions. De fet, en la política, l'element volitiu té una importància molt més gran que en la diplomàcia. La diplomàcia sanciona i tendeix a conservar les situacions creades pel xoc de les polítiques estatals; només és creadora per metàfora o per convenció filosòfica (tota l'activitat humana és creadora). Les relacions internacionals contempen un equilibri de forces en què els elements estatals aïllats només poden influir molt feblement. Florència podia influir reforçant-se ella mateixa, per exemple, però aquest reforçament, bé que pogués millorar la seva posició en l'equilibri italià i europeu, no podia ésser concebut com a decisiu per a capgirar l'equilibri global. Per això el diplomàtic s'inclina, per ha-

41. Cf. *Il realismo politico di Francesco Guicciardini* a «Nuova Rivista Storica» (novembre-desembre, 1930).

bitud professional, cap a l'escepticisme i la mesquinesa conservadora.

En les relacions internes d'un Estat la situació és incomparablement més favorable per a la iniciativa central, per a una voluntat de comandament, tal com l'entenien Machiavelli. El judici de De Sanctis sobre Guicciardini és molt més realista que no ho creu Treves. Cal plantejar-se la qüestió si De Sanctis no estava més ben preparat que Treves per a donar aquest judici, històricament i científicament més exacte. De Sanctis participà en un moment creador de la història política italiana, en un moment que l'eficiència de la voluntat política, llançada a suscitar forces noves i originals i no sols a calcular sobre les tradicionals, judicades incapaces de desenvolupament i de reorganització (escepticisme polític guicciardinesc), havia mostrat tota la seva potencialitat, no sols en l'art de fundar un Estat des de dins, sinó també per a dominar les relacions internacionals reformant els mètodes professionals i consuetudinaris de la diplomàcia (amb Cavour). L'atmosfera cultural era propícia a una concepció més comprensivament realista de la ciència i de l'art polítics. Però, fins i tot sense aquesta esfera ¿li era impossible a De Sanctis de comprendre Machiavelli? L'atmosfera del moment històric enriqueix els assaigs de De Sanctis amb un *pathos* sentimental que fa més simpàtica i apassionant l'argumentació, més artísticament expressiva i captivant l'exposició científica; però, el contingut lògic de la ciència política podria haver estat pensat fins i tot en els períodes de pitjor reacció. ¿No és potser la reacció un acte constructiu de voluntat, també? ¿I no és un acte voluntari, la conservació? Per què seria, doncs, «utòpica» la voluntat de Machiavelli?, per què seria revo-

lucionària i no utòpica la voluntat de qui vol conservar l'existent i impedir el sorgiment i l'organització de forces noves que pertorbarien i capgirarien l'equilibri tradicional? La ciència política abstreu l'element «voluntat» i no té en compte el fi a què és aplicada una voluntat determinada. L'atribut d'«utòpic» no és propi de la voluntat política en general sinó de les voluntats particulars que no saben connectar el mitjà amb el fi i, per tant, no són ni tan sols voluntats sinó velleïtats, somnis, desigs, etc.

L'escepticisme de Guicciardini (no pessimisme de la intel·ligència, que pot anar unit a un optimisme de la voluntat en els polítics realistes i actius) té diversos orígens: a) l'habitud diplomàtica, és a dir, d'una activitat subalterna, subordinada, executivo-burocràtica, que ha d'acceptar una voluntat (la política del govern o del príncep) aliena a les conviccions particulars del diplomàtic (el qual pot, és cert, sentir aquella voluntat com a pròpia, en la mesura que correspon a les seves conviccions, però pot també no sentir-la: en haver-se convertit necessàriament la diplomàcia en una professió especialitzada, el diplomàtic es pot separar de la política dels governs canviants, etc.); d'aquí vénen l'escepticisme i, en l'elaboració científica, els prejudicis extracientífics; b) les conviccions mateixes de Guicciardini, home conservador en el quadre general de la política italiana; per això teoritza les pròpies opinions, la pròpia posició política, etc.

Els escrits de Guicciardini són més un signe del temps que ciència política, i aquest és el judici de De Sanctis; com també és signe del temps i no un assaig d'història de la ciència política, l'escrit de Paolo Treves.

HEGEMONIA (SOCIETAT CIVIL) I DIVISIÓ DELS PODERS

La divisió dels poders i tota la discussió produïda per la seva realització i la dogmàtica jurídica sorgida amb el seu adveniment, són el resultat de la lluita entre la societat civil i la societat política d'un determinat període històric amb un cert equilibri inestable de les classes, determinat pel fet que certes categories d'intel·lectuals (al servei directe de l'Estat, especialment la burocràcia civil i militar) estan encara massa lligades a les velles classes dominants. Es verifica a l'interior de la societat allò que Croce anomena el «perpetu conflicte entre Església i Estat», en el qual l'Església es considera que representa tota la societat civil (quan només n'és un element cada vegada menys important) i l'Estat representa tots els intents de cristallitzar permanentment un determinat estadi de desenvolupament, una determinada situació. En aquest sentit, la mateixa Església pot esdevenir Estat i el conflicte pot manifestar-se entre societat civil laica i laïcitzant i Estat-Església (quan l'Església ha esdevingut una part integrant de l'Estat, de la societat política monopolitzada per un determinat grup privilegiat que s'afegeix a l'Església per tal de sostenir millor el seu monopoli amb el suport de la zona de «societat civil» representada per l'Església).

Importància essencial de la divisió dels poders per al liberalisme polític i econòmic: tota la ideologia liberal, amb les seves forces i les seves febleses, es pot resumir en el principi de la divisió dels poders i aviat es veu quina és la font de la feblesa del liberalisme: és la burocràcia, és a dir, la cristallització del personal dirigent, el qual exerceix el po-

der coercitiu i esdevé, fins a un cert punt, casta. D'aquí ve la reivindicació popular de l'elegibilitat de tots els càrrecs, reivindicació que és liberalisme extrem i, alhora, dissolució del liberalisme (principi de la Constituent en permanència, etc.; a les repúbliques, l'elecció per un període determinat del cap de l'Estat dóna una satisfacció il·lusòria a aquesta reivindicació popular elemental).

Unitat de l'Estat en la distinció dels poders: el Parlament més lligat a la societat civil, el poder judicial entre govern i Parlament, representa la continuïtat de la llei escrita (fins i tot contra el govern). Naturalment, els tres poders són també òrgans de l'hegemonia política, però en grau divers: a) Parlament; b) magistratura; c) govern. S'observarà que en el públic fan una impressió especialment desastrosa els errors de l'administració de justícia: l'aparell hegemònic és més sensible en aquest sector, al qual poden ésser assimilades les decisions arbitrals de la policia i de l'administració política.

CONCEPCIÓ DEL DRET

Una concepció del dret que ha d'ésser essencialment renovadora no pot trobar-se integralment en cap doctrina preexistent (ni tan sols en la doctrina de l'anomenada escola positiva i, particularment, en la doctrina de Ferri). Si tot Estat tendeix a crear i a mantenir un cert tipus de civilització i de ciutadà (i per tant de convivència i de relacions individuals), si tendeix a fer desaparèixer certs costums i actituds i a difondre'n d'altres, el dret serà l'instrument per a aquest fi (juntament amb l'escola i al-

tres institucions i activitats) i ha d'ésser elaborat perquè sigui conforme al fi, perquè sigui màximament eficaç i productor de resultats positius.

La concepció del dret s'haurà d'alliberar de tot residu de transcendència i d'absolut; pràcticament, de tot fanatisme moralístic. Tanmateix, em sembla que no podem partir del punt de vista que l'Estat no «castiga» (si aquest terme és reduït al seu significat humà), sinó que només lluita contra la «perillositat» social. En realitat, l'Estat s'ha de concebre com a «educador», en la mesura que tendeix precisament a crear un nou tipus o nivell de civilització. Del fet que s'opera essencialment sobre forces econòmiques, que es reorganitza i es desenvolupa l'aparell de producció econòmica, que s'innova l'estructura, no se n'ha de treure la conseqüència que els fets de supraestructura han d'abandonar-se a ells mateixos, a llur desenvolupament espontani, a una germinació casual i esporàdica. L'Estat, també en aquest terreny, és un instrument de «racionalització», d'acceleració i de taylorització, opera segons un pla, pressiona, incita, sollicita i «castiga», puix que un cop creades les condicions en què és «possible» un determinat mode de vida, l'«acció o l'omissió criminals» han de tenir una sanció punitiva, d'abast moral, i no sols un judici de perillositat genèrica. El dret és l'aspecte repressiu i negatiu de tota l'activitat positiva de civilització desenvolupada per l'Estat. En la concepció del dret haurien d'incorporar-se també les activitats «premiadores» d'individus, de grups, etc.; es premia l'activitat lloable i meritòria, com es castiga l'activitat criminal (i es castiga de maneres originals, fent intervenir l'«opinió pública» com a sancionadora).

POLÍTICA I DRET CONSTITUCIONAL

A la «Nuova Antologia» de 16 de desembre de 1929 es publicà una nota d'un cert M. Azzalini, *La politica, scienza ed arte di Stato* que pot ésser interessant com a presentació dels elements en què es debat l'esquematisme científic.

Azzalini comença afirmant que una de les glòries «més fúlgides» de Machiavelli fou d'«haver circumscrit en l'Estat l'àmbit de la política». No s'entén gaire bé què vol dir Azzalini. Reprodueix del capítol III d'*Il Principe* el paràgraf: «Havent-me dit el cardenal de Roanne que els italians no hi entenien gens, en la guerra, li vaig contestar que els francesos no hi entenien gens, en l'Estat.» I en aquesta única citació basa l'afirmació que «per tant», per a Machiavelli «la política s'havia d'entendre com a ciència i com a ciència d'Estat i que fou la seva glòria, etc.» (abans de Machiavelli, el terme «ciència d'Estat» per «política», només hauria estat emprat, en el correcte significat modern, per Marsilio de Pàdua). Azzalini és molt lleuger i superficial. L'anècdota del cardenal de Roanne no significa res, si l'extraïem del text. En el context, assumeix un significat que no es presta a deduccions científiques: es tracta, evidentment, d'una manifestació d'enginy, d'un xoc de retorsió immediata. El cardenal de Roanne havia afirmat que els italians no hi entenien gens, en la guerra; per retorsió, Machiavelli respon que els francesos no hi entenen, en l'Estat, perquè altrament no haurien permès que el Papa estengués el seu poder a Itàlia, cosa que anava contra els interessos de l'Estat francès. Machiavelli estava ben lluny de pensar que els francesos no hi entenien gens, en l'Estat, perquè admirava la manera amb què la mo-

narquia (Lluís XI) havia reduït França a unitat estatal, i posava l'activitat francesa d'Estat com un exemple per a Itàlia. En el seu discurs sobre el cardenal de Roanne feia «política» en acte i no «ciència política», puix que, segons ells, si era nociu per a la «política exterior» francesa que el Papa es reforçés, més nociu era encara per a la política interior italiana.

És curiós que partint d'una citació tan poc adient, Azzalini continuï que «malgrat enunciar que aquella ciència estudia l'Estat, dóna una definició (i?) totalment imprecisa (!) perquè no indica amb quin criteri s'ha de tractar l'objecte d'investigació. I la imprecisió és absoluta si tenim en compte que totes les ciències jurídiques en general i el dret públic en particular es refereixen indirectament o directament a aquell element».

Què vol dir tot això, referit a Machiavelli? Res de res: confusió mental. Machiavelli ha escrit llibres d'«acció política immediata», no ha escrit una utopia sobre un Estat ja constituït, amb totes les seves institucions i els seus elements constituïts. En la seva tractació, en la seva crítica del present, expressa conceptes generals, els quals són, per tant, presentats en forma aforística i no sistemàtica, i expressa una concepció del món original, que es podria anomenar «filosofia de la praxi» o «neohumanisme» en tant que no reconeix elements transcendents o immanents (en el sentit metafísic) sinó que es basa enterament en l'acció concreta de l'home que, per les seves necessitats històriques, opera i transforma la realitat. No és cert, com sembla creure-ho Azzalini, que Machiavelli no tingui en compte el «dret constitucional», perquè en tota l'obra de Machiavelli es troben escampats principis generals de dret constitu-

cional: afirma amb força claredat, per exemple, que en l'Estat ha de dominar la llei, principis fixos que permetin els ciutadans virtuosos d'operar amb la seguretat de no caure sota els cops de l'arbitrarietat. Però, justament, Machiavelli ho redueix tot a la política, és a dir, a l'art de governar els homes, de procurar-se'n el consentiment permanent, de fundar, doncs, els «grans estats» (cal recordar que Machiavelli sentia que l'Estat no era el Municipi o la República i la Senyoria comunal perquè els mancava, amb el territori vast, una població que pogués constituir la base d'una força militar capaç de permetre una política internacional autònoma: sentia que a Itàlia, amb el Papat, hi havia una situació de no Estat, i que aquesta situació duraria fins que la religió no esdevingués «política» de l'Estat i deixés d'ésser política del Papa per tal d'impedir la formació d'Estats forts a Itàlia, intervenint en la vida interna dels pobles que no dominava temporalment, amb interessos que no eren els dels Estats i que, per això, eren pertorbadors i disgregadors).

Es podria trobar en Machiavelli la confirmació d'allò que ja he assenyalat en un altre paràgraf: que la burgesia italiana medieval no va saber sortir de la fase corporativa per a entrar en la fase política, perquè no va saber alliberar-se completament de la concepció medieval cosmopolita representada pel Papa, per la clerecia i fins i tot pels intel·lectuals laics (humanistes), és a dir, no va saber crear un Estat autònom, sinó que romangué en el marc medieval, feudal i cosmopolita.

Escriu Azzalini que «basta la definició d'Ulpià i, millor encara, els exemples que dóna al *Digest* per a fer aparèixer la identitat extrínseca (i aleshores?) de l'objecte d'ambdues ciències. «*Ius publicum ad sta-*

tum rei (publicae) romanae spectat. Publicum ius, in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit.» Es té doncs, una identitat d'objecte en el dret públic i en la ciència política, però no substancial, perquè els criteris amb què l'una i l'altra ciència esgarden la mateixa matèria són totalment diferents. Diferents són, de fet, les esferes de l'ordre jurídic i de l'ordre polític. Mentre la primera observa l'organisme públic des d'un punt de vista estàtic, com el producte natural d'una determinada evolució històrica, la segona observa el mateix organisme des d'un punt de vista dinàmic, com un producte que pot ésser avaluat en les seves virtuts i els seus defectes i que, per tant, ha d'ésser modificat segons les noves exigències i les evolucions ulteriors. Per això es podria dir que l'«ordre jurídic és ontològic i analític, perquè estudia i analitza els diversos instituts públics en llur ésser real»; en canvi, l'«ordre polític és deontològic i crític, perquè estudia els diversos instituts no tal com són, sinó tal com haurien d'ésser, és a dir, amb criteris de valoració i judicis d'oportunitat que no són ni poden ésser jurídics».

I un tal saberut creu ésser un admirador de Machiavelli, un deixeble seu, i potser fins i tot un perfeccionador!

«D'això se segueix que a la identitat formal que acabem de descriure s'oposa una diversitat substancial, tan profunda i notable que potser no admet el judici expressat per un dels màxims publicistes contemporanis, el qual creia difícil, per no dir impossible, crear una ciència política completament distinta del dret constitucional. A nosaltres, ens sembla que aquest judici només és cert si l'anàlisi de l'aspecte jurídic i de l'aspecte polític s'atura en aquest punt, però no si continua més enllà, individuament

aquell terreny ulterior que és competència exclusiva de la ciència política. Aquesta última no es limita a estudiar l'organització de l'Estat amb un criteri deontològic i crític —però divers, tanmateix, de l'emprat per al mateix objecte del dret públic—, sinó que amplia la seva esfera a un terreny que li és propi, indagant les lleis que regulen el sorgiment, l'esdevenir i el declinar dels Estats. I no val afirmar que aquest estudi ho és de la història (!) entesa amb significat general (!), perquè tot i admetent que sigui investigació històrica la recerca de les causes, dels efectes, dels vincles mutus d'interdependència de les lleis naturals que governen l'ésser i l'esdevenir dels Estats, sempre serà domini exclusivament polític, i no històric ni jurídic, per tant, la recerca dels mitjans idonis per a presidir pràcticament l'orientació política general. La funció que Machiavelli esperava acomplir, i que sintetitzava dient: «Examinaré, com es poden governar i mantenir aquests principats» (*Il Principe* cap. II) té tanta importància intrínseca, per l'argument i per l'especificació, que no sols legitima l'autonomia de la política sinó que consent, si més no sota l'aspecte últimament delineat, una distinció fins i tot formal entre aquesta i el dret públic.» I heus aquí el que entén per *autonomia* de la política!

Però —diu Azzalini— ultra una ciència, existeix un art de la política. «Hi ha homes que extreuen o han extret de la intuïció personal la visió de les necessitats i dels interessos del país governat, que en l'obra de govern operaran en el món extern la visió, la intuïció personal. Amb això no volem dir, certament, que l'activitat intuïtiva, però artística, sigui l'única i la predominant en l'home d'Estat; volem dir únicament que en aquest, juntament amb les ac-

tivitats pràctiques, econòmiques i morals, ha de subsistir també l'activitat teorètica indicada més amunt, adés sota l'aspecte subjectiu de la intuïció, adés, sota l'aspecte objectiu (!) de l'expressió i que, si manquen aquests requisits, no pot existir l'home de govern i menys encara (!) l'home d'Estat, l'apogeu del qual es caracteritza, precisament, per aquesta inadquirible (?) facultat. També en el camp polític, doncs, ultra el científic, en qui predomina l'activitat teorètica cognoscitiva, subsisteix l'artista, en el qual predomina l'activitat teorètica intuïtiva. Però, amb això no s'exhaureix enterament l'esfera d'acció de l'art polític, el qual ultra ésser observat en relació a l'estadista que amb les funcions pràctiques del govern exterioritza la representació interna a la intuïció, pot ésser valorat en relació a l'escriptor que realitza en el món extern (!) la veritat intuïda, no amb actes de poder sinó amb obres i escrits que tradueixen la intuïció de l'autor. És el cas de l'indi Kaman-daki (segle III d. Jc.), de Petrarca en el *Trattatello pei Carraresi*, de Botero a la *Ragion di Stato* i, sota altres aspectes, de Machiavelli i de Mazzini.»

És, realment, un bon garbuix, digne de... Machiavelli però, especialment, de Tittoni, el director de «Nuova Antologia». Azzalini no sap orientar-se ni en la filosofia ni en la ciència de la política. Però, he volgut prendre totes aquestes notes per intentar de desembullar la intriga i arribar a conceptes clars per compte meu.

Cal esbrinar, per exemple, que pot significar «intuïció» en la política i l'expressió «art» polític, etc. Cal recordar, alhora, alguns punts de Bergson: «La intelligència només ens dona de la vida (la realitat en moviment) una traducció en termes d'inèrcia. Gira a l'entorn, prenent des de fora el nombre més

gran possible de visions de l'objecte, el qual atreu cap a ella, en comptes de penetrar-hi. Però, a l'interior mateix de la vida ens hi durà la intuïció: vull dir l'instint esdevingut desinteressat.» «El nostre ull percep els trets de l'ésser viu, però al costat l'un de l'altre, no organitzats entre si. La intenció de la vida, el moviment simple que corre a través de les línies, que les lliga l'una a l'altra i els dona significat, li escapen. I és aquesta intenció allò que l'artista tendeix a copsar col·locant-se a l'interior de l'objecte amb una espècie de simpatia, superant amb un esforç d'intuïció la barrera que l'espai posa entre ell i el model. És cert, però, que la intuïció estètica només copsa l'individual.» «La intelligència es caracteritza per una incomprendibilitat natural de la vida, ja que aquesta només representa clarament el discontinu i la immobilitat.»⁴²

Separació, doncs, entre la intuïció política i la intuïció estètica o lírica o artística: només per metàfora es parla d'art polític. La intuïció política no s'expressa en l'artista sinó en el «cap», i s'ha d'entendre per «intuïció», no el «coneixement dels individus» sinó la rapidesa amb què es connecten fets aparentment aliens entre si i amb què es conceben els mitjans adequats per al fi, per tal de trobar els interessos en joc i suscitar les passions dels homes i endegar-les cap a una determinada acció. L'«expressió» del «cap» és l'«acció» (en sentit positiu o negatiu, desencadenar una acció o impedir que es produeixi una determinada acció, congruent o incongruent amb el fi que es vol atènyer). D'altra banda, el «cap» en política pot ésser un individu però tam-

42. H. BERGSON, *L'evolution créatrice* (París, 1907), *passim*. (Nota dels editors italians.)

bé un cos polític més o menys nombrós: en el segon cas la unitat d'intencions serà atesa per un individu o per un petit grup intern i, en el petit grup, per un individu que pot canviar tot romanent el grup unitari i coherent en la seva obra continuada.

Si s'hagués de traduir en llenguatge polític modern la noció de «Príncep», tal com s'utilitza en el llibre de Machiavelli, caldria fer una sèrie de distincions: el «Príncep» podria ésser un cap d'Estat, un cap de govern, però també un cap polític que vol conquerir un Estat o fundar un nou tipus d'Estat; en aquest sentit, «Príncep» podria traduir-se en llenguatge modern per «partit polític». En la realitat dels Estats, el «cap de l'Estat», és a dir, l'element equilibrador dels diversos interessos en lluita contra l'interès prevalent, però no exclusivista en sentit absolut, és precisament el «partit polític». Aquest, però, a diferència d'allò que s'esdevé en dret constitucional tradicional, no regna ni governa jurídicament: té el «poder de fet», exerceix la funció hegemònica i, per tant, equilibradora d'interessos diversos, en la «societat civil»; ara, aquesta s'entrellaça de fet fins a tal punt amb la societat política que tots els ciutadans senten que el partit polític regna i governa de veritat. Sobre aquesta realitat, en continu moviment, no es pot crear un dret constitucional del tipus tradicional sinó únicament un sistema de principis que afirmen com a fins de l'Estat la seva pròpia fi, la seva pròpia desaparició, és a dir, la reabsorció de la societat política en la societat civil.

INTERNACIONALISME I POLÍTICA NACIONAL

Escrit de Giuseppe Bessarione ¹ (en forma de preguntes i respostes) de setembre de 1927 sobre alguns punts essencials de ciència i d'art política. El punt que em sembla que cal desenvolupar és el següent: com s'ha de considerar la situació internacional en el seu aspecte nacional segons la filosofia de la praxi (en la seva manifestació política), en la formulació del seu fundador,² però, especialment, en la precisió del seu més gran teòric recent.³ Realment, la relació «nacional» és el resultat d'una combinació «original» única (en cert sentit) que ha d'ésser compresa i concebuda en aquesta originalitat i unicitat si hom vol dominar-la i dirigir-la. És cert que el desenvolupament va cap a l'internacionalisme, però el punt de partença és «nacional» i és en aquest punt de partença que cal prendre impuls. Però la perspectiva és internacional i no pot deixar d'ésser-ho. Cal, doncs, estudiar exactament la combinació de forces nacionals que la classe internacional haurà de dirigir i desenvolupar segons la perspectiva i les directives internacionals. La classe dirigent només ho és si interpreta exactament aquesta combinació, de la

1. Giuseppe Bessarione; Josip Vissarionòvitx, és a dir, Stalin. (*Nota dels editors italians*: en endavant N.E.I.)

2. Es refereix a Karl Marx.

3. Es refereix a Lenin.

qual és un component ella mateixa i precisament per això pot donar al moviment una certa direcció en funció de certes perspectives. En això consisteix, a parer meu, la divergència fonamental entre Leone Davidovici⁴ i Bessarione com a intèrpret del moviment majoritari.⁵ Les acusacions de nacionalisme són inadequades si es refereixen al nucli de la qüestió. Si s'estudia l'esforç fet pels majoritaris⁶ de 1902 a 1917, es veu que la seva originalitat consisteix a depurar l'internacionalisme de tot element vague i purament ideològic (en sentit pejoratiu), per a donar-li un contingut de política realista. El concepte d'hegemonia és aquell en què s'uneixen les exigències de caràcter nacional; s'entén, doncs, que certes tendències no parlin d'aquest concepte o només l'insinuïn lleugerament. Una classe de caràcter internacional, en tant que guia estrats socials estretament nacionals (intellectuals) i, sovint, menys que nacionals, particularistes i municipalistes (la pagesia), s'ha de «nacionalitzar», en un cert sentit; i aquest sentit no és, d'altra banda, molt estricte, perquè abans que es formin les condicions d'una economia segons un pla mundial cal passar per múltiples fases, en les quals les combinacions regionals (de grups de nacions) poden ésser diverses. D'altra banda, cal no oblidar mai que el desenvolupament històric segueix les lleis de la necessitat fins que la iniciativa no passa netament a mans de les forces que tendeixen a la construcció segons un pla de divisió del treball pacífica i solidària. Que els conceptes no-nacionals

(és a dir, no referibles a cap país concret) són errats, es veu per reducció a l'absurd: han dut a la passivitat i a la inèrcia en dues fases ben distintes: 1) en la primera fase, ningú no creïa que calia començar, és a dir, considerava que si començava es trobaria aïllat; esperant que tothom es mogués alhora, ningú no es movia ni organitzava el moviment; 2) la segona fase encara és pitjor, potser, perquè s'espera una forma de «napoleonisme» anacrònic i antinatural (car no totes les fases històriques es repeteixen de la mateixa manera). Les febleses teòriques d'aquesta forma moderna del vell mecanicisme són ocultades sota la capa de la teoria general de la revolució permanent, la qual no és res més que una previsió genèrica presentada com un dogma i es destrueix per si mateixa, perquè no es manifesta fàcticament.

L'ESTAT

El professor Giulio Miskolczy, director de l'Acadèmia Hongaresa de Roma, escriu en la «Magyar Szemle»⁷ que a Itàlia el «Parlament, que de primer estava, per dir-ho així, fora de l'Estat, s'ha mantingut com un col·laborador preciós, però ha estat inserit dins l'Estat i ha sofert un canvi essencial en la seva composició, etc.»

Que el Parlament pugui ésser «inserit» dins l'Estat és una descoberta de ciència i de tècnica polítiques digna dels Cristòfols Coloms de l'autoritarisme modern. Tanmateix, l'afirmació és interessant

4. Leone Davidovici: Lev Davidovítx, és a dir, Trotski. (N.E.I.)

5. El bolxevisme. (N.E.I.)

6. Els bolxevics. (N.E.I.)

7. Article resumit a la «Rassegna della Stampa Estera» del 3-10 de gener de 1933.

per a veure com conceben l'Estat, en la pràctica, molts homes polítics. I, en realitat, ens hem de plantejar la pregunta: ¿formen part els parlaments de l'estructura dels Estats, fins i tot als països on sembla que els parlaments tenen un màxim d'eficiència?; o bé, quina funció real tenen? I, si la resposta és afirmativa, de quina manera formen part de l'Estat i com aconsegueixen llur funció particular? Ara, ¿es pot dir que l'existència dels parlaments no té significació estatal, encara que orgànicament no formin part de l'Estat? ¿I quin fonament tenen les acusacions contra el parlamentarisme i el règim dels partits, inseparable del parlamentarisme? (fonament objectiu, s'entén, és a dir, lligat al fet que l'existència dels parlaments, per ella mateixa, obstaculitza i retarda l'acció *tècnica* del govern).

Que el règim representatiu pugui constituir «una molèstia» per a la burocràcia, s'entén; però no és aquesta la qüestió. La qüestió és si el règim representatiu i dels partits, en comptes d'ésser un mecanisme idoni per a trobar funcionaris elegits que s'integrin amb els buròcrates nomenats i els equilibrin per a impedir llur petrificació, ha esdevingut o no un obstacle i un mecanisme retrògrad, i per quines raons. D'altra banda, la possible resposta afirmativa a aquestes preguntes no exhaureix la qüestió: perquè, fins i tot admetent (i cal admetre-ho) que el parlamentarisme ha esdevingut ineficient i, potser, perjudicial, no s'ha d'arribar a la rehabilitació i a l'exaltació del règim burocràtic. Cal veure si el parlamentarisme i el règim representatiu s'identifiquen i si no és possible una solució distinta a la del parlamentarisme que no sigui el règim burocràtic, amb un nou tipus de règim representatiu.

Cal veure la discussió d'aquests darrers anys so-

bre els límits de l'activitat de l'Estat: és la discussió més important de doctrina política i serveix per a establir la línia divisòria entre els liberals i els no-liberals. Pot servir de punt de referència el llibret de Carlo Alberto Biggini *Il fondamento dei limiti all'attività dello Stato*.⁸ L'afirmació de Biggini que només hi ha tirania si es vol regnar fora «de les regles constitutives de l'estructura social» pot tenir projeccions molt distintes de les que ell suposa, mentre per «regles constitutives» no s'entenguin els articles de les constitucions, com sembla, d'altra banda, que no ho entén ni tan sols el mateix Biggini (prenc la referència d'una recensió d'«Italia che scrive» d'octubre de 1929, firmada per Alfredo Poggi).

L'Estat és sobirà en la mesura que és la mateixa societat ordenada. No pot tenir límits jurídics: no pot tenir límits en els drets públics subjectius, ni es pot dir que s'autolimiti. El dret positiu no pot ésser un límit per a l'Estat, perquè l'Estat el pot modificar en qualsevol moment en nom de noves exigències socials, etc. Poggi respon que això ja es troba implícit en la doctrina del límit jurídic, és a dir, *mentre* existeix un ordenament jurídic, l'Estat hi està obligat; si el vol modificar, el substituirà per un altre ordenament jurídic, és a dir, l'Estat només pot actuar per via jurídica (però tot el que fa l'Estat és, per definició, jurídic, i així podríem continuar fins a l'infinit). Cal veure quants elements de les concepcions de Biggini són marxisme camuflat i abstracte.

Per al desenvolupament històric d'aquestes dues concepcions de l'Estat, em sembla que ha d'ésser in-

8. Città di Castello, Edit. Il Solco, pàg. 150.

teressant el llibret de Widar Cesarini-Sforza.' Els romans van forjar la paraula *ius* per expressar el dret com a poder de la voluntat i van entendre l'ordre jurídic com un sistema de poders no continguts en llur esfera recíproca per normes objectives i racionals: totes les expressions que van utilitzar, *aequitas*, *iustitia*, *recta* o *naturalis ratio*, s'han d'entendre en els límits d'aquest significat fonamental. El cristianisme ha elaborat, més que no pas el concepte de *ius*, el concepte de *directum* en la seva tendència a subordinar la voluntat a la norma, a transformar el poder en deure. El concepte de dret com a potència és referit únicament a Déu, la voluntat del qual es converteix en norma de conducta inspirada en el principi de la igualtat. La *iustitia* no es distingeix ja de l'*aequitas* i ambdues impliquen la *rectitudo*, la qual és qualitat subjectiva del voler de conformar-se a allò que és recte i just. He tret aquestes notes d'una recensió (al «Leonardo» d'agost de 1930) de Gioele Solari, que fa objeccions ràpides a Cesarini-Sforza.

En les noves tendències «jurídiques» representades especialment pels «Nuovi Studi» de Volpicelli i Spirito cal notar, com a crítica inicial, la confusió entre el concepte d'Estat-classe i el concepte de societat regulada. Aquesta confusió és especialment notable en la memòria *La libertà economica*, llegida per Spirito a la XIX reunió de la Societ  per il Progresso delle Scienze, celebrada a Bolzano el setembre de 1930 i publicada als «Nuovi Studi» de setembre-octubre de 1930.

9. «*Ius*» et «*directum*». Note sull'origine storica dell'idea di diritto, Bolònia, Stab. Tipogr. Riuniti, 1930.

Mentre existeix l'Estat-classe no pot existir la societat regulada si no és metafòricament,  s a dir, en el sentit que també l'Estat-classe és una societat regulada. Els utopistes, com a crítics de la societat de llur època, comprenien molt bé que l'Estat-classe no podia ésser la societat regulada; per aix  en els tipus de societat presentats per les diverses utopies s'introdueix la igualtat econòmica com a base necessària de la reforma projectada; ara, en aix  els utopistes no eren utopistes, sinó científics concrets de la política i crítics congruents. El caràcter utòpic d'alguns d'ells provenia del fet que creien possible d'introduir la igualtat econòmica amb lleis arbitràries, amb un acte de voluntat, etc. Però continua essent exacte el concepte —que també es troba en altres escriptors polítics, fins i tot de dreta, és a dir, en crítics de la democràcia, en la mesura que aquesta utilitza el model su s o el model dan s per a considerar que el sistema és vàlid i raonable a tots els països— que no hi pot haver igualtat política completa i perfecta sense igualtat econòmica. Aquest concepte es retroba en els escriptors del segle XVII, per exemple en Ludovico Zuccolo i al seu llibre *Il Belluzzi*, i em sembla que també en Machiavelli. Maurras considera que a Suïssa aquesta forma de democràcia és possible, precisament perquè hi ha una certa mediocritat de les fortunes econòmiques, etc.

La confusió de l'Estat-classe amb la societat regulada  s pròpia de les classes mitjanes i dels petits intel lectuals, els quals estarien molt contents amb una regularització qualsevol que impedis les lluites agudes i les catàstrofes:  s una concepció típicament reaccionària i regressiva.

Em sembla que el més sensat i concret que es pot dir a propòsit de l'Estat  tic i de cultura és aix :

tot Estat és ètic en la mesura que una de les seves funcions més importants és la d'eleva la gran massa de la població a un determinat nivell cultural i moral, nivell (o tipus) que correspon a la necessitat de desenvolupament de les forces productives i, per tant, els interessos de les classes dominants. L'escola com a funció educativa positiva i els tribunals com a funció educativa repressiva i negativa són les activitats estatals més importants en aquest sentit; però, en realitat, tendeixen cap a aquest mateix fi una multiplicitat d'altres iniciatives i activitats anomenades privades, les quals formen l'aparell de l'hegemonia política i cultural de les classes dominants. La concepció de Hegel és pròpia d'un període en què el desenvolupament en extensió de la burgesia podia semblar il·limitat i, per tant, es podia afirmar l'eternitat o la universalitat d'aquesta: tot el gènere humà serà burgès. Però, en realitat, només el grup social que posa com a objectiu a atènyer la fi de l'Estat i de si mateix pot crear un Estat ètic, tendent a posar fi a les divisions internes de dominats, etc., i a crear un organisme social unitari tècnico-moral.

La doctrina de Hegel sobre els partits i les associacions com a trama «privada» de l'Estat. Va derivar, històricament, de les experiències polítiques de la Revolució francesa i havia de servir per a donar més concreció al constitucionalisme. Govern amb el consentiment dels governats, però amb el consentiment organitzat, no el genèric i vague que s'aferma en l'instant de les eleccions: l'Estat té i exigeix el consentiment, però també «educa» aquest consentiment amb les associacions polítiques i sindicals, les quals són, però, organismes privats, deixats a la iniciativa privada de la classe dirigent. En cert sen-

tit, Hegel supera, així, el pur constitucionalisme i teoritza l'Estat parlamentari amb el seu règim de partits. La seva concepció de l'associació només pot ésser, encara, vaga i primitiva, entre la política i l'economia, segons l'experiència històrica de l'època, la qual era molt limitada i només oferia un exemple complet d'organització, el «corporatiu» (política inserida en l'economia).

La revolució francesa presenta dos tipus fonamentals: els *clubs*, organitzacions no rígides, de tipus «assemblea popular», centralitzats per individualitats polítiques aïllades, cadascuna de les quals té el seu periòdic, amb el qual desvetlla l'atenció i l'interès d'una determinada clientela de límits imprecisos i que sosté després les tesis del periòdic a les reunions del *club*.

És indubtable que entre els assistents habituals a les reunions dels *clubs* hi devia haver agrupaments restringits i seleccionats de gent que es coneixia recíprocament i que es reunia a part i preparava l'atmosfera de les reunions per a sostenir l'un o l'altre corrent segons els moments i també segons els interessos concrets en joc.

Les conspiracions secretes, que tanta difusió van tenir a Itàlia abans de 1848, es degueren desenrotllar a França després de Termidor, entre els seguidors de segona línia del jacobinisme, amb moltes dificultats en el període napoleònic a causa de l'estrict control policíac, i amb més facilitats de 1815 a 1830 sota la Restauració, la qual va ésser bastant liberal a la base i no tenia certes preocupacions. En aquell període del 15 al 30 es degué produir la diferenciació del camp polític popular, la qual és ja notable en les «glorioses jornades» de 1830, quan surten a la superfície les formacions que s'havien anat constituint

durant els quinze anys anteriors. Després de 1830 i fins a 1848 aquest procés de diferenciació es perfecciona i dóna tipus força complets amb Blanqui i Buonarroti.

És difícil que Hegel pogués conèixer de prop aquestes experiències històriques; per a Marx, en canvi, eren més vives.¹⁰

La revolució realitzada per la classe burgesa en la concepció del dret i, per tant, en la funció de l'Estat consisteix especialment en la voluntat de conformisme (per tant, eticitat del dret i de l'Estat). Les classes dominants anteriors eren essencialment conservadores en el sentit que no tendien a elaborar un pas orgànic de les restants classes a la pròpia, és a dir, no tendien a eixamplar llur esfera de classe «tècnicament» i ideològicament: la concepció de casta tancada. La classe burgesa es presenta ella mateixa com un organisme en moviment continu, capaç d'absorbir tota la societat, assimilant-la al seu nivell cultural i econòmic: tota la funció de l'Estat és transformada: l'Estat esdevé «educador», etc.

Com s'ha deturat aquest procés i s'ha retornat a la concepció de l'Estat com a força pura, etc.? La classe burgesa està «saturada»: no sols no es difon, sinó que es disgrega; no sols no assimila nous elements, sinó que desassimila una part d'ella mateixa (o, si més no, les desassimilacions són enormement més nombroses que les assimilacions). Una classe que

10. Sobre aquesta sèrie de fets cal veure com a primer material les publicacions de Paul Louis i el *Dizionario politico* de Maurice Block; per a la Revolució francesa, cal veure especialment l'obra d'Aulard; també cal veure les notes d'Andler al *Manifest*. Per a Itàlia, el llibre de Luzio *La massoneria e il Risorgimento*, molt tendenciós.

es consideri capaç d'assimilar tota la societat i que sigui, alhora, realment capaç d'expressar aquest procés, porta a la perfecció aquesta concepció de l'Estat i del dret, fins al punt de concebre la fi de l'Estat i del dret, com a entitats inútils per haver exhaurit llur tasca i haver estat absorbits per la societat civil.

Que el concepte comú d'Estat és unilateral i duu a errors enormes es pot demostrar parlant del recent llibre de Daniel Halévy *Décadence de la liberté*, del qual he llegit una recensió a «Les Nouvelles Littéraires». Per a Halévy, l'«Estat» és l'aparell representatiu; i descobreix que els fets més importants de la història francesa de 1870 fins als nostres dies no són deguts a iniciatives d'organismes polítics derivats del sufragi universal, sinó a organismes privats (societats capitalistes, Estats Majors, etc.) o a grans funcionaris desconeguts pel país, etc. Però, què, significa això sinó que per «Estat» cal entendre, ultra l'aparell governatiu, l'aparell «privat» d'«hegemonia» o societat civil? Cal observar que, d'aquesta crítica de l'«Estat» que no intervé, que va a la cua dels esdeveniments, etc., en neix el corrent ideològic dictatorial de dreita, amb el seu enfortiment de l'executiu, etc. Caldria, però, llegir el llibre de Halévy per a veure si també ell ha entrat per aquesta via: no és difícil, en principi, vistos els seus antecedents (simpaties sorelianes, simpatia per Maurras, etc.).

En la introducció al seu llibre *Tecnica del colpo di Stato*, sembla que Curzio Malaparte afirma l'equivalència de la fórmula: «Tot en l'Estat, res fora de l'Estat, res contra l'Estat» i de la proposició: «allí on hi ha llibertat no hi ha Estat». En aquesta proposició el terme «llibertat» no és entès en el significat

comú de «llibertat política, és a dir, de premsa, etc.», sinó com a contraposat a «necessitat» i es relaciona amb la proposició d'Engels sobre el pas de la necessitat al regne de la llibertat. Malaparte no ha ni ensumat el significat de la proposició.

En la polèmica (superficial, d'altra banda) sobre les funcions de l'Estat (i s'entén de l'Estat com a organització político-jurídica en sentit estricte), l'expressió *«État-veilleur de nuit»* correspon a la italiana de *«Stato-carabiniere»* [i la catalana «Estat-gendarme»], i vol significar un Estat les funcions del qual es limitin a la tutela de l'ordre públic i del respecte de la llei. No s'insisteix en el fet que en aquesta forma de règim (que mai no ha existit, si no és com a hipòtesi-límit, sobre el paper) la direcció del desenvolupament històric pertany a les forces privades, a la societat civil, que també és «Estat», o, més ben dit, és l'Estat mateix.

Sembla que l'expressió *veilleur de nuit*, que té un valor més sarcàstic que el d'«Estat gendarme» o «Estat policia», és de Lassalle. El seu contrari hauria d'ésser «Estat ètic» o «Estat intervencionista» en general, però hi ha diferències entre l'una i l'altra expressió: el concepte d'Estat ètic és d'origen filosòfic i intel·lectual (pròpia dels intel·lectuals: Hegel) i, en realitat, es podria ajuntar amb el d'*État-veilleur de nuit*, perquè es refereix més aviat a l'activitat autònoma, educativa i moral de l'Estat laic, en contraposició al cosmopolitisme i a la ingerència de l'organització religioso-eclesiàstica com a residu medieval; el concepte d'Estat intervencionista és d'origen econòmic i es relaciona, d'una banda, amb els corrents proteccionistes o de nacionalisme econòmic i, d'altra banda, amb l'intent de fer assumir a un personal estatal determinat, d'origen agrari i feudal, la

«protecció» de les classes treballadores contra els excessos del capitalisme (política de Bismarck i de Disraeli).

Aquestes diverses tendències poden combinar-se de moltes maneres, i de fet s'han combinat. Naturalment, els liberals («economistes») estan a favor de l'*«État-veilleur de nuit»* i voldrien que la unicitat històrica fos deixada en mans de la societat civil i de les diverses forces que hi pullulen amb l'«Estat» guardià de la «lleialtat del joc» i de les lleis d'aquest; els intel·lectuals fan distincions molt importants quan són liberals i fins i tot quan són intervencionistes (poden ésser liberals en el terreny econòmic i intervencionistes en el cultural, etc.). Els catòlics voldrien l'Estat intervencionista totalment a favor d'ells, i quan no l'hi tenen, o allà on són minoria, demanen l'Estat «indiferent», perquè no sostingui llurs adversaris.

Cal meditar aquesta qüestió: la concepció de l'Estat gendarme - vigilant de nit (a part l'especificació de caràcter polèmic: gendarme, vigilant de nit, etc.) ¿no és l'única concepció de l'Estat que supera les fases «corporativo-econòmiques» extremes?

Continuem en el terreny de la identificació de l'Estat i del govern, identificació que és, precisament, una representació de la forma corporativo-econòmica, és a dir, de la confusió entre la societat civil i la política, perquè és de notar que en la noció general d'Estat intervenen elements que s'han de relacionar amb la noció de societat civil (en el sentit que es podria dir que Estat = societat política + societat civil, és a dir, hegemonia cuirassada de coerció). En una doctrina de l'Estat que concebi aquest com una entitat tendencialment subjecta a l'exhauriment i que pot ésser resolt en la societat regulada, la qüestió és

fonamental. L'element Estat-coerció es pot imaginar exhaurint-se a mesura que s'afirmen elements cada vegada més importants de societat regulada (o Estat   tic o societat civil).

Les expressions «Estat   tic» o «societat civil» vindrien a significar que aquesta «imatge» de l'Estat sense Estat ja era present en els principals científics de la política i del dret en la mesura que se situaven en el terreny de la ciència pura (utopia pura), en tant que basada en la pressuposició que tots els homes són realment iguals i, per tant, igualment raonables i morals,   s a dir, que poden acceptar la llei espontàniament, lliurement i no per coerció, com una llei imposada per una altra classe, com una cosa exterior a la consciència).

Cal recordar que l'expressió «vigilant de nit» per a designar l'Estat liberal   s de Lassalle,   s a dir, d'un estatalista dogmàtic i no dialèctic (s'ha d'examinar bé la doctrina de Lassalle sobre aquest punt i sobre l'Estat en general, en contrast amb el marxisme). En la doctrina de l'Estat - societat regulada, s'haurà de passar d'una fase en què «Estat» serà igual a «govern» i «Estat» s'identificar   amb «societat civil», a una fase d'Estat - vigilant de nit, és a dir, d'una organització coercitiva que tutelarà el desenvolupament dels elements de la societat regulada en continu increment i que, per tant, reduir   gradualment les seves intervencions autoritàries i coactives. Aix   no pot fer pensar en un nou «liberalisme», bé que serà el començament d'una era de llibertat orgànica.

Si és cert que cap tipus d'Estat no pot deixar de travessar una fase econ  mico-corporativa de primitivisme, la deducció   s que el contingut de l'hegemo-

nia política del nou grup social que ha fundat el nou tipus d'Estat ha d'ésser predominantment d'ordre econòmic: es tracta de reorganitzar l'estructura i les relacions reals entre els homes i el món econòmic o de la producció. Els elements de supras-structura han d'ésser forçosament escassos i llur caràcter serà de previsió i de lluita, però amb elements de «pla» encara escassos: el pla cultural serà, sobretot, negatiu, de crítica del passat, tendirà a fer oblidar i a destruir: les línies de la construcció seran encara «grans línies, esbossos, que podran (i deuran)   sser canviades en qualsevol moment perquè siguin coherents amb la nova estructura en formació. Aix   no es verifica en el període dels Municipis; la cultura, que continua essent una funció de l'Església, és precisament de caràcter antieconòmic (de l'economia capitalista naixent), no s'orienta a donar l'hegemonia a la nova classe, sinó a impedir que aquesta l'adquireixi: per aix   l'Humanisme i el Renaixement són reaccionaris, perquè assenyalen la derrota de la nova classe, la negació del món econòmic que li   s propi, etc.

Un altre element a examinar és el de les relacions orgàniques entre la política interior i la política exterior d'un Estat.   s la política interior la que determina l'exterior, o viceversa? També en aquest cas cal distingir entre les grans potències, amb una relativa autonomia internacional, i les restants potències, i també entre les diverses formes de govern (un govern com el de Napoleó III tenia dues polítiques, aparentment: reaccionària a l'interior i liberal a l'exterior).

Condicions d'un Estat abans i després d'una guerra.   s evident que en una aliança compten les con-

dicions en què un Estat es troba en el moment de la pau. Pot esdevenir-se que el país que ha tingut l'hegemonia durant la guerra acabi perdent-la per l'afebliment sofert en la lluita i hagi de veure com un «subaltern» més hàbil o més «afortunat» esdevé hegemònic. Això es produeix en les «guerres mundials» quan la situació geogràfica obliga un Estat a posar en joc tots els seus recursos: guanya gràcies a les aliances, però la victòria el troba prostrat, etc. Per això en el concepte de «gran potència» cal tenir en compte molts elements i, especialment, els «permanents», és a dir, la «potencialitat econòmica i financera» i la població.

ORGANITZACIÓ DE LES SOCIETATS NACIONALS

Ja he assenyalat que en una determinada societat ningú no està desorganitzat, ningú no està sense partit, si entenem els mots organització i partit en sentit ampli i no en sentit formal. En aquesta multiplicitat de societats particulars, de caràcter doble—natural i contractual o voluntari— una o més prevalen relativament o absolutament, i constitueixen l'aparell hegemònic d'un grup social sobre la resta de la població (o societat civil), base de l'Estat entès estrictament com a aparell governatiu-coercitiu.

Ocorre sempre que les persones aïllades pertanyen a més d'una societat particular i, sovint, a societats objectivament oposades. Una política totalitària tendeix, precisament: a) a aconseguir que els membres d'un partit determinat trobin només en aquest partit totes les satisfaccions que abans trobaven en una multiplicitat d'organitzacions; és a dir,

a trencar tots els fils que lliguen aquests membres a organismes culturals aliens; b) a destruir totes les altres organitzacions o a incorporar-les en un sistema l'únic regulador de qual sigui el partit. Això s'esdevé: a) quan el partit en qüestió és el portador d'una nova cultura; la fase és, llavors, progressiva; b) quan el partit en qüestió vol impedir que una altra força, portadora d'una nova cultura, esdevingui «totalitària»; la fase és, aleshores, regressiva i objectivament reaccionària, bé que la reacció (com passa sempre en aquests casos) no es proclami com a tal i intenti semblar portadora d'una nova cultura.

A la «Riforma Sociale» de maig-juny de 1931, Luigi Einaudi publica una recensió d'un llibre francès, *Les sociétés de la nation. Étude sur les éléments constitutifs de la nation française*, d'Etienne Martin Saint-Léon," on s'estudien algunes d'aquestes organitzacions, però només les que existeixen formalment. (Per exemple, els lectors d'un diari ¿formen o no una organització?, etc.). Amb tot, si es tracta aquest tema caldrà veure el llibre i la recensió d'Einaudi.

MORAL I POLÍTICA

Hi ha una lluita. Es judica l'«equitat» i la «justícia» de les pretensions de les parts del conflicte. S'arriba a la conclusió que una de les parts no té raó, que les seves pretensions no són justes o que no tenen sentit comú. Aquestes conclusions són el resultat de modes de pensar difusos, populars, com-

partits per la mateixa part censurada. Tanmateix, aquesta part continua sostenint que «té raó», que el que vol és «just» i, sobretot, continua lluitant, fent sacrificis; això significa que les seves conviccions no són superficials, a flor de llavi, no són raons polèmiques, per a salvar les aparences, sinó que són raons realment profundes i operants en la consciència.

Vol dir que la qüestió ha estat mal plantejada i mal resolta. Que els conceptes d'equitat i de justícia són purament formals. De fet, pot ocórrer que totes dues parts en conflicte tinguin raó, «estant així les coses», o que una sembli tenir més raó que l'altra, «estant així les coses», però que no tingui raó «si les coses haguessin de canviar». Ara, allò que cal valorar precisament en un conflicte no són pas les coses tal com estan, sinó el fi que les parts en conflicte es proposen amb el conflicte en si, i ¿com es podrà judicar aquest fi, que encara no existeix com a realitat efectiva i judicable? I, qui el podrà judicar? ¿No es convertirà el judici mateix en un element del conflicte, és a dir, no serà una força del joc a favor o contra d'una i d'altra part? En tot cas, es pot dir: a) que, en un conflicte, tot judici de moralitat és absurd, perquè pot fonamentar-se únicament en les dades de fet existents, és a dir, en les dades que el conflicte tendeix, precisament, a modificar; b) que l'únic judici possible és el «polític», és a dir, el de si hi ha o no conformitat entre el mitjà i el fi (cosa que implica, per tant, una identificació del fi o dels fins graduats en una escala successiva d'aproximació). Un conflicte és «immoral» quan allunya del fi o no crea condicions que aproximem al fi (és a dir, ja no crea mitjans adequats per a l'obtenció del fi) però no és «immoral» des d'altres punts de vista

«moralístics». No es pot judicar, doncs, l'home polític pel fet que sigui més o menys honest, sinó pel fet que mantingui o no els seus compromisos (i hom pot comprendre en aquest manteniment l'«ésser honest», és a dir, l'«ésser honest» pot ésser un factor polític necessari, i en general ho és, però el judici és polític, i no moral). És judicat no pas pel fet que opera equitativament, sinó pel fet que obté o no resultats positius o evita un resultat negatiu, un mal; en això pot ésser necessari l'«operar equitativament», però com a mitjà polític, i no com a judici moral.

SEPARACIÓ ENTRE DIRIGENTS I DIRIGITS

Pren aspectes diversos segons les circumstàncies i les condicions generals. Desconfiança recíproca: el dirigent tem que el «dirigit» l'enganyi, exagerant les dades positives i favorables per a l'acció, i per això en els seus càlculs ha de tenir sempre en compte aquesta incògnita que complica l'equació. El «dirigit» dubta de l'energia i de l'esperit resolutiu del dirigent i per això tendeix, fins i tot inconscientment, a exagerar les dades positives i a ocultar o disminuir les dades negatives. Hi ha un engany recíproc, causa de noves vacil·lacions, de desconfiances, de qüestions personals, etc.

Quan es produeix això, vol dir que: a) hi ha una crisi de comandament; b) l'organització, el bloc social del grup en qüestió no ha tingut temps encara de soldar-se i de crear així la confiança recíproca, la recíproca lleialtat; c) però hi ha un tercer element: la incapacitat del «dirigit» d'acomplir la seva

tasca, la qual cosa significa incapacitat del «dirigent» d'escollir, controlar, dirigir el seu personal.

Exemples pràctics: un ambaixador pot enganyar el seu govern: *a)* perquè vol enganyar-lo per interès personal; cas de deslleialtat per traïció de caràcter nacional o estatal: l'ambaixador és o esdevé l'agent d'un govern diferent del que representa; *b)* perquè vol enganyar-lo com a adversari de la política del govern i partidari de la política d'un altre partit governatiu del seu mateix país, és a dir, perquè vol que al seu país governi un partit i no un altre: cas de deslleialtat que, en darrera anàlisi, pot resultar tan greu com l'anterior, bé que pugui anar acompanyat de circumstàncies atenuants, com en el cas que el govern no faci una política nacional i l'ambaixador en tingui proves incontestable: seria, aleshores, deslleialtat envers uns homes transitoris per a poder ésser lleial envers l'Estat immanent; és una qüestió terrible, perquè aquesta justificació ha estat utilitzada per homes moralment indignes (Fouché, Talleyrand i, en menor grau, els mariscals de Napoleó); *c)* per incapacitat o incompetència o incorrecció (no pren cura del servei), etc. En aquest cas, cal graduar la responsabilitat del govern: *a)* si té la possibilitat d'escollir com cal i ha escollit malament per raons extrínseques al servei (nepotisme, corrupció, limitació de despeses per a un servei important, per al qual, en comptes d'ésser escollits els homes més capaços ho són els «rics» per a la diplomàcia o els «nobles», etc.); *b)* si no té la possibilitat d'escollir (Estat nou, com el d'Itàlia en 1861-1870) i no crea les condicions generals per a esmenar la deficiència i procurar-se la possibilitat d'elecció.

LA FORÇA DELS PARTITS AGRARIS

Un dels fenòmens característics de l'època moderna és que als Parlaments, o si més no en una sèrie d'aquests, els partits agraris tenen una força relativa que no correspon a llur funció històrica, social, econòmica. Això és degut al fet que al camp s'ha mantingut un bloc de tots els elements de la producció agrària, bloc guiat sovint per la part més endarrerida d'aquests elements; en canvi, a les ciutats i a les poblacions de tipus urbà, aquest bloc s'ha dissolt des de fa algunes generacions, si és que ha existit mai (perquè no podia existir si no s'ampliava el dret de sufragi). S'esdevé, així, que en països eminentment industrials, per la disgregació dels partits intermedis, els agraris tenen el predomini «parlamentari» i imposen orientacions polítiques «antihistòriques». Cal veure per què s'esdevé així i si no en són responsables els partits urbans per llur corporativisme o sòrdid economicisme.

RELIGIÓ, ESTAT, PARTIT

A *Mein Kampf*, Hitler escriu: «la fundació o la destrucció d'una religió és un gest incalculablement més important que la fundació o la destrucció d'un Estat: no dic d'un partit...» Superficial i acrític: els tres elements: religió (o concepció del món «activa»), Estat, partit, són indissolubles i en el procés real del desenvolupament històric-crític es passa de l'un a l'altre necessàriament.

En Machiavelli, en els modes i en el llenguatge de l'època s'observa la comprensió d'aquesta neces-

sària homogeneïtat i interferència d'aquests tres elements. Perdre l'ànima per a salvar la pàtria o l'Estat és un element de laïcisme absolut, de concepció del món positiva i negativa (contra la religió o concepció dominant). En el món modern, un partit és partit —integralment, i no, com acostuma a passar, fracció d'un partit més gran— quan és concebut, organitzat i dirigit de tal manera i amb formes tals que es desenvolupi integralment en Estat (integral, i no en govern tècnicament entès) i en concepció del món. El desenvolupament del partit en Estat reacciona sobre el partit i li exigeix una reorganització i un desenrotllament continu; el mateix s'esdevé amb el desenvolupament del partit i de l'Estat en concepció del món, és a dir, en transformació total i molecular (individual) dels modes de pensar i operar: reacciona sobre l'Estat i sobre el partit, els obliga a reorganitzar-se contínuament i els planteja problemes nous i originals. És evident que aquesta concepció obstaculitza el desenvolupament pràctic del fanatisme cec i unilateral del «partit» (en aquest cas, de secta, de fracció d'un partit més ampli, en el si del qual es lluita), és a dir, de la manca d'una concepció estatal o d'una concepció del món capaces de desenrotllar-se com a històricament necessàries.

La vida política actual és un ampli testimoniatge d'aquestes estretors mentals, les quals, d'altra banda, provoquen lluites dramàtiques perquè són la manera com el desenvolupament històric es realitza pràcticament. Però el passat —i sobretot el passat italià, el que més ens interessa—, de Machiavelli ençà, no és pas menys ric en experiències; perquè tota la història és un testimoniatge del present.

L'HOME INDIVIDU I L'HOME MASSA

El proverbi llatí *Senatores boni viri, senatus mala bestia* s'ha convertit en un lloc comú. Què significa aquest proverbi i quin significat ha adquirit? Que una multitud de persones dominades per interessos immediats o sotmesos a la passió suscitada per les impressions del moment, transmeses acríticament de boca en boca, s'unifica en la pitjor decisió col·lectiva, en una decisió que correspon als més baixos instints bestials. L'observació és justa i realista en la mesura que es refereix a les multituds casuals, com «una gentada sota un cobert durant un aiguat», compostes d'homes que no estan lligats amb vincles de responsabilitat envers els altres homes o grups d'homes o envers una realitat econòmica concreta, la ruïna de la qual repercuteixi en el desastre dels individus. Es pot dir que, en aquestes multituds, l'individualisme no ha estat superat, sinó que, al contrari, és exasperat per la certesa de la impunitat i de la irresponsabilitat.

Però també és una observació comuna que una assemblea «ben ordenada» d'elements revoltosos i indiscolinats s'unifica en decisions col·lectives superiors a la mitjana individual: la quantitat esdevé qualitat. Si no fos així, seria impossible l'exèrcit, per exemple; serien impossibles els inoïts sacrificis que saben fer els grups ben disciplinats en determinades ocasions, quan llur sentit de responsabilitat social ha estat fortament estimulat per la sensació immediata de perill comú i el futur sembla més important que el present.

Un míting a la plaça és diferent d'un míting en una sala tancada i diferent també d'un míting sindical de categoria professional, etc. Una reunió d'ofi-

cials d'Estat Major serà ben distinta d'una assemblea de soldats d'un escamot, etc.

La tendència al conformisme en el món contemporani és més entesa i més profunda que en el passat: l'estandardització del mode de pensar i d'operar assumeix dimensions nacionals o fins i tot continentals.

La base econòmica de l'home col·lectiu són les grans fàbriques, la taylorització, la racionalització, etc. Però ¿existia o no, en el passat, l'home col·lectiu? Existia sota la forma de la direcció carismàtica, per dir-ho amb paraules de Michels: és a dir, s'obtenia una voluntat col·lectiva sota l'impuls i la suggestió immediata d'un «heroi», d'un home representatiu; però aquesta voluntat col·lectiva era deguda a factors extrínsecs i es componia i descomponia contínuament. L'home-col·lectiu actual es forma, en canvi, de baix a dalt, a base de la posició ocupada per la col·lectivitat en el món de la producció: l'home representatiu té encara avui una funció en la formació de l'home-col·lectiu, però inferior de molt a la del passat, fins al punt que pot desaparèixer sense que es dissolgui el ciment col·lectiu i s'esfondri la construcció.

Es diu que «els científics occidentals consideren que la psique de la massa no és res més que el ressorgiment dels antics instints de l'horda primària i, per tant, és un retrocés a estadis culturals superats des de fa temps»; això s'ha de referir a l'anomenada «psicologia de les multituds», és a dir, de les multituds casuals, i l'afirmació és pseudo-científica, lligada a la sociologia positivista.

Sobre el «conformisme» social cal observar que la qüestió no és nova i que l'alarma de certs intel·lectuals és còmica. El conformisme sempre ha exis-

tint: avui es tracta de la lluita entre «dos conformismes», és a dir, d'una lluita d'hegemonia, d'una crisi de la societat civil. Els vells dirigents intel·lectuals i morals de la societat senten que el terreny els falla sota els peus, s'adonen que llurs «prèdiques» s'han convertit precisament en això, en «prèdiques», és a dir, en coses allunyades de la realitat, pura forma sense contingut, larva sense esperit: d'aquí vénen llur desaparició i llurs tendències reaccionàries i conservadores: la forma particular de civilització, de cultura, de moral que han representat es descompon i per això proclamen la mort de tota civilització, de tota moral i demanen mesures repressives a l'Estat i es constitueixen en grup de resistència apartat del procés històric real; d'aquesta manera augmenten la duració de la crisi, perquè la superació d'un mode de vida i de pensar no es pot produir sense crisi. D'altra banda, els representants del nou ordre en gestació, per odi «racionalístic» contra el vell, difonen utopies i plans extravagants. Quin és el punt de referència per al nou món en gestació? El món de la producció, el treball. A la base de totes les anàlisis de les institucions morals i intel·lectuals a crear i dels principis a difondre hi ha d'haver un màxim d'utilitarisme: la vida col·lectiva i individual s'ha d'organitzar de cara al rendiment màxim de l'aparell productiu. El desenvolupament de les forces econòmiques sobre les noves bases i la instauració progressiva de la nova estructura resoldran les contradiccions que no poden mancar i, havent creat un nou «conformisme» des de baix, permetran noves possibilitats d'autodisciplina, és a dir, també de llibertat individual.

CENTRALISME ORGANIC, CENTRALISME DEMOCRÀTIC, DISCIPLINA

¿Com s'ha de comprendre la disciplina, si entenem per aquesta paraula una relació contínua i permanent entre governants i governats que realitza una voluntat colectiva? Certament, no pas com a acceptació passiva i supina d'ordres, com a execució mecànica d'una consigna (cosa que, tanmateix, potser serà necessària en determinades ocasions, com, per exemple, al bell mig d'una acció ja decidida i iniciada), sinó com una assimilació conscient i lúcida de les directives a realitzar. La disciplina no anulla, doncs, la personalitat en sentit orgànic, sinó que únicament limita l'arbitri i la impulsivitat irresponsable, per no parlar de la fàtua vanitat de destacar. Si s'hi pensa bé, ni tan sols el concepte de «predestinació», propi d'alguns corrents del cristianisme, no anulla l'anomenat «lliure arbitri» en el concepte catòlic, perquè l'individu accepta «voluntàriament» el voler diví (així planteja la qüestió Manzoni a la *Pentecoste*); és cert que no s'hi pot oposar, però hi collabora amb totes les seves forces morals. La disciplina no anulla, doncs, la personalitat i la llibertat: la qüestió de la «personalitat i la llibertat» es planteja, no pel fet de la disciplina, sinó per l'«origen del poder que ordena la disciplina». Si aquest origen és «democràtic», és a dir, si l'autoritat és una funció tècnica especialitzada i no un «arbitri» o una imposició extrínseca i exterior, la disciplina és un element necessari d'ordre democràtic, de llibertat. Hi haurà funció tècnica especialitzada quan l'autoritat s'exerceix en un grup socialment (o nacionalment) homogeni; quan l'exerceix

un grup sobre un altre grup, la disciplina serà autònoma i lliure per al primer, però no per al segon.

En cas d'acció iniciada o ja decidida (sense temps per a discutir la decisió) la disciplina pot semblar també extrínseca i autoritària. Però altres elements la justifiquen aleshores. És una observació de sentit comú que una decisió (orientació) parcialment errònia pot causar menys dany que una desobediència, justificada fins i tot amb raons generals, perquè als danys parcials de l'orientació parcialment errònia s'acumulen els altres danys de la desobediència i de la duplicació de les orientacions (això passa sovint a les guerres, quan els generals, desobeint ordres parcialment errònies i perilloses, provoquen catàstrofes pitjors i sovint irremeiables).

CONTINUÏTAT I TRADICIÓ

Un aspecte de la qüestió examinada en un altre lloc, *Diletantisme i disciplina*,¹² des del punt de vista del centre organitzador d'un reagrupament, és el de la «continuitat» que tendeix a crear una «tradicció» entesa, naturalment, en sentit actiu i no passiu: com a continuïtat en constant desenvolupament. però «desenvolupament orgànic». Aquest problema conté *in nuce* tot el «problema jurídic», és a dir, el problema d'assimilar tot el reagrupament a la fracció més avançada d'aquest: és un problema d'edu-

12. Cf. ANTONIO GRAMSCI, *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*, Einaudi, Torí, 1949, pp. 139-141. (N.E.I.) (També A. GRAMSCI, *Cultura i literatura*, Edicions 62, Barcelona, 1966, pp. 76-77.)

cació de les masses, de llur «conformació» segons les exigències del fi a atènyer. Aquesta és, precisament, la funció del dret en l'Estat i en la societat; a través del «dret», l'Estat fa «homogeni» el grup dominant i tendeix a crear un conformisme social que sigui útil per a la línia de desenvolupament del grup dirigent. L'activitat general del dret (més àmplia que l'activitat purament estatal i governativa i que inclou fins i tot l'activitat directiva de la societat civil en aquelles zones que els tècnics del dret anomenen d'indiferència jurídica, és a dir, en la moral i en el costum en general) serveix per a comprendre millor, concretament, el problema ètic, que en la pràctica és la correspondència «espontàniament i lliurement acollida» entre els actes i les admissións de cada individu, entre la conducta de cada individu i els fins que la societat es planteja com a necessaris, correspondència que és coactiva en l'esfera del dret positiu tècnicament entès i és espontània i lliure (més estrictament ètica) en aquelles zones en què la «coacció» no és estatal, sinó d'opinió pública, d'ambient moral, etc. La continuïtat «jurídica» del centre organitzat no ha d'ésser de tipus bizantino-napoleònic, és a dir, segons un codi concebut com a perpetu, sinó de tipus romano-anglo-saxó, la característica essencial del qual consisteix en el mètode, realista, sempre en contacte amb la vida concreta en perpetu desenvolupament. Aquesta continuïtat orgànica requereix un bon arxiu, ben equipat i de fàcil consulta, en el qual tota l'activitat passada sigui fàcil de retrobar i de «criticar». Les manifestacions més importants d'aquesta activitat no són tant les «decisions orgàniques» com les circulars explicatives i raonades (educatives).

És cert que hi ha el perill de «burocratització»;

però tota continuïtat orgànica presenta aquest perill, que cal vigilar. Més gran és encara el perill de la discontinuïtat, de la improvisació. L'òrgan ha d'ésser un «butlletí» amb tres seccions: *a)* articles directrius; *b)* decisions i circulars; *c)* crítica del passat, és a dir, referència contínua del present al passat, per tal de mostrar les diferenciacions i les precisions i per a justificar-les críticament.

GRANS AMBICIONS I PETITES AMBICIONS

¿Pot haver-hi política, és a dir, història en acte, sense ambició? L'«ambició» ha adquirit un significat pejoratiu i menyspreable per dues raons principals: *a)* perquè s'ha confós l'ambició (gran) amb les petites ambicions; *b)* perquè l'ambició ha dut massa sovint al més baix oportunisme, a la traïció dels vells principis i de les velles formacions socials que havien donat a l'ambició les condicions per a passar a un servei més lucratiu i de rendiment més ràpid. En el fons, aquest segon motiu es pot reduir al primer: es tracta de petites ambicions, ja que tenen pressa i no volen haver de superar dificultats massa grans o córrer perills massa grans.

La característica de tots els caps és d'ésser ambiciosos, d'aspirar amb totes les forces a l'exercici del poder estatal. Un cap no ambiciós no és un cap, és un element perillós per als seus seguidors: és un inepte o un bergantí. Cal recordar l'afirmació d'Arturo Vella: «El nostre partit no serà mai un partit de govern», és a dir, serà sempre partit d'oposició: però, què significa proposar-se d'estar sempre en l'oposició? Significa preparar els pitjors desastres, per-

què si estar en l'oposició és còmode per als opositors, no és «còmode» (naturalment, segons les forces de l'oposició i llur natura) per als dirigents del govern, els quals en un determinant moment s'hauran de plantejar el problema de destruir i disgregar l'oposició. La gran ambició, a més d'ésser necessària per a la lluita, no és menyspreable moralment, ben al contrari: tot està a veure si l'«ambició» s'eleva després d'haver fet el desert entorn d'ell o si la seva elevació és condicionada conscientment per l'elevació de tot un estrat social, i si l'ambició veu precisament la pròpia elevació com un element de l'elevació general.

Habitualment, hi ha una lluita de les petites ambicions (de l'interès particular i propi) contra la gran ambició (inseparable del bé col·lectiu). Aquestes observacions sobre l'ambició poden i han de relacionar-se amb altres sobre l'anomenada demagògia. «Demagògia» vol dir moltes coses: en sentit pejoratiu significa utilitzar les masses populars, llurs passions sàviament excitades i nodrides, per als propis fins particulars, per a les pròpies petites ambicions (el parlamentarisme i l'eleccionisme ofereixen un terreny propici per a aquesta forma particular de demagògia, la qual culmina en el cesarisme i en el bonapartisme, amb llurs règims plebiscitaris). Però, si el cap no considera les masses humanes com un instrument servil, bo per a aconseguir els propis objectius i per a llençar un cop aconseguits, sinó que tendeix a atènyer fins polítics orgànics dels quals aquestes masses són el protagonista històric necessari; si el cap realitza una obra «constituent» constructiva, aleshores tenim una «demagògia» superior; les masses seran forçosament ajudades a elevar-se amb l'elevació d'individus aïllats i d'estrats

«culturals» sencers. El «demagog» en sentit pejoratiu es presenta com a insubstituïble, crea el desert entorn d'ell, destrueix i elimina sistemàticament els possibles concurrents, vol entrar en relació directa amb les masses (plebiscit, etc.; gran oratòria, cops de teatre, aparell coreogràfic fantasmagòric: es tracta d'allò que Michels ha anomenat «cap carismàtic»). El cap polític de gran ambició, en canvi, tendeix a suscitar un estrat intermedi entre ell i la massa, a suscitar possibles «concurrents» i iguals, a elevar el nivell de capacitat de les masses, a crear elements que puguin substituir-lo en la funció de cap. Pensa segons els interessos de la massa, i aquests interessos volen que un aparell de conquesta i de domini no es desfaci per la mort o la decadència del cap, cosa que submergiria novament la massa en el caos i en la impotència primitiva. Si és cert que cada partit és el partit d'una sola classe, el cap ha de recolzar en aquesta i elaborar-ne un Estat Major i tota una jerarquia; si el cap és d'origen «carismàtic» ha de renegar el seu origen i treballar per fer orgànica la funció de la direcció, orgànica i amb les característiques de la permanència i la continuïtat.

ESTAT I PARTITS

La funció hegemònica o de direcció política dels partits pot ésser avaluada pel desenrotllament de la vida interna dels partits mateixos. Si l'Estat representa la força coercitiva i punitiva de la reglamentació jurídica d'un país, els partits —que representen l'adhesió espontània d'una *élite* a aquesta reglamentació, considerada com un tipus de convi-

vència col·lectiva en el qual s'ha d'educar tota la massa— han de mostrar en llur vida particular interna que han assimilat com a principis de conducta moral les regles que en l'Estat són obligacions legals. En els partits, la necessitat ha esdevingut ja llibertat, i d'aquí prové el grandíssim valor polític (és a dir, de direcció política) de la disciplina interna d'un partit i, per tant, el valor de criteri d'aquesta disciplina per a avaluar la força d'expansivitat dels diversos partits. Des d'aquest punt de vista, els partits es poden considerar com a escoles de la vida estatal. Elements de vida dels partits: caràcter (resistència als impulsos de les cultures ultrapassades), honor (voluntat intrèpida en el sosteniment del nou tipus de cultura i de vida), dignitat (consciència d'operar per a un fi superior), etc.

MANIFESTACIONS DE SECTARISME

Una de les manifestacions més típiques del pensament sectari (pensament sectari és el que impedeix de veure que el partit polític no és únicament l'organització tècnica del partit en si, sinó tot el bloc social actiu del qual el partit és la guia perquè n'és l'expressió necessària) és la de creure que sempre es poden fer certes coses encara que la «situació política-militar» hagi canviat. En tal llança un crit i tots aplaudeixen i s'entusiasmen: l'endemà, la mateixa gent que ha aplaudit i s'ha entusiasmat en sentir llançar el crit, fa veure que no sent res, s'esquitlla, etc.; l'endemà passat, la mateixa gent repta En Tal, l'humilia i fins i tot el colpeja o el denuncia. En Tal no ho entén; però En Tal Altre, que ha co-

mandat En Tal, l'acusa de no haver cridat bé, o d'ésser un bergant o un inepte, etc. En Tal Altre està convençut que aquell crit, elaborat per la seva excellentíssima capacitat teòrica, ha d'entusiasmar i commoure sempre, perquè en la seva colla tancada els assistents fingeixen encara que s'entusiasmen, etc. Seria interessant descriure l'estat d'ànim d'estupor i fins i tot d'indignació del primer francès que va veure revoltar-se el poble sicilià de les Vespres.

PAS DE LA GUERRA DE MANIOBRA (I DE L'ATAQUE FRONTAL) A LA GUERRA DE POSICIONS, TAMBE EN EL TERRENY POLITIC

Em sembla que aquesta és la qüestió més important de teoria política que ha plantejat la postguerra i la més difícil de resoldre justament. Es relaciona amb una qüestió plantejada per Bronstein,¹³ el qual es pot considerar, d'una manera o altra, com el teòric polític de l'atac frontal en un període en què aquest només és causa de derrotes. Aquest pas en la ciència política només es relaciona indirectament (mediatament) amb l'esdevingut en el terreny militar; però el vincle existeix, i és essencial. La guerra de posicions exigeix enormes sacrificis a grans masses de la població; per això cal una concentració inoïda de l'hegemonia i, per tant, una forma de govern més «intervencionista», que passi més obertament a l'ofensiva contra els opositors i organitzi permanentment la «impossibilitat» de la disgregació interna: controls de tota mena, polítics, administra-

13. Trotski. (N.E.I.)

tius, etc., reforçament de les «posicions» hegemòniques del grup dominant, etc. Tot això indica que s'ha entrat en una fase culminant de la situació político-històrica, perquè, en la política, quan es guanya la «guerra de posicions» la victòria és decisiva definitivament. És a dir, en la política subsisteix la guerra de moviment mentre es tracta de conquerir posicions no decisives, i, per tant, no són mobilitzables tots els recursos de l'hegemonia de l'Estat; però quan, per una raó o altra, aquestes posicions han perdut llur valor i només tenen importància les decisives, es passa a la guerra de setge, comprimida, difícil, en la qual calen qualitats excepcionals de paciència i d'esperit inventiu. En la política, el setge és recíproc, malgrat totes les aparences, i el sol fet que el grup dominant hagi d'utilitzar tots els seus recursos demostra el gran cas que fa de l'adversari.

«Una resistència que es prolonga massa en una plaça assetjada és desmoralitzadora per si mateixa. Implica sofriments, fatigues, privacions de repòs, malalties i la presència continua, no ja del perill agut que trempa, sinó del perill crònic que abalteil» (Karl Marx, *La qüestió oriental*, article del 14 de setembre de 1855).

POLÍTICA I ART MILITAR

Tàctica de les grans masses i tàctica immediata de petits grups. Entra en la discussió sobre la guerra de posicions i la de moviment, en la mesura que es reflecteix en la psicologia dels grans caps (estrategs) i dels subalterns. És també (si es pot dir)

el punt de connexió entre l'estratègia i la tàctica, en la política o en l'art militar. Els individus aïllats (encara que sigui com a components de vastes masses) són induïts a concebre la guerra instintivament, com a «guerra de guerrilles» o «guerra garibaldina» (la qual és un aspecte superior de la «guerra de guerrilles»). En la política, l'error es deu a una comprensió inexacta d'allò que és l'Estat (en el significat integral: dictadura més hegemonia); en la guerra hi ha un error semblant, traslladat al camp enemic (incomprensió no sols del propi Estat sinó també de l'Estat enemic). En l'un i l'altre cas, l'error va lligat al particularisme individual, de municipi, de regió, que fa infravalorar l'adversari i la seva organització de lluita.

SOBRE LA VERITAT, ÉS A DIR, SOBRE EL DIR LA VERITAT EN POLÍTICA

Una opinió molt difosa en certs ambients (i aquesta difusió és un signe de l'estatura política i cultural d'aquests ambients) és que una característica essencial de l'art polític és el mentir, el saber ocultar astutament les veritables opinions, pròpies els veritables fins a què es tendeix, el saber fer creure el contrari del que realment volem, etc. L'opinió està tan arrelada i difosa que ningú no s'ha confiat a dir la veritat. A l'estranger es considera que, en general, els italians són mestres en l'art de la simulació i de la dissimulació, etc. Cal recordar l'anècdota hebrea: «¿On vas? —pregunta Isaac a Benjamí—. A Cracòvia —contesta Benjamí—. Apa, mentir! Dius que vas a Cracòvia perquè jo cregui que

vas a Lemberg; però, sé molt bé que vas a Cracòvia. Quina necessitat tens, doncs, de mentir?» En política es podrà parlar de reserva, no de mentida en el sentit mesquí que molts pensen: en la política de masses, dir la veritat és una necessitat política, precisament.

Sumari

Actualitat de Gramsci	5
---------------------------------	---

PRIMERA PART

Notes sobre la política de Machiavelli . . .	29
La ciència de la política	37
La política com a ciència autònoma	41
Elements de política	51
• El partit polític	55
Industrials i agraris	65
• Alguns aspectes teòrics i pràctics de l'«economicisme»	69
• Previsió i perspectiva	83
• Anàlisi de les situacions. Correlació de força . .	87
• Observacions sobre alguns aspectes de l'estructura dels partits polítics en els períodes de crisi orgànica	103
El cesarisme	112
Lluita política i guerra militar	119
El concepte de revolució passiva	129
• Sobre la burocràcia	138
El teorema de les proporcions definides . .	143
Sociologia i ciència política	146
El nombre i la qualitat en els règims representatius	148
La qüestió de l'«home collectiu» o del «conformisme social»	152
Fase econòmico-corporativa de l'Estat . . .	154

• Hegemonia (societat civil) i divisió dels poders	158
Concepció del dret	159
Política i dret constitucional	161

SEGONA PART

Internacionalisme i política nacional	171
L'Estat	173
Organització de les societats nacionals	186
Moral i política	187
Separació entre dirigents i dirigits	189
La força dels partits agraris	191
Religió, Estat, partit.	191
L'home individu i l'home massa	193
• Centralisme orgànic, centralisme democràtic, disciplina	196
Continuïtat i tradició	198
Grans ambicions i petites ambicions	199
Estats i partits	201
Manifestacions de sectarisme	202
Pas de la guerra de maniobra (i de l'atac frontal) a la guerra de posicions també en el terreny polític	203
Política i art militar	204
• Sobre la veritat, és a dir, sobre el dir la veritat en política	205